

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

Reda REMEIKAITĖ

Ekonomikos studijų programos studentė

VALSTYBĖS FINANSŲ VERTINIMAS SKIRTINGOSE
EKONOMIKOS CIKLO FAZĖSE

Magistro darbas

Šiauliai, 2015

ŠIAULIŲ UNIVERSITETAS
SOCIALINIŲ MOKSLŲ FAKULTETAS
EKONOMIKOS KATEDRA

Reda REMEIKAITĖ

VALSTYBĖS FINANSŲ VERTINIMAS SKIRTINGOSE
EKONOMIKOS CIKLO FAZĖSE

Magistro darbas
Ekonomika (L100),

Darbo vadovė:

Prof. dr. Zita TAMAŠAUSKIENĖ

Teigiu, kad magistro baigiamasis darbas, kurį teikiu Ekonomikos studijų programos magistro kvalifikaciniam laipsniui įgyti yra originalus autorinis darbas.

(Studento parašas)

Remeikaitė, R. (2015). Valstybės finansų vertinimas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse: universitetinių antros pakopos studijų Ekonomikos programos magistro baigiamasis darbas / baigiamojo darbo vadovė prof. dr. Z. Tamašauskienė. Šiaulių universitetas, Ekonomikos katedra, 83 p. (96 p.).

SANTRAUKA

Magistro baigiamajame darbe nagrinėjami Naujųjų ES šalių valstybės finansai ir juos lemiančių veiksnių poveikio reikšmingumas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse. Konceptualiojoje darbo dalyje analizuojami valstybės finansų kitimo skirtingose ekonomikos ciklo fazėse teoriniai klausimai ir detalizuojami veiksniai, kurie sąlygoja valstybės finansus. Valstybės finansai – tai valstybės pajamos ir išlaidos, kurios yra formuojamos atsižvelgiant į apmokestinimo principus bei skolinimosi politiką ir atliekamas valstybės funkcijas. Valstybės finansų kitimo valdymui didelę įtaką turi fiskalinė politika. Ekonomikai vystantis cikliškai, šalis taiko skirtingas fiskalinės politikos rūšis ir tipus, kadangi jų taikymo galimybės priklauso nuo šalies išsivystymo lygio. Daugiausiai valstybės pajamų yra surenkama iš mokesčių. Mokestinių pajamų didžioji dalis surenkama iš trijų pagrindinių mokesčių: PVM, GPM ir akcizų. Šių mokesčių surinkimui įtakos daro įvairūs veiksniai: prekių ir paslaugų pardavimo apimtys, importas, eksportas, prekių ir paslaugų kainos, šešėlinė ekonomika, tarifai, minimalus ir vidutinis darbo užmokestis, nedarbo ir užimtumo lygis. Tuo tarpu valstybės išlaidų dydį lemia ekonominiai ir socialiniai veiksniai: ekonomikos dydis, valstybės skola, populiacija, surenkami mokesčiai, kainos ir amžiaus struktūra.

Analitinėje dalyje Naujosios ES šalys sugrupuotos, atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Taip pat išanalizuotos valstybės finansų sudedamųjų dalių kitimo priežastys bei Naujosios ES šalys suskirstytos, remiantis įsiskolinimo ir disbalanso dydžiais. Nustatyta, kad valstybės finansai kinta tolygiai su ekonomikos ciklo fazėmis. Todėl konstruktyviojoje dalyje siekiama nustatyti veiksnius sąlygojančius valstybės finansus. Iškeltos keturios hipotezės ir sudaryti ekonometriniai modeliai hipotezėms patikrinti. Modeliuose nustatomi ryšiai tarp valstybės finansų sudedamųjų dalių (akcizų, gyventojų pajamų mokesčio, pridėtinės vertės mokesčio ir išlaidų) ir veiksnių bei nustatomas jų poveikis ir šio poveikio reikšmingumas valstybės finansams skirtingose ekonomikos ciklo fazėse. H1 ir H2 hipotezės pasitvirtina iš dalies, t. y. ne visų veiksnių sąlygojančių pajamų iš PVM ir GPM surinkimą poveikis reikšmingai skiriasi visose ekonomikos ciklo fazėse. H3 hipotezė pasitvirtina, t. y. pajamų iš akcizų surinkimą lemiančių veiksnių poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. H4 hipotezė yra atmetama, t. y. skirtingi veiksniai lemia valstybės išlaidų grupes. Siūloma plėsti tyrimų sritį vertinat neproduktyvių valstybės išlaidų pokyčius lemiančius veiksnius.

Remeikaitė, R. (2015). Assessment of Public Finance in Different Phases of the Economic Cycle: University Postgraduate Studies Economics Program Master's Thesis / Final Thesis Supervisor prof. Dr. Z. Tamašauskienė. Šiauliai University Economics Department, 83 p. (96 p.).

SUMMARY

This Master's thesis deals with the public finance of the New EU countries and the significance of the (financial) determinants' impact in different phases of the economic cycle. The conceptual part of the thesis analyzes the theoretical issues of the dynamics of public finance in the different phases of the business cycle, and the determinants of public finance are closely detailed. Public finance is the state's revenue and expenditure which are formed according to the principles of taxation and borrowing policies as well as the functions performed by the state. The management of the state finance dynamics is greatly influenced by its fiscal policy. As economics develops in cycles, countries apply different types and quality grades of fiscal policy since the possibilities of their application depend on the country's level of development. The major part of state revenue is received from the tax. Most of the tax revenue comes from the three main taxes: VAT (value-added tax), PIT (personal income tax) and excise duties. Collection of these taxes is influenced by various factors, such as the amount of goods and services sales, import, export, the price of goods and services, shadow economy, tariffs, minimum and average wages, unemployment and employment rates. Meanwhile, public spending is determined by the economic and social factors: the size of the economy, state debt, population, tax collection rates, prices and age structure.

In the analytical part of the thesis, the New EU countries are grouped in accordance with the phases of the economic cycle. Furthermore, the reasons of the dynamics of different components of public finance are analyzed, and the New EU countries are ranked according to the indebtedness and disbalance size. It is determined that state finance fluctuates equally with the economic cycle phases. Therefore, the constructive part aims to identify the factors influencing the public finance. Four hypotheses are created, and econometric models are made to test the hypotheses. The models establish the relations between the components of public finance (excise duties, personal income tax, value-added tax and costs) and factor subjects, and also determine their impact as well as the significance of the impact on public finance in different phases of the business cycle. Hypotheses H1 and H2 are partially confirmed, i.e. the impact of not all the factors determining the collection of revenue from VAT and PIT is significantly different in all phases of the business cycle. Hypothesis H3 is confirmed, i.e. the impact of revenue from excise is not significantly different in all phases of the business cycle. Hypothesis H4 is discarded, i.e. different factors determine public expenditure groups. It is proposed to expand the scope of research in assessing the factors which determine unproductive state expenditure.

TURINYS

ĮVADAS	9
1. VALSTYBĖS FINANSAI TEORINIŲ ASPEKTU EKONOMIKOS CIKLIŠKUMO KONTEKSTE	12
1.1 Valstybės finansų ir ekonomikos ciklų teoriniai klausimai	12
1.2 Fiskalinės politikos įtaka valstybės finansams	17
1.3 Valstybės pajamų kitimas, veikiamas ekonomikos cikliškumo	20
1.3.1 Mokestinių pajamų kitimą sąlygojantys veiksniai	20
1.3.2 Socialinio draudimo ir nemokestinių pajamų pokyčiai	23
1.3.3 Dotacijų ir valstybės skolinimosi kitimas	25
1.4 Valstybės išlaidų kitimą sąlygojantys veiksniai ekonomikos cikliškumo kontekste	28
1.5 Valstybės finansų, skirtingose ekonomikos ciklo fazėse, Naujosiose ES šalyse vertinimo metodika	34
2. NAUJŪJŲ ES ŠALIŲ VALSTYBĖS FINANSŲ DINAMINĖ IR STRUKTŪRINĖ ANALIZĖ SKIRTINGOSE EKONOMIKOS CIKLO FAZĖSE	38
2.1 Ekonomikos ciklo fazių išskyrimas Naujosiose ES šalyse	38
2.2 Valstybės pajamų lyginamoji analizė	41
2.3 Valstybės pajamų struktūrinė analizė	45
2.3.1 Mokestinių pajamų dinaminė ir struktūrinė analizė	48
2.3.2 Socialinio draudimo įmokų ir nemokestinių pajamų dinaminė analizė	54
2.4 Valstybės išlaidų lyginamoji analizė	57
2.5 Valstybės išlaidų struktūrinė analizė	58
2.6 Valstybės skolos kitimo tendencijos	61
3. VALSTYBĖS FINANSŲ POKYČIŲ VERTINIMAS ATSIŽVELGIANT Į VEIKSNIUS	65
3.1 Pajamų iš pagrindinių mokesčių vertinimas atsižvelgiant į veiksmų pokyčius	65
3.2 Valstybės išlaidų vertinimas atsižvelgiant į veiksmų pokyčius	71
IŠVADOS	76
LITERATŪRA	79
PRIEDAI	84
1 priedas. Naujųjų ES šalių realiojo BVP proc. pokyčiai 2004 – 2013 m	85
2 priedas. Naujųjų ES šalių valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui grandininis pokytis, proc.	85
3 priedas. Naujųjų ES šalių nedarbo lygio (proc.) dinamika 2004 – 2013 m	85
4 priedas. GMP tarifo koeficientas Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m	86
5 priedas. Standartinis PVM tarifas proc. Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m	86

6 priedas. PVM pajamos, tenkančios vienam gyventojui Eur. ir jų pokytis proc. skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.....	86
7 priedas. Šešėlinės ekonomikos dydis nuo BVP Naujosiose ES šalyse 2004-2013 m.....	87
8 priedas. Vidutinis darbo užmokesčio dydis Eur. Naujosiose ES šalyse 2004-2013 m.....	87
9 priedas. Socialinio draudimo įmokų, tenkančių vienam gyventojui grandininis pokytis.....	87
10 priedas. Nemokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui sklaidos ir padėties charakteristikos 2004 – 2013 m.	88
11 priedas. Naujųjų ES šalių valstybės skolos dydis nuo BVP.....	88
12 priedas. Valstybės užsienio skolos struktūra nuo bendros skolos	88
13 priedas. Biudžeto deficitas proc. nuo BVP.....	89
14 priedas. <u>Produktyvios ir neproduktyvios valstybės išlaidos tenkančios vienam gyventojui Eur.....</u>	89
15 priedas. Valstybės išlaidos, tenkančios socialiniai apsaugai 2004-2013 m. pokytis	89
16 priedas. Ekonometrinio modelio parametrai: PVM pajamas sąlygojantys veiksniai	90
17 priedas. Ekonometrinio modelio parametrai: GPM pajamas sąlygojantys veiksniai.....	91
18 priedas. Ekonometrinio modelio parametrai: akcizų pajamas sąlygojantys veiksniai	92
19 priedas. Ekonometrinio modelio parametrai: bendras valstybės išlaidas sąlygojantys veiksniai.....	93
20 priedas. Ekonometrinio modelio parametrai: produktyvias valstybės išlaidas sąlygojantys veiksniai.....	94
21 priedas. Ekonometrinio modelio parametrai: neproduktyvias valstybės išlaidas sąlygojantys veiksniai.....	95

LENTELIŲ SĄRAŠAS

1.1 lentelė. Valstybės finansų apibrėžtys.....	13
1.2 lentelė. Ekonomikos ciklų rūšys pagal trukmę.....	14
1.3 lentelė. Fiskalinės politikos tipai	19
1.4 lentelė. Valstybės išlaidų apibrėžtis.....	28
1.5 lentelė. Produktivių ir neproduktyvių valstybės išlaidų klasifikacija.....	31
1.6 lentelė. Valstybės išlaidas lemiantys veiksniai.....	33
1.7 lentelė. Variacijos koeficiento stiprumo charakteristika, proc	35
1.8 lentelė. Ekonometriniame modelyje įtraukiami PVM, GPM ir akcizų pajamas sąlygojantys veiksniai.....	37
2.1 lentelė. Naujų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m	38
2.2 lentelė. Naujų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m. remiantis PVM pajamomis ir realiuoju BVP pokyčiu	39
2.3 lentelė. Naujų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m. remiantis GPM pajamomis ir realiuoju BVP pokyčiu	40
2.4 lentelė. Naujų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m. remiantis akcizo mokesčio pajamomis ir realiuoju BVP pokyčiu	40
2.5 lentelė. Valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui sklaidos ir padėties charakteristikos 2004 – 2013 m.	41
2.6 lentelė. Valstybės pajamų struktūra pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu proc. Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.	45
2.7 lentelė. Mokestinių pajamų struktūra pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu proc. Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.	50
2.8 lentelė. Valstybės išlaidų struktūra pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu proc. Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.	59
2.9 lentelė. Naujų ES šalių klasteriai pagal išsiskolinimo lygį 2004 – 2013 m.	63
3.1 lentelė. PVM pajamų ekonominio modelio parametrų įverčiai	65
3.2 lentelė. GPM pajamų ekonominio modelio parametrų įverčiai	68
3.3 lentelė. Akcizų pajamų ekonominio modelio parametrų įverčiai.....	70
3.4 lentelė. Bendrųjų valstybės išlaidų ekonominio modelio parametrų įverčiai	72
3.5 lentelė. Bendrųjų valstybės išlaidų ekonominio modelio parametrų įverčiai	74

PAVEISKLŲ SĄRAŠAS

1.1 pav. Ekonomikos ciklo fazės	16
1.2 pav. Rahn'o kreivė - ryšys tarp valstybės išlaidų ir ekonomikos augimo	29
1.3 pav. Valstybės išlaidų struktūra.....	30
2.1 pav. Naujųjų ES šalių valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio	42
2.2 pav. Naujųjų ES šalių mokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui, palyginimas prieš ir.....	49
po nuosmukio	49
2.3 pav. Naujųjų ES šalių socialinio draudimo įmokų, tenkančių vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio.....	55
2.4 pav. Naujųjų ES šalių valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio	57
2.5 pav. Naujųjų ES šalių valstybės skolos, tenkančios vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio	61

ĮVADAS

Sparčios ekonominės ir politinės reformos reikšmingai pakeitė šalių ūkį. Todėl ir valstybės finansai pastaruoju metu tampa vis dinamiškesni. Kadangi ekonomika vystosi cikliška, tai ir valstybės finansų valdymo sistema kinta. Valstybės finansus ekonominiu požiūriu sudaro valstybės pajamos ir išlaidos. Svarbiausia problema, su kuria susiduria šalys tai, kad valstybės pajamos yra nepakankamos, kad galėtų užtikrinti racionalų lėšų perskirstymą. Taigi ši disbalansą valstybės padengia skolindamosi vidaus ir užsienio rinkose.

Temos aktualumas ir naujumas. Kiekviena šalis susiduria su tam tikrais finansiniais sunkumais, nes ekonomika vystosi cikliška. Tačiau skirtingos šalys taiko skirtingus ekonominius sprendimus priklausomai nuo to, koks yra šalies išsivystymo lygis. Pagrindinis valstybės finansų valdymo įrankis yra fiskalinė politika, kuri reguliuoja valstybės pajamas ir išlaidas. Daugelis autorių tyrė valstybės pajamas ar išlaidas įvairiais aspektais. A. Anciūtė, R. Kropienė (2010) vertino mokesčių vengimo priklausomybę nuo gaunamų asmeninių pajamų, mokesčių ir baudų tarifų bei audito tikimybės. C. R. Barcelo (2012) aptarė biudžeto deficito susidarymą dėl nepakankamo mokestinių pajamų surinkimo. J. Bivainis, R. Mitkevičius (2003) nagrinėjo Lietuvos biudžeto struktūrą ir dinamiką, o V. Blažytė, A. Norkuvienė (2007) tyrė jo priklausomybę nuo BVP, vidutinio darbo užmokesčio ir nedarbo lygio. Tuo tarpu D. Rudytė, L. Šalkauskienė, L. Lukšienė (2009) pritaikė V. Tanzi diagnostinius rodiklius vertindamos mokesčių sistemos efektyvumą Lietuvoje. R. Stačiokas (2003) aiškinosi, kokią įtaką turi eurointegracinės politikos ir tarptautinių normų reikalavimai Lietuvos mokesčių derinimui ir vienodinimui. Z. Tamašauskienė, A. Žadvidaitė (2011) įvertino mokestinių pajamų ryšį ir jų kitimą lemiančius veiksnius bei mokestinių pajamų elastingumą. Kiti autoriai nagrinėjo atskirus mokesčius bei jų surinkimą sąlygojančius veiksnius: V. Buginskis, R. Mackevičius (2007), E. Ramanauskienė (2007) tyrė GMP; D. Bendikienė, V. Janušauskienė (2005) lygino Lietuvos ir ES šalių PVM tarifus, E. Binkas, J. Rashkauskas (2011) aiškinosi PVM tarifo mažinimo poveikį šešėlinei ekonomikai Lietuvoje; G. Davulis (2007) vietinius Lietuvos mokesčius lygino su ES ir kitų Vakarų šalių mokesčiais; A. Paškūnaitė, V. Lembutis, S. Skunčikienė (2007) palygino ES valstybių pajamų mokesčius. B. Marsel, O. Cristian, P. Razvan (2011) suskirstė valstybės išlaidas į dvi kategorijas: einamąsias ir kapitalo, bei nustatė kaip valstybės skola turi būti paskirstoma pagal išlaidų klasifikaciją. Užsienio ir Lietuvos autoriai mažai tyrė valstybės pajamų ir išlaidų kitimą, sąlygojamą ekonomikos ciklo. G. Abuselidze (2012) nagrinėjo mokesčių naštos poveikį ekonomikos aktyvumui ir gamybos pajėgumui. T. Kravets (2008) įvertino mokesčio tarifo, technologijų ir investicijų poveikį ekonomikos augimo procesui. Tuo tarpu valstybės išlaidų, nedarbo ir vartotojų kainų indekso ryšį tyrinėjo S. Aliabadi, A. Dorestani, A.

Abdyldaeva (2011). S. N. M. Daud, J. M. Podivinsky (2012), L. Janulytė (2011) ir C. V. Guadarrama (2006) bandė atrasti ryšį tarp valstybės skolos ir makroekonominių rodiklių. T. G. Zatonatska, A. V. Stavitskiy (2009) nustatė, kokią įtaką turi biudžeto sudarymo politika valstybės socialinei ir ekonominei plėtrai. *Nors valstybės finansai buvo išsamiai nagrinėti, tačiau nepakankamai atsižvelgta į tai, kad valstybės finansų surinkimas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse yra kitoks, ypač bumo ar krizės laikotarpiu.* Todėl valstybės finansų tema tapo ypač aktuali prasidėjus globalinei finansų krizei, nes šalims buvo sunku suvaldyti finansus.

Problema: analizuojant mokslinę literatūrą, pastebėta, kad autoriai išskiria veiksnius, kurie sąlygoja valstybės finansų ar atskirai mokestinių pajamų ir išlaidų surinkimą. Tačiau nėra analizuojama, ar tie patys veiksniai sąlygoja valstybės finansus ir ar tų veiksnių poveikis yra toks pat skirtingose ekonomikos ciklo fazėse. Dažniausiai laikomasi nuomonės, kad valstybės finansus lemiančių veiksnių poveikis yra vienodas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse. Šiame darbe bus siekiama atskleisti, kokie veiksniai turi įtakos valstybės finansams ir ar tų veiksnių poveikis yra vienodas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

Akcentuojant aptartą mokslinę problemą, apibrėžiamas tyrimo **objektas** – valstybės finansai.

Tyrimo dalykas: valstybės finansų sudedamųjų dalių pokyčiai ekonomikos ciklo fazių kontekste.

Tikslas. Išanalizuoti valstybės pajamų ir išlaidų pokyčius pagal ciklo fazes ir atlikti Naujųjų ES šalių valstybės finansų vertinimą ekonomikos cikliškumo kontekste 2004 – 2013 m. laikotarpiu. Siekiant iškelto tyrimo tikslo, sprendžiami **tyrimo uždaviniai:**

1. Remiantis moksline literatūra apibendrinti fiskalinės politikos įtaką valstybės finansams ir išskirti veiksnius, kurie daro įtaką valstybės pajamų ir išlaidų kitimui, veikiant ekonomikos cikliškumui.
2. Palyginti Naujųjų ES šalių valstybės pajamų bei išlaidų dinamiką ir struktūrą 2004 – 2013 m. laikotarpiu.
3. Suskirstyti Naująsias ES šalis pagal pajamų ir išlaidų disbalanso dydį 2004 – 2013 m. laikotarpiu.
4. Nustatyti, kokių veiksnių poveikis yra reikšmingas valstybės pajamoms ir išlaidoms skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

Tyrimo hipotezės:

H1: pajamų iš akcizų ir gyventojų pajamų mokesčio surinkimą, lemiančių veiksnių poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse, o surenkamų iš pridėtinės vertės mokesčio – skiriasi.

H2: tie patys veiksniai, kurie sąlygoja bendrąsias valstybės išlaidas, sąlygos ir produktyvias bei neproduktyvias valstybės išlaidas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

Metodai.

Konceptualioji dalis: mokslinės literatūros analizė, jos detalizavimas, sisteminimas, grupavimas, lyginimas, indukcija, dedukcija ir apibendrinimas.

Analitinė dalis: statistinių duomenų analizė, sisteminimas, grupavimas ir lyginimas, pagrindinių duomenų padėties ir sklaidos parametrai, dinaminės eilutės rodikliai, lyginamieji svoriai ir klasterinė analizė.

Konstruktvyioji dalis: panelinių duomenų analizė, homoskedastiškumo, normaliojo skirstinio, autokoreliacijos ir parametru įverčių reikšmingumo tikrinimas.

Magistro baigiamojo darbo struktūra. Magistro darbą sudaro trys dalys:

Pirmoje darbo dalyje analizuojami valstybės finansų kitimo skirtingose ekonomikos ciklo fazėse teoriniai klausimai ir detalizuojami veiksniai, kurie sąlygoja valstybės finansus.

Antroje darbo dalyje identifikuotos ekonominio ciklo fazės visose Naujosiose ES šalyse, išanalizuotos valstybės finansų sudedamųjų dalių kitimo priežastys ir Naujosios ES šalys sugrupuotos, remiantis įsiskolinimo ir disbalanso dydžiu.

Trečioje darbo dalyje įvertinti ryšiai tarp valstybės finansų sudedamųjų dalių (akcizų, gyventojų pajamų mokesčio, pridėtinės vertės mokesčio ir išlaidų) ir jas lemiančių veiksnių bei nustatytas jų poveikis ir šio poveikio reikšmingumas valstybės finansams skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

1. VALSTYBĖS FINANSAI TEORINIŲ ASPEKTU EKONOMIKOS CIKLIŠKUMO KONTEKSTE

Pastaruoju metu cikliškumo poveikis įvairiems ekonominiams rodikliams yra daugelio autorių pagrindinė mokslinių tyrimų bazė, nes 2007 m. krizė apėmė visą pasaulį ir skirtingai paveikė šalis. Taigi valstybės susidūrė su problema, kaip tinkamai suvaldyti vidaus finansus. Pagrindinis valstybės įrankis, norint subalansuoti finansus yra fiskalinė politika ir jos adekvatus taikymas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.

Ekonominiu požiūriu valstybės finansus padalijus į du polius galima kompleksčiau įvertinti, kaip yra surenkamos ir naudojamos valstybinės lėšos. Taigi šiame darbe bus analizuoti valstybės finansai ir jų kintamas, priklausomai nuo ekonomikos ciklo fazių.

1.1 Valstybės finansų ir ekonomikos ciklų teoriniai klausimai

Tyrinėjant valstybės raidą pastebima, kad šiuo metu vis daugiau dėmesio yra skiriama valstybės finansams, todėl pabrėžiama jų svarba. Sukaupiti finansiniai ištekliai leidžia vykdyti valstybines funkcijas, todėl valstybės finansų vaidmuo yra svarbus ekonomikai. Valstybės finansų atsiradimas traktuojamas jau senovėje, kai karaliui buvo mokami mokesčiai ir renkamos rinkliavos. Vystantis visuomenei valstybės vaidmuo vis stiprėjo ir funkcijų daugėjo, todėl jos stiprinimui ir išlaikymui reikėjo pinigų. Taip atsirado piniginių rinkmenų ir jų paskirstymo būtinybė.

Valstybės finansus galima nagrinėti dviem aspektais: instituciniu ir ekonominiu. Instituciniu požiūriu valstybės finansus sudaro finansinių grandžių visuma, kurių paskirtis aprūpinti šalį pinigėmis lėšomis, būtinomis valstybei vykdant ekonomines, socialines ir politines funkcijas. Taigi valstybės finansų struktūrą instituciniu požiūriu sudaro: valstybės biudžetas, nebiudžetiniai fondai, valstybinis kreditas, valstybinių įmonių finansai (Rutkauskas, 2007). Tuo tarpu ekonominiu aspektu valstybės finansai suprantami kaip dviejų ekonominių elementų – pajamų ir išlaidų – visuma.

Valstybės finansai daugelyje mokslinių darbų įvardijami kaip viešieji finansai, todėl šios dvi sąvokos ir bus naudojamos šiame darbe kaip sinonimai. Labai svarbu apibrėžti finansų ir valstybės finansų terminus (žr. 1.1 lent.).

1.1 lentelė

Valstybės finansų apibrėžtys

Terminas	Apibrėžtis	Autoriai
Valstybės finansai	Apima valstybės išlaidas ir pajamas bei joms surinkti naudojamus metodus (apmokestinimą ir skolinimąsi).	Deardorff, A. V. (2010).
Valstybės finansai	Ekonominių piniginių santykių, atsirandančių valstybei sudarant, skirstant ir naudojant jai reikalingus piniginius išteklius, sistema. Išsivysčiusių valstybių finansų sistema apima valstybinius ir vietinius biudžetus, valstybės įmonių finansus ir vyriausybinius specialiuosius fondus.	Karazijiene, Z. (2009).
Viešieji finansai	Ekonomikos mokslo šaka, nagrinėjanti valstybės apmokestinimą ir išlaidas.	Rosen, H. S. (2004).
Finansai	Piniginiai santykiai, atsirandantys bendrojo nacionalinio produkto vertės ir dalies nacionalinių pajamų paskirstymo ir perskirstymo procese, kurių tikslas – ekonominių subjektų ir valstybės piniginių pajamų ir santaupų formavimas ir jų panaudojimas gamybos plėtimui, dirbančiųjų skatinimui, visuomenės socialinių ir kitų poreikių patenkinimui.	Levišauskaitė K., Rūškys G. (2003)
Finansai	Ekonominių santykių visuma, kylanti iš išplėstinės reprodukcijos paskirstymo stadijos, turinčios piniginę išraiškos formą bei paskirstomąjį pobūdį.	Giliauskienė, G. (2002).
Finansai	Lėšų, priklausančių įmonei arba valstybei, visuma; taip pat šių lėšų gavimo bei panaudojimo sistema.	Martinkus, B., Neverauskas, B., Sakalas, A. (2000).

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Taigi kaip matome iš 1.1 lentelės, autoriai valstybės finansus apibūdina kaip valstybės pajamų ir išlaidų sintezę. Apibendrinus aptartas valstybės finansų definicijas suformuluojamas valstybės finansų terminas: *valstybės finansai* – tai valstybės pajamos ir išlaidos, kurios yra formuojamos atsižvelgiant į apmokestinimo principus bei skolinimosi politiką ir valstybės atliekamas funkcijas. Ekonomikos sistemoje valstybės finansai priskiriami dviem šios sistemos blokams: *ūkio mechanizmų* blokui kaip pajamų surinkimo ir paskirstymo mechanizmui bei *gamybinių jėgų* blokui kaip procesui, t. y. lėšų surinkimui ir perskirstymui.

Po sąlygiškai ilgo ekonomikos augimo JAV prasidėjusi finansų krizė paveikė ir kitas šalis, kurios patyrė recesiją 2009 m. Visgi atsigaunanti ekonomika dar turi fiskalinių problemų, kurios įvardijamos kaip „viešųjų finansų krizė“ (Nemec, Orviska, Hunady, 2013). Taigi ekonomikos cikliškumas sąveikauja su valstybės finansais. Ekonomikos cikliškumas yra natūralus reiškinys pasaulio praktikoje, ir ekonomistai sutaria, kad mažesniu tempu, tačiau tolygiai besiplėtojantis šalies ūkis yra kur kas patrauklesnis nei sparčiu augimo tempu, bet didelė svyravimų amplitudė pasižyminti ekonomika (Belinskaja, Rutkauskas, 2007). Ekonomikos ciklo periodiškumas yra pripažįstamas ir vertinamas kaip pažangios plėtros forma, tačiau daugelis ekonomistų mokslininkų, tokie kaip Nobelio premijos laureatai P. Samuelsonas, V. Leontjevas, neigia ekonomikos cikliškumą kaip ekonominę dėsningumą. Visgi ekonominė realybė verčia mokslininkus aktyviai tyrinėti ekonomikos cikliškumą: jo priežastis, tipus ir reiškimosi formas.

Mokslinėje literatūroje ekonomikos ciklai dažniausiai skirstomi pagal trukmę išskiriant penkias rūšis: ciklinės amžiaus bangos (Kondratjevo ciklai); ilgalaikiai (statybos ciklai); Jugralo ciklai; didieji ciklai; mažieji ciklai; Kičino (atsargų) ciklai; privatūs ūkiniai ciklai (žr. 1.2 lent.).

1.2 lentelė

Ekonomikos ciklų rūšys pagal trukmę

Ekonomikos ciklo rūšis	Apibūdinimas / priežastis
Kondratjevo/ciklinės amžiaus bangos (40 – 60 m.)	Bangų priežastis yra esminiai technologiniai šokai, keičiantys šalies ūkio struktūrą.
Ilgalaikiai/Statybos (17 – 18 m.)	Susiję su pakitimais reprodukciniame gamybos struktūroje, t. y. laiko lango, poreikio naujoms pastatams bei įrenginiams ir šio poreikio patenkinimo momentu.
Jugralo (7 – 11 m.)	Investicijų į mechanizmus, įrangą ir kita panašų gamybinį turtą procesas. Pagrindinėmis ciklo varomosiomis jėgomis įvardijamos ne išorinės, o vidinės ekonominės sistemos jėgos, o dar tiksliau – investicijos į gamybinį ilgalaikį turtą.
Didieji ciklai (6 – 13 m.)	Netolygūs įnašai į pagrindinį kapitalą.
Mažieji ciklai (2 – 3 m.)	Susiformuoja dėl netolygaus apyvartinio kapitalo atsinaujinimo.
Kičino arba atsargų (3 – 5 m.)	Sąlygojamas investicijų į produkcijos atsargas.
Privatūs ūkiniai (1 – 12 m.)	Investicijų kitimas įmonėse.

Šaltinis: sudaryta darbo autorių, remiantis R. Paliutyte (2005), R. Mackevičiumi (2012), A. Hanseno (1951).

R. Paliulytės (2005) teigimu, „ilgesni svyravimai praryja trumpesnius, mažieji savo ruožtu inspiruoja didžiuosius“. Ji taip pat pabrėžia, kad ekonominio aktyvumo svyravimai ne visada turi ciklo formą, todėl nereguliarūs ir nesisteminę pokyčiai vadinami *atsitiktiniais svyravimais*.

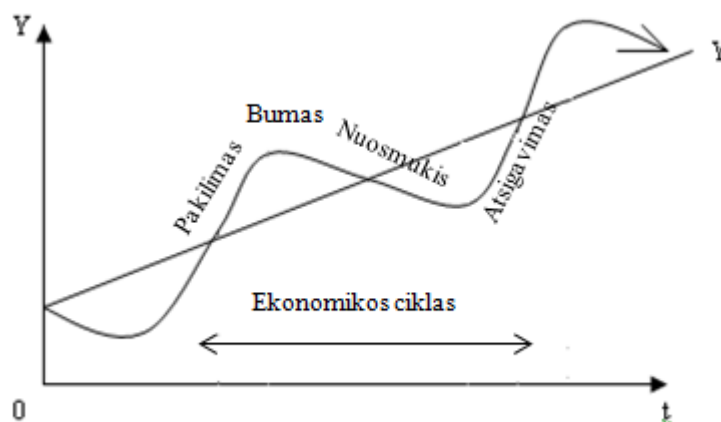
Norint nustatyti ekonomikos ciklo priežastis, reikia įvertinti, kokios rūšies ekonomikos ciklas buvo. Ekonomikos istorijoje buvo daugybė verslo ciklų priežasčių aiškinimų. Klasikinės ekonomikos teorijos požiūriu, svyravimai ūkyje kyla dėl laikino disbalanso darbo rinkoje – darbo užmokesčio lygis pakyla per aukštai ir darbo jėgos pasiūla dėl to ima viršyti jos paklausą, didėja nedarbas. Nedarbas sąlygoja darbo užmokesčio kitimą, darbo jėgos paklausa padidėja, gamyba vėl ima augti ir grįžta pusiausvyra. Darbo užmokesčio lankstumas, buvo manoma, garantuoja pastovų, tik trumpam pertraukiamą visišką užimtumą (Cikliniai svyravimai, 2013). Tuo tarpu neoklasikai teigia, kad verslo ciklus sukelia įvairios naujovės, technologiniai šokai ir J. M. Keynesas aiškino, kad ciklus sukelia vartotojų pasitikėjimo pokyčiai (Mikėnaitė, 2009). O monetaristų požiūriu ciklai susidaro dėl ekonomikos procesų dinamikos kaitos. Jie teigė, kad ekonomikos ciklus lemia pinigų kiekis cirkuliacijoje, susijęs su įsibėgėjančia infliacija. Taigi ekonomikos nestabilumo pagrindinė priežastis – pinigų ūkio nestabilumas (Jakutis ir kt., 2007). Visoms trimis ekonomikos teorijoms, aiškinančioms ekonomikos ciklų priežastis, yra būdinga viena, visos jos veikia visuminę paklausą. Tik atskirais konkrečiais atvejais nacionalinio produkto svyravimų priežastis gali būti visuminės pasiūlos pokyčiai. Ekonomikos ciklo teorijoje pagrindine pardavimų ir gamybos ciklinių svyravimų priežastimi M.

Fridmen ir A. J. Schwartz (1963) pripažino ilgalaikius ir silpnai prognozuojamus lagų tarp pinigų masės pokyčių ir BNP apimties svyravimus. Autoriai nurodė, kad laiko tarpiniai ekonomikos nuosmukio fazėje gali būti nuo 5 iki 21 mėnesio, o pakilimo fazėje – nuo 13 iki 24 mėnesių. Todėl jie pasiūlė valstybės pinigų politiką, kuri kiek įmanoma ilgesniam laikotarpiui palaikytų 3-5 metinių procentų pinigų masės didėjimo tempus. Šis pasiūlymas mokslinėje literatūroje dažnai įvardijamas kaip Fridmeno auksinė taisyklė.

Ekonomikos ciklus galima sieti su tam tikrais ekonominiais rodikliais, kurie yra skirstomi į tris grupes: orientacinius, sutampančius ir atsiliekančius. *Orientaciniai* indikatoriai – tai tokie rodikliai, kurie pradeda kisti dar ekonominiam ciklui neprasidėjus. *Sutampanytys* rodikliai – kartu kintantys su verslo ciklu, o *atsiliekantys* rodikliai yra tokie, kurie jau vienai ciklai fazei (pvz. nuosmukiui) pasibaigus ir pereinant į kitą vis dar kinta.

Geriausiai atspindintys ekonomikos ciklo fazes ir plačiausiai naudojami yra *orientuojantys* verslo ciklo indikatoriai, kadangi jie numato pokytį, ekonomikos kryptį. Tarp pačių svarbiausių orientuojančių indikatorių yra statybų pradžių duomenų sekos ar nauji perdirbėjų užsakymai, ypač ilgo naudojimo prekės; prekių kainos; vidutinis darbo valandų skaičius savaitėje, akcijų kainos ir pinigų srantai. Tuo tarpu *sutampanytys* indikatoriai pasak V. Zarnowitz (1992) yra gamybos įrangos gamyba, mašinų ir įrenginių pardavimai, vartojimo prekių gamyba, prekybos ir pramonės pardavimai, užimtumas ne žemės ūkyje, BNP (BVP), pramoninė produkcija, pinigų greitis. Tipiniai *atsiliekantys* ekonomikos ciklo indikatoriai yra: verslo išlaidos gamybiniam įrengimams, kapitalo gamyba (krintanti), vidutinė nedarbo trukmė, ilgalaikis nedarbas, trumpo laikotarpio palūkanų norma, obligacijų pelnas, vartotojų kreditų grąžinimas, komercinių paskolų grąžinimas. Taigi ekonomikos ciklo indikatoriai apima įvairias rodiklių grupes: investicijas į fiksuotą kapitalą; vartojimo, prekybos, užsakymų ir tiekimų; užimtumo, gamybos ir pajamų; kainų, kaštų ir pelno; kreditų ir palūkanų normos.

Pasak A. Simonavičienės, L. Užkurytės (2009) verslo ciklas susideda iš keturių ekonominių stadijų: ekonominio augimo (pakilimo), viršūnės (piko/bumo), nuosmukio (lūžio) ir atsigavimo. Tuo tarpu A. Jakutis ir kt. (2007) šiuos svyravimus įvardija kaip nuolatinius nacionalinio produkto gamybos ir vartojimo pakilimus bei atoslūgius jų ilgalaikės tendencijos rėmuose, pašalinus sezoniškumo apraiškas. Taigi autoriai įvardija, kad ekonomikos cikliškumas – tai ekonomikos reiškinys, kuris pasižymi nuolatiniu svyravimu ir perėjimu iš vienos ciklo fazės į kitą (žr. 1.1 pav.).

1.1 pav. Ekonomikos ciklo fazės

Šaltinis: sudaryta darbo autorės.

Kiekviena ekonomikos ciklo fazė turi tik jai būdingas savybes:

- *pakilimas* – bendroji paklausa pasiekia, o vėliau ir pranoksta potencialųjį bendrąjį nacionalinį produktą (toliau BNP). Pakilimo fazei būdinga maksimali gamybos plėtra, mažėjantis nedarbas, augančios kainos ir pelnas, auganti kredito paklausa ir palūkanų norma bei darbo užmokestis;

- ekonomikai pasiekus aukščiausiąją (*bumo*) tašką, tampa vis sudėtingiau plėsti gamybą, dėl to didėja gamybos kaštai. Bumo fazėje nacionalinio produkto apimtis yra pati didžiausia, atsiranda įtampa darbo rinkoje ir pradeda trūkti kvalifikuotos darbo jėgos. Taip pat gali pasireikšti medžiagų ir žaliavų trūkumas, o tolimesnis augimas tampa neįmanomas be didesnių investicijų (A CIMA Case..., 2013).

- *Nuosmukis* – mažėja gamyba ir ekonomika peržengia aukščiausią pakilimo tašką. Padidėjus išteklių ir produkcijos kainoms, sumažėjus vietiniam pelnui, verslininkai koreguoja realizacijos lūkesčius, namų ūkių vartojimas stabilizuojasi arba mažėja, vartotojai praranda optimizmą.

- *atsigavimas* – padidėja bendroji paklausa, kurią lydi produkcijos apimtys didėjimas ir nedarbo mažėjimas. Atsigavimo fazė skiriasi nuo pakilimo tuo, kad atsigavimo metu ekonomika auga iki potencialiojo BNP, t. y. grįžtama į pusiausvyros būseną, po atsigavimo prasideda nauja ciklo fazė pakilimas.

Apibendrinant galima teigti, kad valstybės finansai yra nagrinėjami dviem aspektais: ekonominiu ir instituciniu. Ekonominiu požiūriu valstybės finansus sudaro valstybės pajamos ir išlaidos. Daugelyje mokslinių darbų valstybės finansai įvardijami kaip viešieji finansai. Valstybės finansai – tai valstybės pajamos ir išlaidos, kurios yra formuojamos atsižvelgiant į apmokestinimo principus bei skolinimosi politiką ir atliekamas valstybės funkcijas. Tuo tarpu apibendrinant ekonomikos ciklus, nustatyta, kad jie yra įvairių rūšių, tačiau dažniausiai skirstomi atsižvelgiant į trukmę. Ekonomikos ciklą sudaro keturios fazės: pakilimas, bumas, nuosmukis ir atsigavimas. Kadangi ekonomikos cikliškumas yra

pasikartojantis reiškiny, tai jo susidarymo priežastis tyrė klasikai, neoklasikai ir monetaristai. Visos ekonomikos teorijos skirtingai aiškino ekonomikos ciklo susidarymo priežastis, tačiau ekonomikos teorijas vienija bendra nuomonė, kad cikliškumas susidaro kintant vartojimo paklausai ir atskirai atvejais – pasiūlai. Ekonomikos ciklui nustatyti naudojami indikatoriai, kurie yra suskirstyti į orientacinius, sutampančius ir atliekančius.

1.2 Fiskalinės politikos įtaka valstybės finansams

Valstybė šalies ekonomikoje ir politikoje atlieka įvairias funkcijas. Visų pirma, leidžia įstatymus ir juos kontroliuoja; antra, gamina prekes ir paslaugas valstybinėse įmonėse ir vykdo valstybės ekonominę politiką, t. y. valstybės nustatytų politikos tikslų įgyvendinimą tam tikrais politikos įrankiais. Taigi viena iš svarbiausių vyriausybės vykdomų politikų yra fiskalinė politika, kuri leidžia užtikrinti šalies makroekonomikos pusiausvyrą. *Fiskalinė politika* – tai valstybės išdo politika, vykdoma formuojant valstybės pajamas mokesčiais ir reguliuojant valstybės išlaidas, siekiant paveikti visuminę paklausą (Rakauskienė, 2006). Tačiau anot B. Visokavičienės (2012), fiskalinė politika turi balansuoti ekonomiką, o ne biudžetą. Taigi išskiriamos dvi pagrindinės fiskalinės politikos rūšys: diskretinė ir nediskretinė politika. *Diskretinė politika* – vyriausybės sąmoningai vykdomas mokesčių ir išlaidų keitimas, siekiant paveikti realiąją nacionalinio produkto apimtį, užimtumą ir kontroliuoti infliaciją. Yra išskiriami du šios politikos įgyvendinimo tipai (Rakauskienė, 2006):

1. *ekspansinė* (skatinančioji) fiskalinė politika, kuri esant ekonomikos nuosmukiui skatina ūkio augimą, t. y. mažina mokesčius; didina išlaidas arba taiko abi priemones. Tačiau šios politikos vykdymas duoda neigiamą efektą – padidėja biudžeto deficitas. Taigi valstybės biudžetui esant deficitiniam, vyriausybė turi spręsti dvi problemas. Pirmoji iš jų – tinkamai parinkti biudžeto deficito padengimo metodus, antroji – valdyti valstybės biudžeto deficitą, t. y. išlaikyti jį leistinose ribose, o jas peržengus, imtis radikalių priemonių biudžeto deficitui sumažinti.

2. *stabdančioji* (ribojanti, restrikinė, griežta) fiskalinė politika įgyvendinama, esant ekonomikai pakilimo fazėje. Šiuo atveju yra mažinamas biudžeto deficitas ir siekiama suvaldyti infliaciją. Vyriausybės imasi šių veiksmų: 1) didina mokesčius (didina mokesčių tarifus, tačiau tai ne visuomet užtikrina valstybės pajamų didėjimą, nes labai sudėtinga nustatyti ribą, kurią peržengus, mokesčių didinimas sukels pajamų mažėjimą; plečia mokesčių bazę, įveda naujus mokesčius); 2) mažina valstybės išlaidas (mažina valdymo išlaidas, privatizuoja daugiau verslo ir veiklos šakų, peržiūri įvairius kompensacinius mokėjimus). Taigi išlaidų mažinimas ir mokesčių didinimas daro teigiamą poveikį valstybės biudžetui, jis gali tapti net pertekliniu. Valstybė turi nuspręsti, kaip panaudoti

perteklines lėšas: grąžinti skolas ar sudaryti fondus ir taip „iššaldyti“ pinigus. Tačiau norint suvaldyti infliaciją reiktų perteklines lėšas „iššaldyti“, nes skolų grąžinimas į apyvartą paleis papildomų pinigų ir taip dar labiau gali išaugti infliacija.

Apibendrinus, valstybei būtina nuspręsti, kaip elgtis esant ekonomikos nuosmukiui ar pakilimui. Tačiau iš pirmo žvilginio, atrodo, visai nesunku įvykdyti reformas (kurios anksčiau buvo išvardintos), visgi pagrindinė problema yra nuspręsti, iki kokios ribos didinti ar mažinti mokesčius, išlaidas. Kita problema yra laikas, nes norint konstatuoti, kokia šalyje yra ekonominė situacija, prireikia net kelių mėnesių, be to nustačius ekonominę situaciją reikia papildomo laiko priimti tinkamus sprendimus.

Kita fiskalinės politikos rūšis taikoma, norint suvaldyti ekonomiką krizės ir bumų metu, yra nediskretinė. *Nediskretinė fiskalinė* politika įvardijama, kaip savaiminių stabilizatorių veikimas cikliškai kintant ekonomikai. Taigi didėjant nacionalinėms pajamoms (ekonomikai augant), surenkamų mokesčių apimtis auga, o transferinių išmokėjimų apimtis mažėja, susidaro biudžeto perteklius; ir priešingai – esant ekonominiam nuosmukiui, mažėja mokesčių įplaukos, o didėja transferiniai išmokėjimai (nedarbo pašalpos ir socialinės išmokos), tuo pačiu susidaro biudžeto deficitas (Sinevičienė, Valiniauskaitė, 2010). Pagrindinis savaiminių stabilizatorių pranašumas palyginti su diskretine politika yra tas, kad jie veikia savaimė be jokio valstybės įsikišimo. Tačiau savaiminiai stabilizatoriai negali pašalinti nepageidaujamų produkto pusiausvyros pokyčių, bet kita vertus jie sušvelnina ekonominių svyravimų amplitudę (Rakauskienė, 2006).

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad norint suvaldyti valstybės mokestines pajamas ir išlaidas, kurios yra veikiamos ekonomikos cikliškumo, galima taikyti įvairias fiskalinės politikos priemones. Jų taikymo pagrįstumas ir teigiamas poveikis yra jaučiamas tuomet, kai jos tinkamai taikomos pagal ciklo fazę, t. y. nuosmukio metu turi būti vykdoma skatinančioji fiskalinė politika, pakilimo – stabdančioji. Tačiau valstybės gali pasirinkti strategiją, kai yra taikoma nediskretinė fiskalinė politika. L. Sinevičienės ir A. Vasiliauskaitės (2010) teigimu, šis būdas pateisinamas išsivysčiusiose šalyse. Bet B. Visokavičienė (2012) teigia, kad dar niekada iki šios (2007 m.) globalinės ekonominės krizės nebuvo taip svarbu rasti tvirtas, ilgalaikes ir tvarias finansų stabilumo priemones valstybių ekonominėje politikoje. Nesudėtinga skubotai ir greitai sumažinti valstybės išlaidas, tačiau to daryti negalima esant dideliame nedarbe, ekonomikos nuosmukiui ir pajamų mažėjimui. Tokios neadekvačios priemonės tik dar labiau atitolina ekonomikos atsigavimo ir finansų stabilumo perspektyvą.

Valstybė naudodama fiskalines priemones sušvelnina ciklinius svyravimus. Tačiau skirtingo išsivystymo valstybės skirtingai taiko šias priemones, nors neabejotina, kad esant krizei ar pakilimui būtinas yra vyriausybės įsikišimas. Mokslinėje literatūroje nėra prieita vieningos nuomonės, kokios fiskalinės politikos priemonės yra veiksmingos. Nors L. Sinevičienės ir A. Vasiliauskaitės (2010)

teigimu, galima išskirti fiskalines politikas, kurios yra veiksmingesnės, o kurios mažiau veiksmingos. Taigi fiskalinė politika yra skirstoma į tipus pagal tai, kaip valstybės finansai koreliuoja su verslo ciklu. Taigi yra išskiriami trys fiskalinės politikos tipai: kontraciklinė, aciklinė ir prociklinė fiskalinė politika (žr. 1.3 lent.).

1.3 lentelė

Fiskalinės politikos tipai	
Fiskalinės politikos tipas	Apibūdinimas
Kontraciklinė	Vyriausybės išlaidų lygis žemesnis (aukštesnis) ir mokesčių tarifų lygis aukštesnis (žemesnis) esant ekonomikos pakilimui (nuosmukiui). Pajamos iš mokesčių ir pirminis balansas (mokestinės pajamos minus valstybės išlaidos, išskyrus palūkanų mokėjimus) turi <i>teigiamą koreliaciją</i> su verslo ciklu, kadangi pajamos iš mokesčių didėja (mažėja) ir vyriausybės išlaidos mažėja (didėja) ekonomikos pakilimo (nuosmukio) metu. Priešinga linkme su verslo ciklu kis vyriausybės išlaidų (g) su BVP santykio rodiklis, nes vyriausybės išlaidos (g) mažės (didės) pakilimo (nuosmukio) metu.
Aciklinė	Vyriausybės išlaidų lygis ir mokesčių tarifai ciklų metu pastovūs ir taip sustiprina, o ne stabilizuoja verslo ciklą. Tačiau esant ekonomikos pakilimui nors tarifas nekinta, tačiau pajamų surenkama daugiau ir atvirkščiai. Mokestinių pajamų koreliacija su verslo ciklu yra teigiama. Tai reiškia, kad pirminio balanso rodiklio koreliacija yra taip pat <i>teigiama</i> . Tačiau vyriausybės išlaidų ir BVP santykio rodiklis neigiamai koreliuos su verslo ciklu, nes nekinta vyriausybės išlaidos, o BVP bus aukštas (žemas) ekonomikos pakilimo (nuosmukio) metu.
Prociklinė	Vyriausybės išlaidų lygis aukštesnis (žemesnis) ir mokesčių tarifų lygis žemesnis (aukštesnis) esant ekonomikos pakilimui (nuosmukiui) ir taip sustiprina verslo ciklą. Tačiau pajamų iš mokesčių rodiklį interpretuoti bus galima, jei mokestinių pajamų rodiklis koreliuos su verslo ciklu neigiamai arba bus nulinis. Tai rodo, kad ekonomikos nuosmukio metu mokesčių tarifų augimas yra labai ryškus ir atsveria mokesčių bazės kritimo poveikį. Tuo tarpu valstybės išlaidų santykio su BVP (g/BVP) rodiklį bus galima interpretuoti, jei jis su verslo ciklu koreliuos teigiamai arba bus nulinis ryšys. Tai rodo, kad ekonomikos pakilimo metu vyriausybės išlaidos didėja sparčiau nei pajamos.

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis L. Sinkevičiene ir A. Vasiliauskaite (2010) ir G. L. Kaminsky ir kt. (2004).

Išanalizavus fiskalinės politikos tipus nustatyta, kad kontraciklinė politika tinkamiausiai gali suvaldyti ekonomikos cikliškumą, kai tuo tarpu aciklinė ir prociklinė tik sustiprina ciklo fazę. Fiskalinėmis priemonėmis valstybės siekia suvaldyti ciklus, tačiau skirtingose valstybėse šios priemonės yra taikomos nevienodai. L. Sinkevičienė ir A. Vasiliauskaitė (2010) nustatė, kad Lietuvoje 2000 – 2008 m. laikotarpiu vyravo prociklinė fiskalinė politika, kai augant BVP vyriausybės išlaidos taip pat auga ir ypač šis procikliškumas pasireiškė 2004 m., kai vyriausybės išlaidos augo sparčiau nei BVP. Tačiau autorės pabrėžė, kad procikliškumo politika būdinga daugeliui silpniau išsivysčiusių šalių. O. G. Rakauskienė (2006) nurodė kitą priežastį – tai politinė manipuliacija. Manoma, kad politikai linkę naudoti ekonomikos augimą skatinančias fiskalines politikos priemones tiek didinant valstybės išlaidas, tiek mažinant mokesčius, nes šios priemonės yra populiarios tarp rinkėjų. Taigi politiniai veikėjai gali taip manipuliuoti fiskaline politika, siekdami užsitikrinti rinkėjų balsus.

Taigi valstybė fiskalinės politikos priemonėmis gali reguliuoti ciklinius svyravimus. Tačiau priklausomai nuo šalies pasirinktos fiskalinės politikos tipo ciklinius svyravimus galima suvaldyti (kontraciklinė politika) arba tik sušvelninti (aciklinė, prociklinė politika). Be to fiskalinės politikos įgyvendinimas susiduria su laiko ir politine problema.

1.3 Valstybės pajamų kitimas, veikiamas ekonomikos cikliškumo

Nagrinėjant valstybės pajamas cikliškumo kontekste, svarbu apibrėžti *valstybės pajamų* sąvoką. *Valstybės pajamos* – tai finansinių santykių dalis, susijusi su finansinių išteklių valstybei ir valstybinėms įmonėms formavimu (Rutkauskas, 2007). Taigi valstybės pajamas sudaro (Naraškevičiūtė, Lakštutienė, 2003):

1. *Mokesčiai* yra surenkami iš subjektų be jokių įsipareigojimų duoti kažką mainais. Mokesčiai yra dviejų rūšių: tiesioginiai (pvz. GMP) ir netiesioginiai (pvz. PVM). Teigiama, kad tiesioginių mokesčių dalis išsivysčiusiose šalyse yra didesnė nei besivystančiose. Tuo tarpu netiesioginių mokesčių dalis mokestinėse pajamose didesnė besivystančiose šalyse, nes juos lengviau surinkti.

2. *Socialinio draudimo įmokos* – tai lėšos pervedamos savarankiškai pagal individualias draudimo programas ar/ir sumokamos darbdavių už savo darbuotojus. Tai yra tarsi avansas gauti socialinę paramą ateityje.

3. *Nemokestinės biudžeto pajamos* – tai lėšos gaunamos parduodant valstybines prekes ar teikiant valstybines paslaugas.

4. *Grantai (dotacijos)* – tai gaunama parama iš kitų valstybių ar tarptautinių organizacijų.

5. *Valstybės skolinimasis* – tai papildomos lėšos, kurias valstybė gauna lėšų tam tikram numatytam terminui, įsipareigodama grąžinti laiku ir mokėti palūkanas.

Apibendrinus, valstybės pajamas sudaro platus spektras pajamų rūšių, tačiau kiekvienas jų elementas kinta skirtingai, veikiant cikliniams svyravimams. Ekonominių procesų periodišką svyravimą skirstomas į tam tikras stadijas: krizė (depresija), pagyvėjimas, pakilimas (bumas) ir smukimas (recesija). Taigi kiekvienas valstybės pajamų elementas, veikiamas ciklo, kinta.

1.3.1 Mokestinių pajamų kitimą sąlygojantys veiksniai

Makroekonomikos teorija teigia, kad mokesčiai vaidina represuojantį vaidmenį ekonomikoje. Vyriausybei nutarus įvesti naujus apmokestinimo būdus ir/ar padidinti mokesčių tarifus, gali padidėti mokestinės pajamos, ir dėl to gali padidėti nuosmukio rizika vartojimui ir ekonomikos augimui. Naudodama šį metodą valstybė siekia mažais mokesčiais pritraukti užsienio investicijas ir skatinti

ekonomikos augimą. Visgi šis metodas gali sąlygoti tai, kad bus surenkamos palyginti mažos mokestinės pajamos, kurios ribos išlaidas ir taip gali būti sukeltas rimtas ekonomikos disbalansas. Taigi mokesčiai yra labai svarbus veiksnys norint skatinti šalies ekonominę plėtrą, tačiau keičiantis ekonominei ir politinei situacijai, mokesčiai turėtų taip pat keistis. Ekonomikos pakilimo laikotarpiu ir ypač, kai pasaulio ekonomikos yra sulėtėjusios dėl vyraujančio ekonomikos nuosmukio, labai svarbu, kad mokesčiai būtų suformuoti taip, kad užtikrintų pakankamas biudžeto lėšas (Tamašauskienė, Žadvidaitė, 2011). Pasak D. Rudytės ir kt. (2009) ekonomikos pakilimo metu valstybės pajamos iš mokesčių išauga dėl padidėjusios šalies gamybos apimtys, augančių investicijų skaičiaus ir bendro ekonominio aktyvumo. Tačiau ekonomikos nuosmukio metu surenkamos mokestinės pajamos mažėja ir valstybė patiria likvidumo problemų. Dažniausiai, siekiant užtikrinti valstybės įsipareigojimų vykdymą, reformuojama šalies mokesčių sistema. Visgi fiskalinės politikos šalininkai pritaria idėjai, kad ekonomikai vystantis cikliškai, reiktų koreguoti mokestinius tarifus. Tačiau remiantis Europos Tarybos rekomendacijomis (2013) yra siūloma ES šalims nedidinti mokesčių, bet gerinti jų surinkimą. Kita vertus, Tarptautinis valiutos fondas (2013) teigia, kad kriziniu metu geriau yra didinti mokesčio bazę nei didinti tarifus, tačiau pastarosios krizės metu daugelis ES šalių visgi didino tarifus.

Taigi pačią svarbiausią ir didžiausią dalį valstybės pajamų sudaro mokesčiai, kurie nuolat kinta. Jų kitimas, pasak D. A. Butauto (2006) priklauso nuo valstybės mokesčių politikos, praktikos, tradicijų ir administravimo. Be to biudžeto vykdoma politika gali tiesiogiai paveikti visuminę paklausą, tiek ją didindama, tiek – mažindama. Jos pagrindiniai tikslai yra ilgalaikio recesinio tarpsnio mažinimas ir ilgalaikio infliacinio tarpsnio mažinimas. Kitaip sakant, ji gali suvaldyti ekonomikos ciklus, taikant fiskalines politikos priemones.

Daugiausiai mokestinių pajamų yra surenkama iš trijų pagrindinių mokesčių: gyventojų pajamų mokesčio (toliau GPM), akcizų ir pridėtinės vertės mokesčio (toliau PVM). Z. Tamašauskienė ir A. Žadvidaitė (2011) išskyrė GPM pajamų surinkimą lemiančius *veiksnius: vidutinį darbo užmokestį, nedarbo lygį, GPM tarifą, neapmokestinamą pajamų dydį, minimalią mėnesinę algą ir užimtumo lygį*. Autorės nustatė, kad GPM pajamas labiausiai lemia vidutinio darbo užmokesčio kitimas ir dirbančiųjų skaičius. Tuo tarpu A. Slavickienė, K. Atkočiūnaitė ir A. Nesticis (2007) nurodo, kad GPM pajamų surinkimą taip pat sąlygoja ir *šešėlinės (neapskaitytos) ekonomikos lygis, gyventojų užimtumo padidėjimas, efektyvūs mokesčių inspekcijos administravimo metodai, vidutinio darbo užmokesčio kitimas*. Remiantis autorių atliktu tyrimu, nustatyta, kad pajamų iš GPM padidėjimą sąlygoja didinamas vidutinis darbo užmokestis, mažinamas šešėlinės ekonomikos mastas bei gerinamas mokesčio administravimas.

Daugelyje pasaulio valstybių kai kurios prekės yra apmokestinamos akcizo mokesčiu. Šis mokestis yra svarbus papildant valstybės biudžeto pajamas ir šiuo mokesčiu siekiama apriboti kai kurių produktų vartojimą. Šiuo metu akcizų mokesčiais yra apmokestinami alkoholiniai gėrimai, kuras, tabako gaminiai. Taigi šio netiesioginio mokesčio tikslas – ne tik surinkti papildomas pajamas į valstybės biudžetą, bet ir apriboti žalingų produktų vartojimą. Akcizais yra apmokestinamos prekės, kurių paklausa yra neelastinga, t. y. kainai didėjant parduodamų prekių kiekis nekinta arba labai nežymiai kinta. Visgi pajamų iš akcizų mokesčio surinkimui, pasak N. Gabler ir K. Diane (2010), neigiamos įtakos turi *kontrabandos mastas*. Taip pat šio mokesčio pajamos priklauso nuo *namų ūkio vartojimo išlaidų akcizinėms prekėms, akcizinių prekių tarifo, transporto kiekio* (Tamašauskienė, Žadvidaitė, 2011). Be to pajamas iš akcizo lemia ir *vidutinio darbo užmokesčio didėjimas, ir žmonių įpročiai*.

E. Binkas ir J. Rashkauskas (2011) nustatė, kad Lietuvoje PVM pajamos tiesiogiai priklauso nuo šalies ekonominės būklės, nes mokesčio objektas yra vartojimas. Analizuojamas laikotarpis buvo veikiamas ciklinių svyravimų ir 2009 m. PVM pajamų surinkimo dalies mažėjimą lėmė ne tik dėl išaugusio *nedarbo* sumažėjusi *perkamoji galia*, bet ir *PVM tarifo* augimas. Taigi E. Binkio ir J. Rashkausko (2011) teigimu, žymų mokestinių pajamų surinkimo mažėjimą sąlygojo ciklinis svyravimas, PVM bazės išplėtimas ir tarifo augimas. Yra teigiama, kad valstybė kaip tik turėtų mažinti vartojimo mokesčius, ir taip skatinti vidaus paklausos augimą, esant nuosmukiui, tačiau E. Binkio ir J. Rashkausko (2011) tyrimas, atliktas Lietuvoje, tai paneigė. Tačiau kita vertus norint suvaldyti ekonomiką, reikia taikyti platų spektrą priemonių, kad jos veiksmingai paveiktų ekonomiką. H. Miyajima (2006) patvirtino, kad vykdomos fiskalinės politikos priemonės paskatino Japonijos ekonomikos augimą 1953 – 1973 m. Japonijos vyriausybė taikė įvairias skatinančias priemones: skatindama vidaus vartojimą, sumažino palūkanų normas ir mokesčių lygį privatiems vartotojams; ženkliai padidino valstybines išlaidas, kurios buvo nukreiptos ne į socialinę paramą, bet į investicijas (pvz. kelių ir geležinkelių tiesimą, metro, aerouostų ir pan.); trečioji skatinimo priemonė buvo nukreipta į mokslinius inovacinius procesus. Daugelis autorių nurodo skirtingus veiksnius, kurių vieni didina PVM pajamas valstybės biudžete, o kiti atvirkščiai – mažina. Kaip nurodo DG Taxation and Customs Union (2009) pajamų iš PVM kitimą gali lemti *PVM tarifas, vartojimas bei nedeklaruoti pardavimai (ne laiku sumokėtas mokestis)*. Mažėjimą anot DG Taxation and Customs Union sąlygoja *įmonių sukčiavimais* (t. y. šalies šešėlinės ekonomikos mastas), taip pat *įmonių vengimas tapti PVM mokėtojomis*, naudojantis įvairiomis sukčiavimo schemomis, *įmonių bankrotai*. Tuo tarpu A. Sentance, S. Hall ir J. O’sullivan (1998) išskiria, kad biudžeto pajamas iš PVM lemia *tarifas, mokesčio bazės rodiklis, mokesčio lengvatinis tarifas*. Veiksnių aibę papildo ir *prekių bei paslaugų pardavimai šalyje bei importas*. Kiti autoriai akcentuoja, kad PVM pajamų dydžiui įtakos turi *vartotojų išlaidos, prekių ir*

paslaugų kainos, gyventojų pajamų lygis šalyje, PVM mokėtojų skaičius, didžiųjų centrų plėtra, užsienio prekybos apimtys (Crawford, Keen, Smith, 2008). Anot D. Ruškytės, A. V. Rutkausko ir V. Navicko (2012) PVM yra glaudžiai susietas su *prekių ir paslaugų kainų kitimu, gamybos ar paslaugų plėtra*, nes mokėtojai įstatymo įpareigoti šį mokestį surinkti per parduodamų prekių ar paslaugų kainas. Taigi daugelis autorių teigia, kad pajamų iš PVM kitimą sąlygoja *tarifo dydis, vartojimas, pajamų lygis bei kainos*.

Valstybės biudžeto pajamų mažėjimas yra tiesiogiai siejamas su ekonomikos smukimu. Ekonomikos pakilimo laikotarpiu mokesčių pajamų surenkama daugiau dėl padidėjusios šalies gamybos apimties, augančių investicijų, bendro ekonominio aktyvumo, ir viskas vyksta atvirksčiai nuosmukio metu (Ruškytė, Rutkauskas, Navickas, 2012). Nors PVM lemiančių veiksnių yra gana daug, tačiau šie veiksniai skirtingai veikia surenkamas pajamas, priklausomai nuo to, koks yra ekonomikos ciklas.

Apibendrinant, valstybės pajamos iš mokesčių yra didžiausios ir jų surinkimą vyriausybė gali kontroliuoti, taikydama fiskalines priemones. Tačiau neretai šalys nuosmukio metu taiko ne skatinančiąsias fiskalines priemones, bet stabdančiąsias, ir taip pagilina nuosmukio tarpsnį. Daugiausia mokesčių pajamų surenkama iš trijų pagrindinių mokesčių: PVM, GPM ir akcizų. Šių mokesčių surinkimui įtakos daro įvairūs veiksniai: prekių ir paslaugų pardavimo apimtys, importas, eksportas, prekių ir paslaugų kainos, šešėlinė ekonomika, tarifai, minimalus ir vidutinis darbo užmokestis, nedarbo ir užimtumo lygis.

1.3.2 Socialinio draudimo ir nemokesčių pajamų pokyčiai

Analizuojant Socialinio draudimo ir nemokesčių pajamų kitimą, pirmiausia reikia apibrėžti šias sąvokas. *Socialinis draudimas* skirtas socialinei paramai ir daugelyje valstybių šis draudimas yra ne biudžeto sudedamoji dalis, o atskiras fondas, kuris vadinamas nebiudžetiniu fondu.

Nebiudžetiniai fondai – tai ekonominių santykių sistema, susidaranti paskirstant ir panaudojant finansinius resursus valstybės pritraukiamus visuomeniniams poreikiams finansuoti. Šie fondai paraleliai su valstybės ir savivaldybių biudžetais sudaro papildomas galimybes paskirstyti finansinius resursus konkrečioms kryptims (pvz.: socialiniam vystymuisi). Išskirtinis nebiudžetinių fondų bruožas yra tai, kad jų lėšas gali panaudoti tik vykdomosios institucijos. Šiuos fondus kuria valstybinės institucijos ir jie yra šios institucijoms pavaldūs (Giliauskienė, 2002). Kadangi Socialinio draudimo fondas yra priskiriamas nebiudžetiniams fondams, tai reiškia, kad bet kokie sunkumai socialinio draudimo srityje paveikia tik paties socialinio draudimo struktūras ir nedaro neigiamos įtakos visai

valstybės finansų sistemai, o problemos valstybės biudžete neįtakoja socialinio draudimo. Konkrečios draudimo šakos institucijos turėtų iš anksto numatyti bręstančią krizę, išanalizuoti jos priežastis, siūlyti jos įveikimo būdus ar imtis atitinkamų priemonių, informuoti visuomenę, prisiimti atsakomybę už nenumatytus padarinius, politiniu lygiu argumentuotai pateikti informaciją apie susidariusią padėtį ir tikėtis objektyvaus vertinimo. Valstybinės institucijos privalo vykdyti teisinę socialinio draudimo įstaigų priežiūrą, taigi išlieka bendra politinė vyriausybės atsakomybė (Mimberg ir kt., 1998).

Valstybinio socialinio draudimo esmė – darbo rinkos dalyviai moka socialinio draudimo įmokas į valstybinį socialinio draudimo fondą, įvykus draudimui įvykiui (ligos, neįgalumo atvejais, praradus darbą, sulaukus senatvės pensijos amžiaus ir kt.) iš socialinio draudimo lėšų draustiems asmenims mokamos išmokos (Smalenskas, 2007). Taigi socialinio draudimo pajamas sudaro: draudėjų ir apdraustųjų įmokos, savarankiškai apsidraudusių asmenų įmokos, baudos, delspinigiai, asignavimai iš valstybės biudžeto, Fondo veiklos pajamos ir kt. (Valstybinis socialinis..., 2009). Tačiau didžiausią pajamų sumą sudaro draudėjų ir apdraustųjų įmokos. Šioms įmokoms tiesioginę įtaką daro daugelis veiksnių (Mimberg ir kt., 1998):

1. Darbo rinkoje dalyvaujančių gyventojų (apdraustųjų) skaičius, t. y. dirbančiųjų skaičius;
2. Apdraustųjų draudžiamosios pajamos – tai darbo užmokestis ar kitokios pajamos, kurios apmokestinamos socialinio draudimo įmokomis;
3. Socialinio draudimo mokesčių tarifai, kuriuos nustato teisės aktai kiekvienai apdraustųjų kategorijai ir draudimo rūšiai.

Priklausomai nuo šių veiksnių keičiasi Socialinio draudimo įmokų surinkimas. Visų pirma, ekonomikos pakilimo metu sparčiai mažėja nedarbo lygis ir kartu didėja užimtumas; tai reiškia, kad į Socialinio draudimo fondą bus surenkama daugiau lėšų. Taip pat mažėjant nedarbo lygiui, darbdaviai yra priversti didinti atlyginimus darbuotojams, nes darbuotojai gali nesunkiai susirasti kitą darbą. Dėl šios priežasties ekonomikos augimo metu pradeda didėti darbo užmokestis, kurio didėjimas tiesiogiai veikia ir Socialinio draudimo fondo pajamų didėjimą. Tačiau prasidėjus ekonomikos nuosmukiui viskas vyksta atvirkščiai. Taigi Socialinio draudimo fondas yra atskiras fondas nuo biudžeto ir jis nedaro neigiamos įtakos visai valstybės finansų sistemai, o problemos valstybės biudžete neįtakoja socialinio draudimo. Tačiau šio fondo pajamos tiesiogiai priklauso nuo ekonomikos cikliškumo; esant pakilimui jos auga, esant nuosmukiui – mažėja.

Kitas valstybės lėšų šaltinis yra *nemokestinės* pajamos, kurios gaunamos iš valstybės nuomojamo turto, rinkliavų, baudų, konfiskacijų ir kt. Šios pajamos yra apskaitomos valstybės biudžete, tačiau jos sudaro mažą dalį bendrųjų valstybės biudžeto pajamų. Tik tuo atveju, jei valstybei priklauso daug gamtos išteklių, įmonių, pajamos iš valstybės nuosavybės gali sudaryti nemažą biudžeto

pajamų dalį (Naraškevičiūtė, Lakštutienė, 2003). Tačiau šios pajamos veikiamos ekonominių svyravimų kinta labai nežymiai, nes tarp šių pajamų nėra stipraus tiesioginio ryšio, kadangi jos dažniausiai yra pastovaus dydžio (pvz. rinkliavos, baudos).

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad nemokestinės pajamos nereaguoja arba labai silpnai reaguoja į ciklinius svyravimus, tačiau Socialinio draudimo pajamų surinkimas tiesiogiai priklauso nuo šalies ekonominės padėties. Nors neigiamas svyravimas Socialinio draudimo fonde neturi įtakos valstybės biudžetui ir atvirkščiai, nes jie yra atskirti, tačiau valstybinės institucijos vykdo fondo kontrolę, taigi tarp biudžeto ir Socialinio draudimo fondo išlieka bendra politinė vyriausybės atsakomybė.

1.3.3 Dotacijų ir valstybės skolinimosi kitimas

Valstybės biudžete atskira eilute yra išskirtos tarptautinių organizacijų skiriamos piniginės paramos. Jos vadinamos *grants*, tačiau nuo 2004 m. Lietuvos valstybės biudžeto ekonominėje klasifikacijoje šios pajamos įvardijamos kaip *dotacijos*. Valstybė nustato dotacijų gavimą iš užsienio valstybių (donorių), tarptautinių organizacijų, ES struktūrinių fondų (Buškevičiūtė, 2006). LR Finansų ministerija (2008) nurodo, kad struktūriniai fondai yra Europos Sąjungos (ES) finansinis instrumentas, skirtas finansinėmis priemonėmis mažinti ES valstybių ekonominio ir socialinio išsivystymo skirtumus bei pagerinti atsilikusių regionų konkurencingumą. Tam yra skirta net 1/3 ES biudžeto.

Pagrindinė ES struktūrinių fondų panaudojimo paskirtis yra užtikrinti, kad ES lėšos būtų naudojamos tikslingai ir efektyviai. Svarbu, kad ES lėšos būtų veiksmingai naudojamos visoje valstybėje, o tai sukurti padeda mechanizmai, kurie atitinka nacionalinius prioritetus. Tačiau ES struktūrinių fondų investicijos gali sukelti nepageidaujamų ekonominių padarinių, nes ES paramai projektai atrenkami pagal nustatytus kriterijus, o ne pagal rinkos poreikius, kurie gali keistis greičiau nei trunka projekto parengimo ir įgyvendinamo laikotarpis. P. Mohl ir T. Hagen (2010) teigimu ES panaudojant struktūrinius fondus dažnai veikia politiniai motyvai bei vykdomi neskaidrūs mokėjimai ir dėl to finansuojami projektai, kurie nėra ekonomiškai efektyviausi. Taip pat, kadangi visi ES struktūrinės paramos lėšomis vykdomi projektai turi būti kofinansuojami¹, galimybė panaudoti ES paramos lėšas viešajame sektoriuje išstumia labiau atsiperkančius valstybės investicijų projektus, kurių būtų imamas be ES lėšų. Tai gali neigiamai atsiliiepti regionų BVP augimui. Visgi apskaičiuotas

---

¹ Kofinansuoti reiškia finansuoti arba suteikti garantijas projektui, kuris jau yra iš dalies finansuojamas trečiųjų šalių (Valstybinė lietuvių kalbos komisija, 2005).

poveikis šalies ekonomikai pagal Bendrąjį programavimo dokumentą² (BPD), parodė, kad Lietuvos BVP 2006 m. padidėjo 1,2 proc. dėl BPD paramos, 2007 m. – 1,6 proc., tačiau stipriausias poveikis nustatytas 2008 m., kai BVP išaugo maždaug 2,2% (Dumčiuvienė, Stravinskas, 2012). Tai rodo, kad prasidėjus ekonomikos nuosmukiui, Lietuvos pavyzdžiu, pradėta labiau įsisavinti ES paramą. Taigi racionaliai panaudota ES struktūrinių fondų parama, pasak E. Vilko ir kt. (2007), teigiamai veikia verslo rėmimo, užimtumo skatinimo, darbo vietų kokybės ir civilizuotų darbo santykių plėtrą.

Ekonomikai vystantis cikliškai, valstybės stengiasi įsisavinti kuo didesnę dalį lėšų, kad sumažintų biudžeto disbalansą. Tačiau, kai planuojamam valstybės biudžetui ES ir kitos tarptautinės organizacijos skiria daug mažiau lėšų nei planuota, tuomet valstybė susiduria su didesniu skolinimosi poreikiu.

Apibendrinus, grantai (dotacijos) valstybės pajamas padidina ir jie yra apkaitomi valstybės biudžete, kaip negražintinos lėšos. Šios lėšos padeda valstybei siekti ekonomikos augimo, tačiau ši parama skiriama pagal nustatytus kriterijus, o ne pagal rinkos situaciją. Lietuvos pavyzdys įrodė, kad prasidedant ekonomikos nuosmukiui paramos įsisavinimas išaugo. Taigi dotacijų didėjimas teigiamai veikia užimtumą, verslo plėtrą.

Valstybės pajamoms priskiriamo ir papildomos pajamos gautos iš skolinimosi, tačiau skolintos lėšos nėra valstybės pajamų dalis, jos yra tik šaltinis gauti įplaukas į valstybės biudžetą (Šeputienė, 2012). Vyriausybės skolinimosi poreikį lemia trys veiksniai: 1) biudžeto deficitas; 2) vyriausybės skolintų lėšų perskolinimas valstybės valdymo institucijoms ir valstybės valdomoms įmonėms; 3) refinansuojamos skolos (Karazijienė, Sabonienė, 2008). Taip pat valstybės skolinasi norėdamos vykdyti įvairius projektus, kuriems būtinos didelės investicijos, pvz. dujotiekių tiesimas.

Visos šios priežastys didina valstybės skolos poreikį. Be to neatsakingas skolinimasis, pasak K. J. Liapis (2012) didina įsipareigojimų neįvykdymą ir dėl to vis didėja neigiamas skolos ir BVP santykis. Dėl to finansinės rinkos pradeda suvokti, kad šalyje yra fiskalinis nestabilumas. Dėl šių priežasčių finansinės rinkos siekdamas apsisaugoti nuo rizikos, didina išduodamų paskolų palūkanų normas.

Nagrinėjant valstybės skolinimosi poreikį, neišvengiamai reikia jį susieti su biudžeto deficitu. Esamą biudžeto deficito dydį labai stipriai veikia ekonominės konjunktūros cikliniai svyravimai: deficitas didėja nuosmukio ir mažėja pakilimo sąlygomis. Ekonomikos pakilimo metu deficitas mažėja, nes auga vidaus paklausa ir taip surenkama daugiau mokestinių pajamų į biudžetą. Tuo tarpu nuosmukio laikotarpiu deficitas didėja, nes sumažėja vidaus paklausa; šiam sumažėjimui įtaką daro išaugęs nedarbas ir padidėjęs įmonių bankrotas. Šios priežastys skatina vartoti mažiau ir didinti santaupas, taip valstybė patiria dar didesnius nuostolius, nes ne tik ji nebeauga mokestinių pajamų iš

---

² Bendrasis programavimo dokumentas, tai Lietuvos nacionalinis strateginis socialinės ir ekonominės plėtros planas, kuriame siekiama ES finansinė parama (Grybauskaitė, 2004, p. 1).

praradusių darbą gyventojų, bet ir surenkama mažiau netiesioginių mokesčių. Nuosmukio metu išaugęs šalies gyventojų taupymas, valstybei sukelia vadinamąjį taupymo paradoksą. Sumažėja ekonomikoje cirkuliuojančių pinigų kiekis, o tai daro neigiamą įtaką visai ekonomikai, nes mažėja verslo sektorių uždirbamos pajamos, įmonės dėl to mažina darbuotojų skaičių arba net bankrutuoja, taigi išauga nedarbas ir taip tarsi sukasi užburtas ratas. Taigi valstybė nuosmukio metu fiskalinėmis ir monetarinėmis priemonėmis turi skatinti ekonomiką, t. y. papildomai skolintis ir taip didinti savo išlaidas, kad skatintų vidaus vartojimą.

Pagrindinis valstybės įrankis nuosmukio metu suvaldyti ekonomiką yra skolinimasis didinantis valstybės įsipareigojimus. Taigi taip elgdamasi valstybė gerokai padidina ne tik valstybės skolą, bet ir skolos našta, nes skolinimosi kaina dėl bendros valstybės rizikos būna didesnė (Štuopytė, 2004). Tačiau Rusijos krizės metu (1999 m.) Lietuva drastiškai sumažino biudžeto deficitą (2,5 mlrd. Lt), nors ekonomikos teorija teigia, kad reikia elgtis ekonomikos nuosmukio metu priešingai (Rakauskienė, Makuškaitė, 2004).

Pasak L. Janulytės (2011) valstybės skola turi įtakos ir monetarinei, ir fiskaliniai politikai. Nors abi apima skirtingas sritis, tačiau jas svarbu derinti su valstybės skola, siekti kuo mažesnių skolos išlaidų ir efektyvaus skolintų lėšų panaudojimo. Taip galima sumažinti biudžeto deficitą ir paskatinti ekonomikos augimą. Tačiau netinkamai naudojant lėšas ir neužtikrinant finansinio stabilumo valstybės ekonomikai gresia neigiami padariniai: kartu su valstybės skolos apimties augimu didėjančios aptarnavimo išlaidos stabdo šalies ekonomikos plėtrą bei lemia žemesnę ateities kartų gyvenimo lygį.

Labai svarbu yra atsižvelgti į valstybės skolos struktūrą, t. y. vidaus ir užsienio skolas, kurių svarba ekonomikoje nėra tapati. Pasak Ž. Karazijienės ir A. Sabonienės (2009) valstybės užsienio skola – tai valstybės skola, suformuota užsienio rinkoje, o vidaus skola – valstybės skola, suformuota vidaus rinkoje. Pagrindinis skirtumas yra tai, kad užsienio skola yra suformuota iš užsienio valiutų, o vidaus – iš vietinės valiutos. Taigi paskolos iš užsienio yra išorinis skolinimosi šaltinis, nes į šalį „ateina“ papildomi pinigai; o vidaus skolinimasis tik perskirto esamus pinigus. Tačiau valstybei skolinantis vidaus rinkoje, ji per palūkanas padidina gyventojų disponuojamas pajamas, o užsienio skolos atveju – palūkanos „išeina“ už valstybės ribų. S. N. M. Daud ir J. M. Podivinsky (2012) teigia, kad valstybės skolos formavimas iš užsienio teigiamai veikia ekonomiką tik tada, kai lėšos yra skiriamos vidaus investavimui. Be to šitaip valstybė palaiko investicinę aplinką, kuri sukelia teigiamą poveikį kapitalo srautams (t. y. užsienio ir portfelinėms investicijoms, užsienio skolai), ekonomikos augimui.

Apibendrinat, galima daryti išvadą, kad valstybės skolinimasis yra neišvengiamas, nes norint efektyviai valdyti finansus tenka į apyvartą „paleisti“ papildomų pinigų, tačiau kartu tai ir didžiulė

atsakomybė. Su valstybės skolos didėjimu yra susijęs biudžeto deficitas, kuris susidaro, kai išlaidos viršija surenkamas pajamas. Ekonomikos nuosmukio laikotarpiu valstybės yra priverstos labiau skolintis, norėdamos suvaldyti vidaus finansus, o pakilimo laikotarpiu – mažinti skolą. Laikomasi nuomonės, kad skolinimasis turi būti paremtas investavimu, nes kitaip jis nesukels teigiamo poveikio ekonomikos augimui.

1.4 Valstybės išlaidų kitimą sąlygojantys veiksniai ekonomikos cikliškumo kontekste

Visais ekonomikos ciklo laikotarpiais valstybės išlaidos daro didelę įtaką šalies ekonomikai. Valstybės, siekdamos išlaikyti stabilią ekonomiką, vykdyti valstybės funkcijas bei kurti socialinę gerovę, turi subalansuoti optimalų valstybės išlaidų panaudojimo modelį. Valstybės funkcijų vykdymas neįmanomas be valstybės išlaidų (Žigienė, Slavickaitė, 2014). Valstybės išlaidų esmę daugelis autorių apibrėžia panašiai, visgi jų apibrėžimų turinys skiriasi (žr. 1.4 lent.).

1.4 lentelė

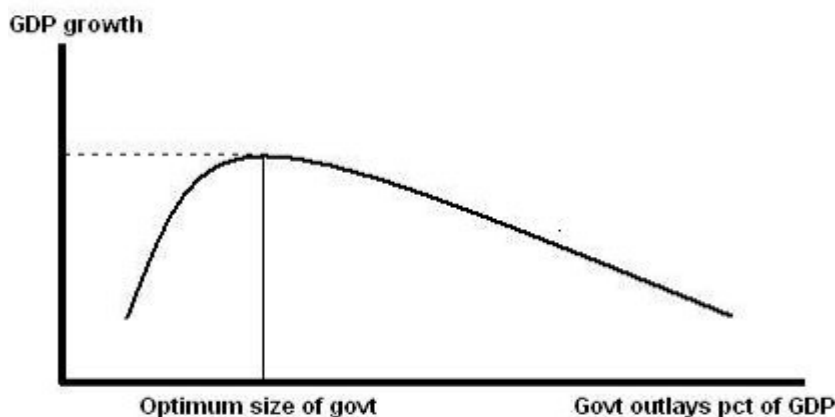
Valstybės išlaidų apibrėžtis

Terminas	Apibrėžtis	Autoriai
Valstybės išlaidos	Pinigų suma, kurią vyriausybė išleidžia per tam tikrą laikotarpį. Investuotojai valstybės išlaidas suvokia kaip vartojimą, kuris kartu su privačiu namų ūkių ir verslo vartojimu sudaro bendrąją valstybės paklausą.	Investor words (2013)
Valstybės išlaidos	Pinigų suma, kurią valstybė išleidžia tam tikroms funkcijoms vykdyti per tam tikrą laikotarpį.	Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013)
Valstybės išlaidos	Išlaidos, kurios susidaro dėl tarpinio vartojimo, darbuotojų kompensacijų, mokamų subsidijų, socialinių išmokų, kitų transferinių mokėjimų susijusių su socialinėmis problemomis, kitų einamųjų pavedimų, kapitalo mokėjimų, įvairių finansinių koregavimų, pensijų fondų, bendrojo finansinio ir nefinansinio kapitalo palaikymo.	OECD (2009)
Valstybės išlaidos	Visi pinigai, kuriuos išleidžia valstybės valdžia.	Eurostat (2000)

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis išvardintais autoriais.

Kaip matome iš 1.4 lentelės, visi autoriai įvardija, kad valstybės išlaidos – tai tam tikra pinigų suma. *Polemizuojant su autoriais išskiriama sukonkretinta valstybės išlaidų apibrėžtis – valstybės išlaidos, tai valdžios sektoriaus išlaidos, kurios yra skirtos valstybės funkcijoms įgyvendinti, įskaitant ir galutinių prekių ir paslaugų įsigijimą. Šios išlaidos yra finansuojamos iš surenkamų mokesčių, dotacijų ir valstybės skolos.* Taigi analizuojant valstybės išlaidas, svarbiausia yra pabrėžti, kad šios išlaidos turi užtikrinti valstybinių sferų poreikių tenkinimą. Dar XIX a. vokiečių ekonomistas A. Vagneris nustatė, kad valstybių išlaidų dalis BVP didės, nes ateityje stiprės jau atliekamos valstybės funkcijos (policija, gynyba, teisėsauga ir pan.), kita vertus, besivystant šalims ir kylant visuomenės gyvenimo lygiui,

valstybė imsis vykdyti naujas funkcijas, tokias kaip sveikatos apsauga ir švietimas. Šis ekonomisto teiginys vadinamas *Vagnerio dėsnium*, teigia, kad valstybės išlaidos didėja ne vien dėl ekonominių sukrėtimų, bet ir išsiplėtusių valstybės atliekamų funkcijų. Kita vertus valstybės išlaidų didinimas veikia ekonomikos augimą skirtingai. Mažesnė išlaidų dalis BVP gali teigiamai veikti ekonomikos augimą, kai ekonomika yra pakilimo fazėje, tuo tarpu nuosmukio metu didėjanti išlaidų dalis BVP yra teigiamas procesas. Tačiau JAV ekonomistas R. Rahn pateikė atvirkštinę priklausomybę, tarp valstybės išlaidų ir ekonomikos augimo (žr. 1.2 pav.).

1.2 pav. Rahn'o kreivė - ryšys tarp valstybės išlaidų ir ekonomikos augimo

Šaltinis: T. Pettinger (2008) The Rahn curve – economic growth and level of spending.

Remiantis Rahn'o kreivės teorija iš pradžių nedidelės apimties valstybės išlaidos, užtikrinančios pagrindines viešąsias paslaugas, skatina ekonominį augimą. Tačiau augant valstybės išlaidų procentinei daliai BVP, teigiamas valstybės išlaidų poveikis ekonominiam augimui mažėja, o galų gale valstybės išlaidos pasiekia tašką, kuriame jų didėjimas stabdo ekonominį augimą (Nuta, 2008).

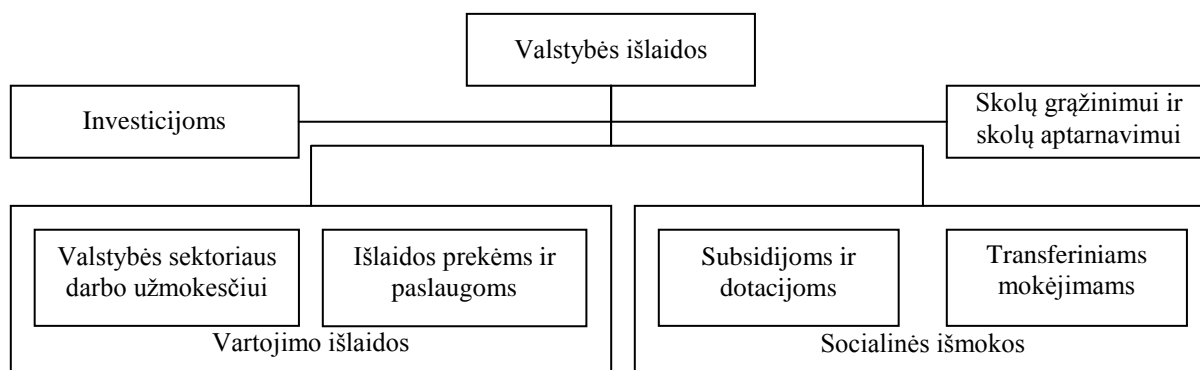
Neigiamas valstybės išlaidų poveikis gali susidaryti, dėl netinkamai paskirstytų lėšų. Skatinančioji fiskalinė politika padeda ekonomikai atsigausti po nuosmukio, nes vykdant ją yra skatinama kurti naujas darbo vietas, be to jos poveikis infliacijai yra minimalus. Visgi ekonomikai jau atsigavus ir toliau taikant skatinančiąją fiskalinę politiką, „iššaukiamas“ infliacijos kilimas, nes augant darbuotojų paklausai didėja ir jų kaina, t. y. darbo užmokestis pradeda augti. Padidėjus darbuotojų atlyginimams, darbdaviai patiria didesnius kaštus, todėl didina savo produkcijos kainas (tuo dar labiau keldami infliaciją). Taigi pasiekus visišką užimtumą (esant natūraliam nedarbo lygiui), fiskalinės politikos taikomomis priemonėmis nebeįmanom kurti naujų darbo vietų ir taip daryti įtaką ekonomikos augimui. Tokiu atveju skatinančioji fiskalinė politika tik dar labiau verčia didinti atlyginimus (dėl padidėjusių atlyginimų didinamos prekių ir paslaugų kainos), kadangi darbdaviams tampa vis sunkiau išlaikyti darbuotojus (darbuotojų paklausa padidėja, o rasti naujus darbuotojus tampa neįmanoma).

Šio proceso rezultatas – ekonomikos „perkaitimas“. Ekonomika nebeauga, išlieka natūralus nedarbo lygis, sparčiai auga infliacija.

Valstybės išlaidos skirtos transferiniams mokėjimams gali skatinti destruktivius (žalingo pobūdžio) pasirinkimus. Nemažai valstybės išlaidų programų, teikdamos finansavimą, sukelia ekonomiškai nepageidaujamų sprendimų priėmimą. Socialinės apsaugos programos skatina žmones tarp laisvalaikio ir darbo rinktis laisvalaikį, nes bedarbio pašalpos skatina žmones likti bedarbiais (Liubimova, Žigienė, 2010). Taigi dėl šių priežasčių valstybės išlaidos socialinei apsaugai neigiamai veikia ekonomikos augimą.

2001 – 2003 m. laikotarpiu Lietuva taikė griežtą išlaidų mažinimo fiskalinę politiką, nors tuo metu ekonomika augo. Išlaidų mažinimas buvo siekis subalansuoti valstybės biudžetą, tačiau dėl to pasireiškė gerai ekonomikos teorijoje žinomas taupymo paradoksas – valstybės išlaidų nuolatinis mažinimas leido subalansuoti biudžetą tam tikru einamuoju laikotarpiu, tačiau ilgesniu periodu ši priemonė neigiamai ėmė veikti visą biudžetą: taupant, t. y. mažinant išlaidas, ilgainiui ėmė mažėti ir pajamos. Taigi toks besaikis taupymas yra nuosmukį lemiantis veiksnys (Rakauskienė, Makauskaitė, 2004). Ekonomikos augimo metu valstybės fiskalinė politika turi remtis pajamų didinimo ir išlaidų perskirstymo prioritetais; jei valstybė nederina abiejų priemonių, tuomet valstybė gali iš augimo stadijos pereiti į nuosmukio fazę.

V. Aleknevičienė (2005) teigia, kad per mokesčius ir valstybės išlaidas galima reguliuoti valstybės biudžetą, reguliuojant ir skatinant ekonomiką ir investicijas, didinti gamybos efektyvumą. Taigi valstybės išlaidų turinys yra susijęs su valstybės vykdomomis funkcijomis: apsaugos, gamybos ir komercijos, vystymo ir administravimo. Be to didelis dėmesys pasak Rutkausko (2007) skiriamas valstybės išlaidų sudarymo principams (lėšų tikslinės paskirties; sunaudojamų išteklių negrąžintinumo principas; ekonomijos režimo laikymosi principas). Taigi laikantis šių principų valstybės išlaidos yra skirstomos į keturias grupes (žr. 1.3 pav.)

1.3 pav. Valstybės išlaidų struktūra

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis E. Buškevičiūte (2006), O. G. Rakauskiene (2006).

Vartojimo išlaidos – tai išlaidos susijusios su valstybės tarnautojų apmokamo darbo sąnaudomis; ir įvairiais karinės technikos pirkimais, taip pat apmokėjimais už švietimo, gydymo paslaugas ir pan.

Mokslinėje literatūroje išlaidos dar grupuojamos į produktyvias, kurios skatina ekonomikos augimą ir neproduktyvias, kurios nedaro jokio poveikio arba daro neigiamą poveikį ekonomikai (žr. 1.5 lent.) (Liubimova, Žigienė, 2010).

1.5 lentelė

Produktyvių ir neproduktyvių valstybės išlaidų klasifikacija

Autorius, metai	Produktyvios valstybės išlaidos	Neproduktyvios valstybės išlaidos
Brunori, D., Bussato, L. M. (2011)	Švietimas, sveikatos apsauga, užimtumo skatinimas, žemės ūkis, transportas, demografinės padėties gerinimas	Gynyba, mokesčių surinkimas, administracinės paslaugos, palūkanos, bendrųjų valstybės paslaugų išlaidos
Nuradeen, A., Usman, A. (2010)	-	Švietimas
Farreico, J. Ir kt. (2009)	Gynyba, viešoji tvarka, ekonomika (tyrimai, transportavimas, komunikacijos), aplinkos, sveikatos apsauga, būstas ir komunalinis ūkis, švietimas	Bendrosios valstybės paslaugos (valstybės skolos palūkanų mokėjimai), poilsis, kultūra ir religija, socialinė apsauga
Sakellanridis, G. (2009), Lietuvos laisvosios rinkos institutas (2006)	-	Socialinė apsauga
Irmen, A., Kuehnel, J. (2008)	Infrastruktūra (keliai, uostai, telekomunikacijos), moksliniai tyrimai, pradinis ugdymas, medicinos paslaugos	Poilsis, kultūra, religija, socialinė apsauga, įmokos į ES biudžetą
Aizenman, N. J., Glick, R. (2006), Deger, S., Sen. S. (1995)	Gynyba	-
Zagler, M., Durnecker, G. (2003)	Švietimas, viešoji infrastruktūra	-

Šaltinis: modifikuota pagal Žigienės, G. ir Slavickaitės, S. (2014, p. 18).

Pasak Gray ir kt. (2007) platus išlaidų paskirstymas tarp valdžios funkcijų gali paveikti bendrą ekonomikos augimą, taigi kai kurios valstybės išlaidos gali labiau paskatinti ekonomikos augimą nei kitos. Todėl labai svarbu, kad išlaidos būtų paskirstomos daugiau ar mažiau efektyviai ir veiksmingai. Autorius nurodo, kad neproduktyvios išlaidos yra viešojo vartojimo išlaidos ir transferiniai mokėjimai, o produktyvios – investicinės išlaidos ir išlaidos socialinei sričiai. Tuo tarpu išlaidos prekėms ir paslaugoms laikomos produktyviomis, nes jos sukuria pridėtinę vertę ir skatina ekonomikos augimą. Šiai išlaidų rūšiai priskiriamos išlaidos švietimui, gydymui ir pan.; jos sudaro apie 50 proc. bendrųjų valstybės išlaidų. *Polemizuojant su autoriais išskiriama sukonkretinta produktyvių ir neproduktyvių valstybės išlaidų apibrėžtis: produktyvios išlaidos – tai tos išlaidos, kurios kuria pridėtinę, išliekamąją vertę (išlaidos švietimui, gynybai ir viešajai tvarkai, sveikatos ir aplinkos apsaugai, būstui ir komunaliniam ūkiui, ekonomikai), neproduktyvios valstybės išlaidos – tai tokios išlaidos, kurios*

nekuria jokios pridėtinės vertės, o sukelia „išlaikytinių psichologiją“ (socialinė apsauga, poilsis, bendrosios valstybės paslaugos).

Pasaulio valstybėse didėja žmogiškojo arba intelektualiojo kapitalo kaip svarbiausios augimo, nacionalinio turto didinimo varančios jėgos vaidmuo (Rakauskienė, 2006). Taigi šios išlaidos yra tarsi investicija, kuri atsipirks ateityje. Dėl šios priežasties ekonomikos nuosmukio metu ši išlaidų dalis yra mažinama paskutinė. Tuo tarpu socialinės išmokos, kurios yra susijusios su vadinamosiomis skurstančiųjų apsaugos išlaidomis, daugelyje valstybių ekonomikai esant nuosmukio metu sudaro didžiąją išlaidų dalį. Kai ekonomika yra recesijoje A. Stankaitienė ir kt. (2000) nurodo, kad transferiniai mokėjimai tokie kaip bedarbystės pašalpos, parama socialiai remtiniams žmonėms ir pan. automatiškai santykinai didėja, nes sumažėjus nacionalinėms pajamoms, didesniam žmonių skaičiui reikalinga valstybės parama (išauga nedarbas), todėl jų apimtis santykinai didėja. Tuo tarpu ekonomikos augimo metu šios išlaidos ne didėja, o turi tendenciją mažėti. Tačiau kartais šios išlaidos ir pakilimo metu auga, nes vyriausybė didina išmokų dydį.

Taip pat socialinėms išmokoms priskiriamos subsidijos ir dotacijos, kurios traktuojamos kaip negražintini pervedimai įmonėms. Dotacija – tai finansinė valstybės parama organizacijoms ar įmonėms balansui išlyginti, priemoka; tuo tarpu subsidija – pinigine pašalpa. Užsienio teorijoje ir praktikoje subsidijos suprantamos kaip visų tipų negražintini lėšų pervedimai gamintojams ir vartotojams (pvz. lengvatinės paskolos). Tačiau dotacijas ir subsidijas, esant nuosmukiui, reikia skirti labai atsakingai, nes įmonėms susidūrusioms su sunkumais gali nebepadėti valstybės finansinė parama, tokiu atveju šios išmokos tampa bevertėmis ir valstybė švaisto savo resursus. Taigi suteikdama finansinę paramą įmonėms valstybė turi tinkamai įvertinti galimą riziką.

Nuolatiniai dideli valstybės biudžeto deficitai ir nuolat auganti valstybės skola tik didina realias palūkanas šalyje, ir tai mažina ekonomikos augimą ir investicijas. Daugelis autorių pritaria, kad pagrindinis ir svarbiausias ekonomikos augimo veiksnys yra investicijos. Pasak A. Stankaitienės ir kt. (2000) jei skola ir jos aptarnavimo išlaidos didėja sparčiau, nei nacionalinis produktas, situacija tampa sunkiai valdoma ir nestabili. Šuo atveju valstybei nesusidorojus su biudžeto deficitu, atsiranda realus finansinės ir fiskalinės krizės pavojus. Taigi nuolat augant valstybės skolai, didėja ir jos aptarnavimo kaštai. Valstybės norėdamos užtikrinti tvarų ekonomikos augimą, turi saikingai didinti išlaidas ar mažinti išlaidas, nes per didelis skolos augimo tempas gali valstybę nuvesti į finansinę krizę. B. Visokavičienė (2012) pabrėžia, kad negalima tikėtis atitinkamo ekonomikos augimo, kuris padengtų vis didėjančias valstybių skolas. Tikriausiai valstybėms teks stabdyti skolinimąsi gal net nurašant skolas visų kitų valstybių sąskaita ir, žinoma, restruktūrizuoti ekonomiką, kad skolų mokėjimo išlaidos nesmukdytų toliau vartojimo ir pajamų augimo.

Norint pasiekti ilgalaikį ekonomikos augimą, valstybė turi didinti produktyvių išlaidų dalį visose išlaidose, nes šios išlaidos valstybei duoda grįžtamąjį ryšį. Produktyvios išlaidos turėtų būti didinamos ekonomikos pakilimo metu. Tuo tarpu neproduktyvios išlaidos ekonomikos nuosmukio metu išauga, tačiau jos sumažina pajamų diferenciaciją dėl išaugusio nedarbo ir kitų socialinių išlaidų.

Valstybės išlaidų tipologiją R. Lopez ir S. Miller (2007) suskirsto pagal valstybės atliekamas funkcijas. Pasak autorių valstybės išlaidų dalys apima šias viešąsias gėrybes: išlaidos švietimui, sveikatai, socialinei apsaugai, transportui, ryšiams, viešajai tvarkai ir saugumui, moksliniams tyrimams ir plėtrai, aplinkai ir socialiniam būstui. Visgi svarbiausia, kad valstybės išlaidos būtų paskirstomos taip, kad jos nedidintų infliacijos, užtikrintų aukštą užimtumo lygį. Išlaidos turi būti nukreiptos darbo našumui valstybėje didinti, turi būti užtikrintas saugumas šalyje nuo nepalankių vidaus bei užsienio veiksnių ir valstybė turi maksimaliai užtikrinti efektyvų šalies socialinio – kultūrinio – mokslinio potencialo panaudojimą. Taip bus užtikrintas nuolatinis ir nuoseklus šalies ekonomikos augimas, įgalinantis tikėtis nuolat augančių šalies biudžeto pajamų. Nemažiau svarbios yra valstybės išlaidų apimtys įvairių ekonominių ciklų vystymosi metu. Kai vyriausybė nutaria išlaidas didinti ne ekonominių depresijų, bet pakilimo metu, norėdamos skatinti ekonomikos augimą, tai ekonomiką gali paveikti priešingai, t. y. padidinti infliaciją, darbo užmokestį, nedarbą, ekonominę nuosmukį, biudžeto deficitą (biudžeto deficito didinimas pakilimo metu gali virsti ekonominiu nuosmukiu) ir sumažinti gamybos apimtį, mokesčių surinkimą (Butautas, 2006).

Atlikta nemažai tyrimų, kurie analizuoja veiksnius, darančius įtaką konkrečiai valstybės išlaidų grupei. S. Randolph, Z. Bogetic, D. Herley (1996) tyrime aiškinosi, kokie kintamieji turi įtakos valstybės išlaidoms, skirtoms infrastruktūrai. Šie mokslininkai nustatė, kad išsivystymo lygis, urbanizacija, darbo jėgos dydžio santykis su visais gyventojais, populiacijos struktūra pagal amžių, kitos valdžios išlaidos ir biudžeto deficitas turi tiesioginės ar netiesioginės įtakos valstybės išlaidoms. P. Mauro (1998) nustatinėjo kaip korupcija veikia tam tikras išlaidų grupes. Tyrimo pagrindinė išvada yra, kad didėjanti korupcija sparčiai mažina švietimo išlaidas. V. Galstyan, P. R. Lane (2009) tyrė sąryšį tarp valstybės valdžios išlaidų ir realaus valiutų kurso. Daugelis autorių tyrė valstybės išlaidas įvairiais pjūviais, visgi pasigendama tyrimų, kurie atskleistų veiksnius, darančius įtakos valstybės išlaidų dydžiui ne tik teoriniu lygmeniu (žr. 1.6 lent.).

1.6 lentelė

Valstybės išlaidas lemiantys veiksniai

Veiksniai	Autoriai
Biudžeto stabilumas	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002)
Ekonomikos dydis (BVP)	Shonchoy, A. 2010, Lydeka, Z., Žaliamas, Ž. D. (2013)
Etninis bendruomenės skirtingumo laipsnis	Shonchoy, A. 2010

Gaunamos pajamos (surenkamų mokesčių suma)	Shonchoy, A. 2010, Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002), Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013)
Išlaidų pokyčiai	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002)
Išsivystymo lygis	Randolph, S., Bogetic, Z., Hefley, D. (1996)
Kainos (VKI ir GKI indeksų vidurkis)	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002), Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013)
Korupcijos lygis	Shonchoy, A. 2010, Mauro, P. (1998)
Nedarbas, darbo jėgos santykis su nedirbančiais, darbo jėgos dydis su visais gyventojais	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002), Clements, B., Rodriguez, H., Schwartz, G. (1998), Randolph, S., Bogetic, Z., Hefley, D. (1996)
Nelygybė	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002)
Privačios / viešos kainos	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002)
Produktyvumas	Clements, B., Rodriguez, H., Schwartz, G. (1998)
Skola (kartu su palūkanų norma), biudžeto deficitas	Shonchoy, A. 2010, Clements, B., Rodriguez, H., Schwartz, G. (1998), Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013), Randolph, S., Bogetic, Z., Hefley, D. (1996)
Užsienio pagalba	Shonchoy, A. 2010
Valdžios funkcijos	Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002)
Valiutų kursai	Shonchoy, A. 2010, Galstyan, Lane, P. R. (2009)
Valstybės atvirumas prekybai (importas ir eksportas), prekybos balanso einamosios sąskaitos būklė	Shonchoy, A. 2010, Clements, B., Rodriguez, H., Schwartz, G. (1998), Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013)
Valstybės demografinė padėtis, gyventojų amžiaus struktūra, populiacija ir jos tankumas, urbanizacijos lygis	Shonchoy, A. 2010, Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002), Clements, B., Rodriguez, H., Schwartz, G. (1998), Randolph, S., Bogetic, Z., Hefley, D. (1996), Lydeka, Z., Žaliauskas, Ž. D. (2013)

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis išvardintais autoriais.

Kaip matyti iš 1.6 lentelės daugelis autorių valstybės išlaidų kitimui priskiria šiuos ekonominius ir socialinius veiksnius: ekonomikos dydį (BVP), pajamas (surenkamą mokesčių sumą), kainas, populiaciją ir jos tankumą, amžiaus struktūrą, ekonomikos atvirumą ir skolą.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad valstybės išlaidos ne visada teigiamai veikia ekonomiką. Dėl to labai svarbus yra valstybės lėšų paskirstymas, nes netinkamai paskirstytos lėšos gali sukelti ekonomikos nuosmukį (kai ekonomika pakilimo fazėje), padidinti infliaciją ir pan. Taigi valstybės išlaidos turi kisti kartu keičiantis ekonomikos ciklui, ir palankiausia yra taikyti kontraciklinę fiskalinę politiką, nes tinkamas išlaidų paskirstymas teigiamai veikia ekonomiką. Be to valstybės išlaidų dydį lemia įvairūs ekonominiai ir socialiniai veiksniai: ekonomikos dydis, valstybės skola, populiacija, surenkami mokesčiai, kainos ir amžiaus struktūra.

1.5 Valstybės finansų, skirtingose ekonomikos ciklo fazėse, Naujosiose ES šalyse vertinimo metodika

Tyrimo etapai:

I nustatyti Naujosiose ES šalyse ekonomikos ciklo fazes. Metodai: mokslinės literatūros analizės sisteminimas, klasterinė analizė.

II palyginti valstybės pajamas, valstybės išlaidas ir jų struktūrą. Metodai: struktūrinė ir dinaminė analizė, padėties ir sklaidos charakteristikos, grupavimas, priežastinė analizė, klasterinė analizė.

III nustatyti veiksniai, kurie turi įtakos valstybės pajamoms ir išlaidoms ir identifikuoti ar tų veiksmų poveikis reikšmingai skiriasi atskirose ekonomikos ciklo fazėse. Metodai: planelinių duomenų analizė ir prielaidų tikrinimas (heteroskedastiškumo, autokoreliacijos diagnostika, normalusis skirstinys).

Klasterinė analizė – tai metodas identifikuoti homogenines objektų arba stebėjimų grupes (klasterius) – objektai suskirstomi taip, kad skirtumai klasterių viduje būtų kuo mažesni, o tarp klasterių – kuo didesni. Šiame darbe SSPS programos pagalba bus atlikta klasterinė hierarchinė analizė, pritaikant klasterių panašumo matą ir jungimo metodą *ryšys tarp grupių*, o metrinis atstumas *Euklido kvadratas*. Duomenys klasterizavimui naudojami *standartizuoti*. Prieš atliekant klasterizavimą svarbu nustatyti ar pradinuose duomenyse nėra išskirčių. Išskirtys randamos pagal Kuko matą. Analizuojant valstybės finansus grafiniuose paveiksluose bus vartojama sąvoka *bumas*. Bumu bus vadinami paskutiniai pakilimo metai, t. y. tarkime Latvijoje bumo metai bus 2007, o Maltoje – 2008 m.

Norint patikrinti ar apskaičiuotas valstybės pajamų ir išlaidų vidurkis tinkamai apibūdina duomenis, yra apskaičiuojamas variacijos koeficientas, kuo jis mažesnis, tuo duomenys geriau atspindi nagrinėjamo reiškinio vidurkį. Variacijos koeficientas parodo variacijos laipsnį ir naudojamas lyginant skirtingų duomenų aibių sklaidas, tačiau skaičiuojamas tik kintamiesiems, kurie turi teigiamus vidurkius ir vertinamas pagal 1.7 lentelėje pateiktą skalę.

1.7 lentelė

Variacijos koeficiento stiprumo charakteristika, proc.

Variacijos skalė	iki 10	10 - 20	20 - 30	30 - 50
Variacijos stiprumo charakteristikos	maža	vidutinė	didelė	labai didelė

Šaltinis: V. Bartosevičienė (2006, p. 42).

Pasak O. Gražytės-Molienės (2004), jei variacijos koeficientas viršija 50 proc. ribą, realios prasmės šis rodiklis nebeturi.

Analizuojant ekonomikos ciklus, svarbu nustatyti Naujųjų ES šalių metinius pakilimo, bumo ir atsigavimo augimo tempus ir nuosmukio mažėjimo tempus 2004-2013 m. laikotarpiui.

$$g = \left(\frac{BVP_{t+n}}{BVP_t} \right)^{\frac{1}{n}} - 1 \quad (1.1)$$

čia: g – metinis augimo tempas,
 BVP_t – BVP laikotarpio (t) pradžioje,
 BVP_{t+n} – BVP apimtis po n metų,
 n – metų skaičius.

Norint vertinti veiksnis, darančius įtaką Naujųjų ES šalių valstybės finansų pokyčiams, skirtingose ekonomikos ciklo fazėse, šiame darbe bus naudojama ekonometrinė analizė: panelinių duomenų analizė. Visų pirma paneliniai duomenys (ang. Panel data) – tai sujungti duomenys, kitaip sakant bet koks vietos ir laiko eilučių duomenų sujungimas į vieną visumą. Panelinių duomenų analizė suteikia regresijai dvi dimensijas: vietos ir laiko. Šiame darbe GRETL programos pagalba bus atlikta panelinių duomenų analizė, pritaikant Pirmos eilės skirtumų modelį (ang. First differenced equation). Ekonometrinio modelio metodas pasirinktas būtent šis, nes Pirmos eilės skirtumų modeliu galima vertinti subalansuotus panelinius duomenis. Be to šis metodas leidžia iš analizės pašalinti nestebimus efektus ir įvertinti laiko veiksnio įtaką priklausomam kintamajam. Analizei naudojami duomenys yra logaritmuoti pokyčiai. Panelinių duomenų analizės patikimumui ir tinkamumui bus atliekama heteroskedastiškumo ir autokoreliacijos diagnostika, tikrinamas normalusis skirstinys. Taigi trečioje darbo dalyje bus realizuoti šeši ekonometriniai modeliai, naudojant subalansuotus panelinius duomenis. Teorinė ekonometrinio modelio lygtis:

$$\Delta y_{it} = \alpha_0 + \alpha_3 d3_t + \alpha_4 d4_t + \dots + \alpha_T dT_t + \beta_1 \Delta x_{it1} + \dots + \beta_k \Delta x_{itk} + \Delta u_{it}, \quad (1.2)$$

čia: Δ – pokytis, t – metai (2,3..., T), i – šalis (mietas ir pan.), y – priklausomas kintamasis, α_0 – pirmų dviejų laikotarpių skirtumas, $\alpha_3 d3$ – trečias laikotarpis, β – koeficientas (1,2..., k), x – nepriklausomas veiksnys, u – paklaida.

Tyrimo imtį sudaro ES šalys, įstojusios į ES 2004 m. ir 2007 m. bei kuriose yra užfiksuotos visos keturios ekonomikos ciklo fazės. Naujosios ES šalys tyrimui pasirinktos, nes įstodamos į ES turėjo labai panašų išsivysktymo lygį ir ekonomiką. Atsižvelgiant į ekonomikos ciklus, sudaryti ekonometriniai modeliai: PVM pajamų, GPM pajamų, akcizų, bendrųjų valstybės išlaidų, produktyvių valstybės išlaidų ir neproduktyvių valstybės išlaidų vertinimui. Kiekvienam modeliui pasirinkti pirmoje dalyje išskirti veiksniai, kuriuos galima išmatuoti kiekybiškai.

Susisteminius mokslinę literatūrą nustatyta, kad veiksniai išskiriami konkrečiai valstybės pajamų grupei. Todėl norint vertinti valstybės pajamas sąlygojančius veiksnis sudatyti trys ekonometriniai modeliai (žr. 1.8 lent.). Vertinant veiksnį reikšmingumą skirtingose ekonomikos ciklo fazėse, ekonometriniame modelyje bus įtraukti sąsajos veiksniai (konkretaus veiksnio reikšmingumas tam tikroje ekonomikos ciklo fazėje).

Ekonometriniame modelyje įtraukiami PVM, GPM ir akcizų pajamas sąlygojantys veiksniai

Priklausomas kinatamasis	Nepriklausomi kintamieji	Trumpinys	Autoriai
PVM pajamos, tenkančios vienam gyventojui (EUR)	β_1 –prekių ir paslaugų pardavimo apimtys (1 gyv. EUR)	pard. apimtys	Michael, N. W. (2013), Crawford, I., Keen, M., Smith, S. (2008)
	β_2 – importas (1 gyv. EUR)	import	Michael, N. W. (2013)
	β_3 – eksportas (1 gyv. EUR)	export	Crawford, I., Keen, M., Smith, S. (2008)
	β_4 – prekių ir paslaugų kainos (infliacija proc.)	infliacija	Ruškytė, D., Rutkauskas, A. V., Navickas, V. (2012), Crawford, I., Keen, M., Smith, S. (2008)
	β_5 – PVM tarifas (proc.)	PVM tarifas	DG Taxation and Customs Union, (2009), Sentance, A. Hall, S., O’sullivan, J. (1998)
GPM pajamos, tenkančios vienam gyventojui (EUR)	β_1 – nedarbo lygis (proc.)	nedarbo lyg.	Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011)
	β_2 – vidutinis darbo užmokestis (EUR)	vid. DU	Slavickienė, A., Atkočiūnaitė, K., Nesticis, A. (2007), Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011),
	β_3 – GPM tarifas (proc.)	GPM tarifas	Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011)
	β_4 – užimtumo lygis (proc.)	užimt. lyg.	Slavickienė, A., Atkočiūnaitė, K., Nesticis, A. (2007), Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011)
	β_5 – minimali mėnesinė alga (EUR.)	min. DU	Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011)
	β_6 – šešėlinės ekonomikos lygis (nuo BVP proc.)	šeš. ek.	Slavickienė, A., Atkočiūnaitė, K., Nesticis, A. (2007)
Akcizų mokesčio pajamos, tenkančios vienam gyventojui (EUR.)	β_1 – namų ūkio vartojimo išlaidos akcizinėms prekėms (EUR.)	vart. išl. ack. prek.	Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011)
	β_2 – šešėlinė ekonomika (nuo BVP proc.)	šeš. ek.	Gabler, N, Diane, K. (2010)
	β_3 – vidutinis darbo užmokestis (EUR.)	vid. DU	Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011)

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis lentelėje pateiktais autoriais .

Remiantis užsienio šalyse atliktais empiriniais tyrimais, vertinančiais skirtingų veiksmų ir juos atspindinčių rodiklių poveikį valstybės išlaidoms, darbe išskirti šie pagrindiniai veiksniai: *mokestinės pajamos, infliacija, ekonomikos atvirumas (eksporto ir importo aritmetinis vidurkis padalytas iš nominaliojo BVP) ir valstybės skola*. Pabrėžtina, kad daugelis tyrimų buvo skirti nustatyti veiksmus konkrečiai valstybės išlaidų grupei ar bendroms išlaidoms. Darbe valstybės išlaidos sugrupuotos į dvi grupes: produktyvias ir neproduktyvias išlaidas, tačiau šioms valstybės grupėms autoriai atskirų veiksmų neišskyrė.

Norint nustatyti veiksmus, kurie reikšmingai veikia valstybės išlaidas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse bus sudaryti trys ekonometriniai modeliai. Visuose modeliuose bus įtraukti tie patys veiksniai sąlygojantys bendrąsias, produktyvias ir neproduktyvias valstybės išlaidas. Tyrimu siekiama nustatyti ar tie patys veiksniai sąlygoja visas valstybės išlaidų grupes. Vertinant veiksmų reikšmingumą skirtingose ekonomikos ciklo fazėse tyrimui naudojami ir sąsajos veiksniai.

2. NAUJŪJŲ ES ŠALIŲ VALSTYBĖS FINANSŲ DINAMINĖ IR STRUKTŪRINĖ ANALIZĖ SKIRTINGOSE EKONOMIKOS CIKLO FAZĖSE

2.1 Ekonomikos ciklo fazių išskyrimas Naujosiose ES šalyse

Visų pirma norint nagrinėti valstybės finansus skirtingose ekonomikos ciklo fazėse reikia nustatyti, koku periodu ir kokios šalys buvo tam tikrame ekonomikos cikle. Ciklo svyravimus apibūdina keletas rodiklių, vieni yra vadinami orientuojančios ciklo sekos indikatoriais (akcijų kursas, gamintojų kainos, bankrotai), kiti atsiliekančios (nedarbo lygis, paskolų palūkanų norma), dar kiti sutampantys su ekonomikos ciklu rodikliai (asmeninės pajamos, BVP dydis). Taigi norint suskirstyti šalis pagal ciklą reikia atsižvelgti į BVP pokyčius, be to būtina vertinti realius BVP pokyčius, dėl infliacijos BVP kitimą gali lemti ne gamybos pokyčiai, bet kainos. Remiantis atlikta konceptualiosios dalies analize nustatyta, kad daugiausiai valstybės pajamų yra surenkama iš pagrindinių keturių mokesčių. Naudojant juos su ekonomikos augimo indikatoriumi (realiuoju BVP) atliekama klasterizacija Naujųjų ES šalių, siekiant kiekybiniu metodu išskirti ekonomikos ciklo fazes. Nagrinėjamos Naujosios ES šalys 2004 – 2013 m. laikotarpiu ir šiuo laikotarpiu išskiriamos keturios ciklo fazės (pakilimas, bumas, nuosmukis, atsigavimas). 2.1 lentelėje matyti, kaip šalys susiskirstė pagal ekonomikos ciklišumą, tačiau į analizę nebuvo įtraukta Lenkija, nes 2004 – 2013 m. laikotarpiu šioje šalyje nebuvo nuosmukio, t. y. realusis BVP nuolat augo (žr. 1 priedą).

2.1 lentelė

Naujųjų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m.

Šalis/ ciklo fazė	Pakilimas	Bumas	Nuosmukis	Atsigavimas	Pakilimo fazės augimo tempas	Bumo fazės augimo tempas	Nuosmukio fazės mažėjimo tempas	Atsigavimo fazės augimo tempas
Bulgarija (BG)	2004-2007	2008	2009	2010-2013	6.44%	6.19%	-5.48%	0.92%
Čekija (CZ)	2004-2007	2008	2009	2010-2011	6.50%	3.10%	-4.51%	2.14%
Estija (EE)	2004-2006	2007	2008-2009	2010-2013	9.55%	7.27%	-9.24%	4.66%
Kipras (CY)	2004-2007	2008	2009	2010-2011	4.36%	3.59%	-1.85%	0.87%
Latvija (LV)	2004-2006	2007	2008-2010	2011-2013	10.54%	9.99%	-7.57%	4.88%
Lietuva (LT)	2004-2007	2008	2009	2010-2013	8.46%	2.91%	-14.85%	3.65%
Vengrija (HU)	2004-2007	2008	2009	2010-2011	2.64%	0.89%	-6.77%	1.31%
Malta (MT)	2004-2007	2008	2009	2010-2013	3.41%	3.88%	-2.81%	2.40%
Rumunija (RO)	2004-2007	2008	2009-2010	2011-2013	6.10%	7.35%	-3.90%	2.13%
Slovėnija (SI)	2004-2007	2008	2009	2010-2011	5.60%	3.38%	-7.94%	0.98%
Slovakija (SK)	2004-2007	2008	2009	2010-2013	8.49%	5.75%	-4.94%	2.53%

Šaltinis: sudarytas darbo autorių, remiantis Eurostat duomenų baze

2.1 duomenų lentelėje matyti, kad nuosmukio laikotarpis daugelyje šalių buvo 2009 m., tačiau Estijoje, Latvijoje ir Rumunijoje šis laikotarpis skyrėsi ir dėl to šiose šalyse ir ekonomikos atsigavimo pradžia nesutapo su kitomis narėmis. Visgi kaip matyti iš 1 priedo Kipre, Čekijoje, Vengrijoje ir Slovėnijoje 2012 m. ekonomika sulėtėjo, t. y. realusis BVP augimas tapo neigimas. Kipre 2012 m. kilo

finansų krizė (bankų), dėl kurios žymiai sumažėjo realusis BVP ir užimtumas, ir tikėtina, kad tai tęsis ir 2014 m. (Komisijos ataskaita..., 2013). 2012 m. Čekijos BVP augimas tapo neigimas, nes vyravo vidaus paklausos nuosmukis, taip pat sumažėjo eksporto paklausa, be to vyriausybei taikant taupymo priemonės, namų ūkiai ir verslas mažino išlaidas. Nors Čekijos centrinis bankas 2012 m. triskart mažino bazines palūkanų normas beveik iki nulio (Slušnytė, R., 2013), tačiau tai neskatino vartojimo, nes bankai pinigus nukreipė į vidines investicijas, t. y. vertybinių popierių pirkimą. Anot Tarybos (2013) Slovėnijos atsigavimas po finansų krizės buvo pagrįstas eksportu, t. y. 2010 m. ir 2011 m. realusis BVP padidėjo atitinkamai 1,2 proc. ir 0,6 proc., tačiau dėl silpnos vidaus paklausos 2012 m. Slovėnijoje vėl prasidėjo ūkio smukimas.

Norint nustatyti Naujųjų ES šalių ciklo fazes buvo naudotas ir kiekybinės analizės metodas – klasterinė analizė. Klasterinė analizė leidžia išskirti Naujosiose ES šalyse ekonomikos fazių trukmę metais. Atliekant klasterinę analizę buvo nustatyta, kad 2009 m. yra išskirtis, tačiau ji nebuvo šalinama, nes analizės tikslas išskirti ekonomikos ciklo fazes. Panaudojus hierarchinės klasterizacijos metodą 10 laikotarpių suskirstomi į keturis klasterius (skirtingas ciklo fazes). Klasterinė analizė atliekama naudojant du požymius: 1) PVM pajamas, mln. Eur.; 2) realiojo BVP pokytis (proc.). Individualiai kiekvienai Naujajai ES šaliai išskiriamos ekonomikos ciklo fazės. Taigi atlikus hierarchinę laikotarpių klasterizaciją pagal jau minėtus 2 požymius gauti 4 klasteriai. (žr. 2.2 lent.).

2.2 lentelė

Naujųjų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m. remiantis PVM pajamomis ir realiuoju BVP pokyčiu

Šalis/ciklo fazė	Pakilimas	Bumas	Nuosmukis	Atsigavimas
Bulgarija (BG)	2004 – 2007	2008	2009	2010-2013
Čekija (CZ)	2004 – 2007	2008; 2010-2011	2009	2012-2013
Estija (EE)	2004 – 2005	2006-2007; 2010-2013	2008	2009
Kipras (CY)	2004 – 2006	2007-2008	2013	2009-2012
Latvija (LV)	2004 – 2005	2013	2009	2006-2008; 2010-2012
Lietuva (LT)	2004 – 2006	2007	2009	2008; 2010 – 2013
Vengrija (HU)	2004 – 2006	2009	2012-2013	2007-2008; 2010-2011
Malta (MT)	2005 – 2008; 2010	2004	2009	2011-2013
Rumunija (RO)	2005 – 2006	2004	2009	2007-2008; 2010-2013
Slovėnija (SI)	2004 – 2006	2007	2009	2008; 2010-2013
Slovakija (SK)	2004 – 2006	2007	2009	2008; 2010-2013

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis SPSS atiliktais skaičiavimais

Kaip matyti iš 2.2 lentelės ciklo fazės neviseškai sutapo su 2.1 lentele. Remiantis teorija bumo fazei yra priskirti 2008 m., išskyrus Latviją ir Estiją, tačiau atlikus skaičiavimus daugelyje šalių (žr. 2.2 lent.) ekonomikos ciklo bumo fazei priskirti kiti metai. Šis nelogiškas susiskirstymas buvo todėl, 2008 m. ekonomika pasiekė aukščiausiąjį tašką, tačiau keliose šalyse paskutinį ketvirtį ekonomika pradėjo smukti, nors metiniai Naujųjų ES šalių rodikliai ekonomikos smukimo dar neindeksavo. Taikant klasterizacijos metodą nuosmukis fiksuojamas Kipre 2013 m., o 2009 m. priskiriami atsigavimo

metams. Patikrinus duomenyse išskirtis, jos nebuvo rastos. 2012-2013 m. Kipre vėl prasidėjo nuosmukis. Toliau analogiškos klasterinės analizės buvo daromos naudojant GPM pajamas ir realiojo BVP pokytį (žr. 2.3 lent.).

2.3 lentelė

Naujųjų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m. remiantis GPM pajamomis ir realioju BVP pokyčiu

Šalis/ciklo fazė	Pakilimo metai	Bumo metai	Nuosmukio metai	Atsigavimo metai
Bulgarija (BG)	2004-2006	2007-2008	2009	2010 – 2013
Čekija (CZ)	2004-2006	2007-2008	2009; 2012-2013	2010 – 2011
Estija (EE)	2004-2005	2008	2009	2006-2007; 2010-2013
Kipras (CY)	2004-2006	2007-2008	2009-2012	2013
Latvija (LV)	2004-2005	2008	2009	2006-2007; 2010-2013
Lietuva (LT)	2005-2007	2008	2009	2004; 2010-2013
Vengrija (HU)	2004-2006	2007-2008	2009, 2011-2012	2010; 2013
Malta (MT)	2005-2008; 2010	2004	2009 m.	2011-2013
Rumunija (RO)	2004-2006	2007-2008	2009	2010-2013
Slovėnija (SI)	2004- 2005	2006-2007	2009	2008; 2010-2013
Slovakija (SK)	2004-2006	2007	2009	2008; 2010-2013

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis SPSS atiliktais skaičiavimais

2.3 lentelėje pateiktos ekonomikos ciklo fazės Naujųjų ES šalių pavyzdžiu 2004-2013 m. Didžiausi nenutapimai su teoriniais ciklo fazių suskirstymais yra Maltoje. Maltoje bumus buvo fiksuojamas 2008 m., tačiau kaip matyti po atlikto skaičiavimo nustatyti, kad 2004 m. buvo bumus metai. Visgi nagrinėjant dendrogramą nustatyta, kad 2004 m. prie pakilimo ciklo fazės pateko vėliausiai. Tuo tarpu Lietuvoje nustatyti ekonomikos ciklai sutapo su suskirstytais tik pagal sutampantį ekonomikos ciklo rodiklį – realiojo BVP pokytį (išskyrus 2004 m.). 2.4 lentelėje ciklai išskirti remiantis akcizo mokesčio surenkamomis pajamomis ir realiojo BVP pokyčiu.

2.4 lentelė

Naujųjų ES šalių ekonomikos ciklo fazės 2004 – 2013 m. remiantis akcizo mokesčio pajamomis ir realioju BVP pokyčiu

Šalis/ciklo fazė	Pakilimas	Bumas	Nuosmukis	Atsigavimas
Bulgarija (BG)	2004-2006	2007-2008	2009	2010-2013
Čekija (CZ)	2004-2006	2007-2008; 2010	2009	2011- 2013
Estija (EE)	2004 -2006	2007	2008-2009	2010-2013
Kipras (CY)	2004-2008	2009	2013	2010-2012
Latvija (LV)	2004-2006	2007	2008-2009	2010-2013
Lietuva (LT)	2004-2006	2007	2009	2008; 2010-2013
Vengrija (HU)	2004-2006	2007-2008	2009; 2012-2013	2010-2011
Malta (MT)	2005-2008; 2010	2011-2013	2009	2004
Rumunija (RO)	2004-2005	2006-2008	2009	2010-2013
Slovėnija (SI)	2004-2007	2008	2009	2010-2013
Slovakija (SK)	2004-2006	2007	2009	2008; 2010-2013

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis SPSS atiliktais skaičiavimais

Kaip matyti iš 2.4 lentelės Čekijoje 2011-2013 m. pateko prie ekonomikos atsigavimo laikotarpio po krizės, tačiau lyginat su ciklo fazių išskyrimu pagal sutampantį indikatorių (realiojo BVP pokyčiu) šie metai neatitiko. Atlikus išskirčių diagnostiką nustatyta, kad jų nėra. Tačiau detaliau panagrinėjus su

SPSS programa gautą dendrogramą matyti, kad 2011-2013 m. iš pradžių patenka į vieną klasterį ir tik po prisijungia prie kitų pakilimo metų (žr. 2.4 lent.). Tai galima paaiškinti, tuo kad 2012 m. Čekijos BVP augimas tapo neigimas, nes vyravo vidaus paklausos nuosmukis, taip pat sumažėjo eksporto paklausa, be to vyriausybei taikant taupymo priemonės, namų ūkiai ir verslas mažino išlaidas. Tačiau akcizų pajamų buvo surinkta daugiau, nes didėjo alkoholio tarifai. 1 priede Slovėnijoje nuo 2012 m. vėl prasidėjo nuosmukis, tačiau išskiriant ciklo fazes, remiantis klasterine analize, 2010-2013 m. įėjo į ekonomikos ciklo atsigavimo fazę.

Apibendrinat atliktą klasterinę ir teorinę analizę, galima teigti, kad remiantis ekonomikos ciklo indikatoriais suskirstytas 2004-2013 m. laikotarpis sutampa su klasterinės analizės rezultatu pritaikant visas tris klasterizavimo alternatyvas. Nors yra šiek tiek nesutapimų, tačiau analizuojant detaliau gautus klasterinės analizės rezultatus galima paaiškinti, kodėl vieni ar kiti metai pateko ne į tą ekonomikos ciklo fazę. Toliau atliekant skaičiavimus bus remtasi ekonomikos ciklo fazių išskyrimu pagal realiojo BVP pokytį.

2.2 Valstybės pajamų lyginamoji analizė

Ekonomikai vystantis cikliškai šalys susiduria su tam tikrais sunkumais, t. y. kaip suvaldyti ekonomikos spartų augimą, ar kritimą. Didelę įtaką ekonomikos reguliavimui turi fiskalinės politikos priemonių taikymas. Prasidėjus pasaulinei krizei ypač tapo aktualu fiskalinės politikos taikymo galimybės, norint suvaldyti nuosmukį. Taigi norint detaliau išanalizuoti valstybės pajamas, tikslinga pateikti valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui pagrindines padėties ir sklaidos charakteristikas 2004 – 2013 m. laikotarpiu, leidžiančias tiksliau palyginti Naująsias ES šalis (žr. 2.5 lent.).

2.5 lentelė

Valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui sklaidos ir padėties charakteristikos 2004 – 2013 m.

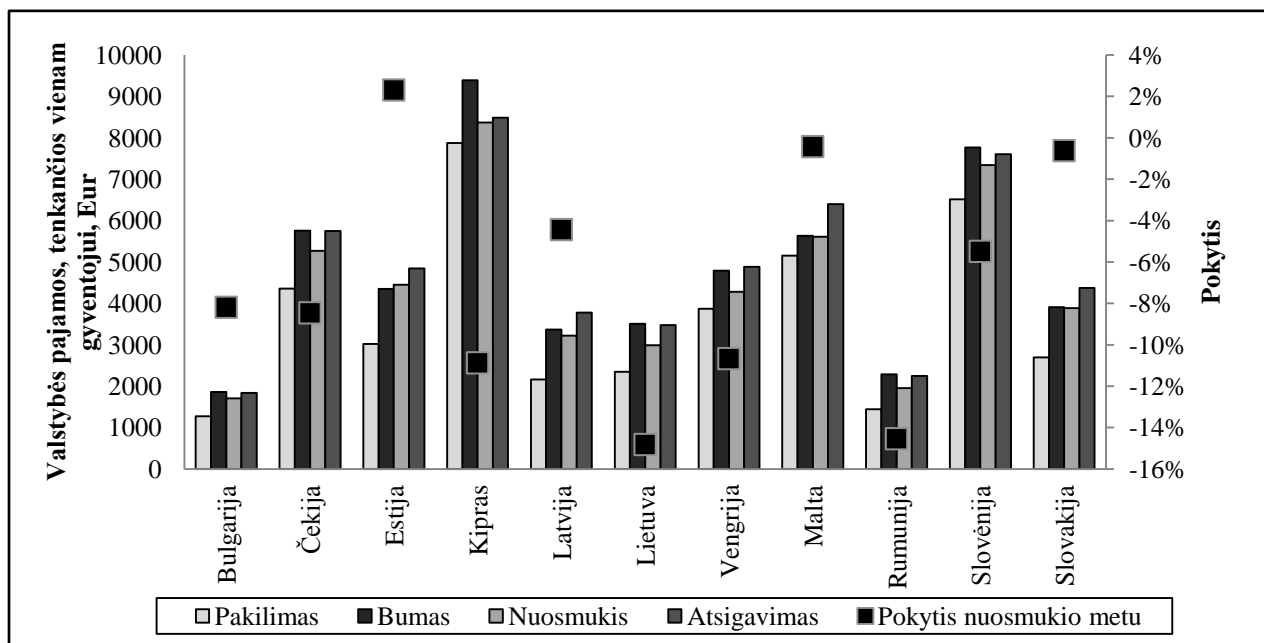
Šalis	Didžiausia reikšmė, Eur.	Mažiausia reikšmė, Eur.	Variacijos užmojis, Eur.	Vidutinis lygis, Eur.	Pokytis 2004 - 2013 m.	Standartinis nuokrypis, Eur.	Variacijos koef., proc.
Bulgarija	2043.80 _{2013 m.}	1062.10 _{2004 m.}	981.70	1601.49	92.43%	336.10	20.99%
Čekija	5921.50 _{2011 m.}	3639.90 _{2004 m.}	2281.60	4992.79	62.68%	824.79	16.52%
Estija	5248.30 _{2013 m.}	2554.20 _{2004 m.}	2694.10	4171.43	105.48%	883.13	21.17%
Kipras	9392.70 _{2008 m.}	6626.40 _{2004 m.}	2766.30	8278.44	26.62%	907.59	10.96%
Latvija	4075.60 _{2013 m.}	1716.80 _{2004 m.}	2358.80	3085.45	137.40%	757.51	24.55%
Lietuva	3773.40 _{2013 m.}	1753.60 _{2004 m.}	2019.80	2981.09	115.18%	666.21	22.35%
Vengrija	5384.30 _{2011 m.}	3461.10 _{2004 m.}	1923.20	4289.51	55.57%	628.21	14.65%
Malta	6982.80 _{2013 m.}	4542.40 _{2004 m.}	2440.40	5695.58	53.72%	734.52	12.90%
Rumunija	2319.90 _{2013 m.}	920.50 _{2004 m.}	1399.40	1871.07	152.03%	487.13	26.03%
Slovėnija	7768.30 _{2008 m.}	5914.00 _{2004 m.}	1854.30	7046.94	29.54%	690.89	9.80%
Slovakija	4789.50 _{2013 m.}	2230.50 _{2004 m.}	2559.00	3609.11	114.73%	872.15	24.17%

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Pastaba. Valstybės pajamų dinamika yra vertinama atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes, todėl skirtingose Naujosiose ES šalyse dinaminė eilutė skiriasi (žr. 2.1 lent.).

Valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui analizuojamu laikotarpiu mažiausios buvo Rumunijoje ir Bulgarijoje, o didžiausios Kipre ir Slovėnijoje (žr. 2.5 lent.) tiek lyginat minimalias, tiek maksimalias reikšmes. Vidutiniškai Kipre ir Slovėnijoje valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui sudarė atitinkamai 8278,44 Eur. ir 7046,94 Eur. Tačiau šiose šalyse valstybės pajamų augimas fiksuojamas mažiausias tarp visų Naujųjų ES šalių, t. y. tiriamu laikotarpiu valstybės pajamos Slovėnijoje išaugo 29,54 proc., Kipre – 26,62 proc. Tuo tarpu Bulgarijoje analizuojamu laikotarpiu valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui išaugo 92,43 proc., o Rumunijoje – net 152,03 proc., t. y. labiausiai tarp visų Naujųjų ES šalių. Tačiau Bulgarijoje ir Rumunijoje variacijos koeficiento reikšmė buvo didelė (gauta reikšmė didesnė nei 20 proc.), o tuo tarpu Kipro – vidutinė (gauta reikšmė nedidesnė nei 20 proc.), o Slovėnijos maža (gauta reikšmės neviršija 10 proc.). Tai rodo, kad Kipre ir Slovėnijoje valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui analizuojamu laikotarpiu kito mažai. Apibendrinant, galima teigti, kad nagrinėjamas rodiklis pasižymėjo pakankamai dideliais svyravimais visose Naujosiose ES šalyse, išskyrus Kiprą ir Slovėniją, tam įtakos turėjo ekonominiai konjunktūriniai svyravimai.

Siekiant įvertinti valstybės pajamas Naujosiose ES šalyse, svarbu išanalizuoti valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui prieš ir po nuosmukio dinamiką ir jos pokyčius 2004 – 2013 m. laikotarpiu. Todėl 2.1 pav. pateikti valstybės pajamos pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu atskirose šalyse (žr. 2.1 lent.) ir rodiklio pokytis esant nuosmukiui (proc.).

2.1 pav. Naujųjų ES šalių valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Kaip matyti iš 2.1 pav. visose Naujosiose ES palikimo metu valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui (skaičiuojamas vidurkis, t. y. 2004-2007 m., išskyrus Estiją ir Latviją. (žr. 2.1 lent.)) buvo mažesnės nei nuosmukio metu. Ši situacija susidarė, nes valstybės pajamos po įstojimo į ES buvo mažos ir jos augo tolygiai. Taigi Naujosiose ES šalyse valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui iki nuosmukio didžiausias augimas buvo 2007 m., išskyrus Estiją ir Latviją (labiausiai pajamos išaugo 2006 m. atitinkamai 22,9 proc. ir 32,9 proc.) ir Maltą, kur pajamos labiausiai išaugo 2005 m. 9,38 proc. Augimo laikotarpiu pajamos vidutiniškai išaugo 20,61 proc. lyginant su 2006 m. Šis augimas buvo sąlygojamas spartaus ekonomikos augimo, kur realus BVP augimas sudarė 6,36 proc. Labiausiai valstybės pajamos 2007 m. išaugo Rumunijoje (37,34 proc., lyginant su 2006 m.). Tuo tarpu ekonomikos nuosmukio metu (žr. 2.1 lent.) valstybės pajamų surinkimas turėjo neigiamą tendenciją, išskyrus Estiją, šioje šalyje valstybės pajamų surinkimas augo 2,3 proc. (žr. 2 priedą). Estijoje valstybės pajamų augimas buvo siejamas su tuo, kad užimtumo lygis ir vidutinis darbo užmokestis padidėjo (atitinkamai 0,3 proc. punkto ir 7,01 proc. nuo 2006 m.), kas sudarė sąlygas didėti socialinio draudimo įmokų surinkimui, kartu ir visų valstybės pajamų augimui.

Vidutiniškai Naujosiose ES šalyse valstybės pajamos nuosmukio metu sumažėjo 6,94 proc. Ši pajamų mažėjimą sąlygojo sumažėjęs realusis BVP (8 proc. 2009 m.) ir sparčiai išaugęs 4,1 proc. punkto nedarbo lygis. Kadangi nuosmukio metu išaugo nedarbo lygis ir sumažėjo BVP, kas sąlygojo ir surenkamų valstybės pajamų dydį, nes išaugęs nedarbo lygis lėmė sumažėjusias gyventojų pajamų mokesčių sumas į valstybės biudžetą, taip pat surenkamas įmokas į socialinio draudimo fondą, be to sumažėjęs BVP sąlygojo PVM ir kitų mokesčių surenkamumą. Didžiausias valstybės pajamų sumažėjimas nuosmukio metu fiksuojamas Lietuvoje (14,83 proc.) ir Rumunijoje (14,55 proc.). Anot Finansų ministerijos (2010) Lietuvoje valstybės pajamų smukimą sąlygojo realiųjų namų ūkio vartojimo išlaidų sumažėjimas 16,8 proc. taip pat lėtesnis prekių ir paslaugų eksporto smukimas (14,3 proc.) negu importo (29,4 proc.). Taigi vartojimo išlaidų sumažėjimui įtakos turėjo sumažėjęs darbo užmokestis, t. y. per metus realusis darbo užmokestis Lietuvoje sumažėjo 8,4 proc., taip pat išaugęs nedarbo lygis iki 13,7 proc. (palyginus su 2008 m. 5,8 proc.). Taip pat Lietuvos valstybės pajamų mažėjimas siejamas su ekonominės veiklos apimčių sumažėjimu ir prieš 2008 m. Seimo rinkimus įgyvendintos ekspansinės fiskalinės politikos, dėl to šaliai kilo fiskalinių problemų (Tarybos nuomonė..., 2010). Taigi dėl išvardintų priežasčių valstybės pajamos turėjo tendenciją žymiai sumažėti Lietuvoje. Tuo tarpu anot Europos komisijos (2010) Rumunijai buvo numatyta, kad realus BVP 2010 m. susitrauks 1,9 % BVP, nors Komisijos taryba (2009 m.) prognozavo 0,5 % BVP augimą. Šiam realiojo BVP mažėjimui įtakos turėjo viešojo sektoriaus darbo užmokesčio sumažinimas 25 %, socialinių išlaidų, išskyrus pensijas, sumažinimas 15 % ir pagrindinio PVM tarifo padidinimas nuo 19 %

iki 24 %. Be to, valdžios institucijos nusprendė 10 % sumažinti išlaidas prekėms ir paslaugoms ir nuo 2010 m. birželio 1 d. įšaldė ankstyvą išėjimą į pensiją, kol bus pradėta pensijų reforma (2011 m. sausio 1 d.). Išplėstos socialinių įmokų ir gyventojų pajamų mokesčių bazės, o vaistų tiekėjams ir platintojams pradėtas taikyti apyvartos mokestis. Valdžios institucijos taip pat įsipareigojo ateinančiais mėnesiais toliau mažinti darbuotojų skaičių, nors per 2010 m. pirmąjį pusmetį buvo panaikinta per 25 000 darbo vietų. Be to Rumunijos valstybės finansų tvarumui neigiamą poveikį sudarė BVP mažėjimas dėl mažesnių investicijų, kreditavimo galimybių suvaržymo ir didėjančio struktūrinio nedarbo (Tarybos nuomone, 2010).

2010 m. fiksuojamas Naujųjų ES šalių valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui augimas 3,95 proc., nors jos ir toliau mažėjo Bulgarijoje (3,96 proc.) ir Estijoje (2,26 proc.). Pastarojoje tik 2010 m. buvo fiksuotas valstybės pajamų sumažėjimas, tačiau realus BVP augo net 3,3 proc. punkto. Estijoje valstybės pajamos sumažėjo, nes nedarbo lygis 2010 m. išaugo 3,2 proc. punkto ir sudarė 16,7 proc. (žr. 3 priedą). Atsigavimo metu Kipre pajamos vėl pradėjo mažėti (-2,2 proc.) 2011 m., nors šalies realus BVP dar augo 0,4 proc. Atsigavimo laikotarpiu (žr. 2.1 lent.) Naujosiose ES šalyse valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui išaugo 10,9 proc. Didžiausias valstybės pajamų augimas atsigavimo metu fiksuojamas Latvijoje, Vengrijoje ir Maltoje (žr. 2.1 pav.). Latvijoje valstybės pajamų augimas siejamas su mokesčių reforma, nes jau 2009 m. PVM mokestis išaugo 3 proc. punktais, tačiau 2009 m. sumažintas GPM 2 proc. punkto nepasiteisino ir jau 2010 m. jis buvo padidintas 3 proc. punktais, taip pat buvo didinami akcizai kavai, kurui ir nealkoholiniams gėrimams ir galiausiai padidintas žemės mokestis iki 1.5 proc. Šie veiksniai lėmė, kad valstybės pajamos Latvijoje turėjo tendenciją išaugti (Davulis, 2012). Tuo tarpu Vengrijos valstybės pajamos anot Tarybos sprendimo (2012) išaugo dėl vienkartinį spendimų, t. y. susijusių su pensijų perkėlimu iš privačių pensijų sistemų į valstybinę pakopą. Tuo tarpu Maltoje valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui atsigavimo metu išaugo net 792,27 Eur. lyginat su nuosmikiu. Šis augimas buvo sąlygojamas užimtumo augimu (5,5 proc. punktais lyginant su nuosmikiu) ir išaugusiu vidutiniu darbo užmokesčiu (17,44 proc.). Taigi ekonomika pradėjo atsigauti po krizės ir projektuojant į ateitį yra tikėtina, kad valstybės pajamos ir toliau augs, nors Kipre, Čekijoje ir Slovėnijoje ekonomika yra sulėtėjusi.

Apibendrinus, galima teigti, kad valstybės pajamos Naujosiose ES šalyse turėjo tendenciją augti, visgi lyginant valstybės pajamas nuosmukio metu su buvo metais pajamos mažėjo visose Naujosiose ES šalyse. Tai rodo, kad valstybės pajamos yra tiesiškai priklausomos nuo verslo ciklo. Analizuojant Naujųjų ES šalių valstybės pajamas, nustatyta, kad didžiausios pajamos tenka Kipro ir Slovėnijos gyventojams, nors pajamų augimas fiksuojamas spartesnis, tose šalyse, kur valstybės pajamos yra

mažesnės. Taigi valstybės pajamos, tenkančios vienam gyventojui, projektuojant perspektyvas į ateitį, turėtų tapti panašesnės, t. y. tokių žymių skirtumų nebebūti, nes šalyse su didelėmis pajamomis augimo tempai yra daug lėtesni, nei su mažomis pajamomis.

2.3 Valstybės pajamų struktūrinė analizė

Valstybės pajamos yra sugrupuotos į keturias grupes: mokestinės, nemokestinės, dotacijos (grantai) ir socialinio draudimo įmokos. Siekiant įvertinti bendras valstybės pajamų struktūros tendencijas, 2.6 lentelėje yra apskaičiuotos valstybės pajamų sudedamosios dalys Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m. laikotarpiu.

2.6 lentelė

Valstybės pajamų struktūra pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu proc. Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.

Rodiklis		BG	CZ	EE	CY	LV	LT	HU	MT	RO	SI	SK
Mokestinės pajamos	P	59.34	50.83	57.74	67.52	59.38	63.09	59.59	71.39	57.15	55.97	52.45
	B	61.61	49.68	58.67	71.18	62.99	63.06	58.95	70.40	57.17	54.56	52.21
	N	59.26	50.60	55.30	66.11	58.13	53.67	59.80	72.24	55.39	52.33	48.72
	A	61.85	50.31	56.37	65.50	59.10	54.72	63.59	72.90	59.12	50.80	48.69
Nemokestinės pajamos	P	9.22	8.23	10.24	9.28	11.31	6.17	8.77	8.76	8.72	8.00	8.73
	B	9.99	8.89	9.68	8.49	8.44	5.60	8.71	9.71	10.67	8.45	7.01
	N	9.99	9.26	10.63	8.53	12.36	6.19	9.06	8.05	10.40	7.96	7.66
	A	9.96	8.64	9.38	9.20	12.06	6.01	7.89	7.65	9.20	8.89	7.60
Dotacijos	P	8.01	1.97	3.03	4.10	4.79	2.73	1.87	1.01	3.57	2.85	2.23
	B	8.98	1.44	2.57	2.30	3.89	2.58	2.00	1.15	2.10	3.09	4.26
	N	9.96	1.85	2.63	3.71	4.15	2.87	2.75	0.90	4.08	3.76	5.76
	A	7.29	2.16	3.37	3.42	4.45	4.49	2.80	1.01	4.87	4.99	5.84
Socialinio draudimo įmokos	P	23.43	38.93	28.99	19.09	24.52	28.01	29.77	18.84	30.55	33.18	36.60
	B	19.43	39.98	29.08	18.03	24.68	28.76	30.34	18.74	30.06	33.91	36.52
	N	20.80	38.28	31.44	21.65	25.35	37.26	28.39	18.80	30.14	35.95	37.86
	A	20.91	38.88	30.88	21.87	24.40	34.79	25.72	18.44	26.81	35.32	37.88

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

*Pastaba: ekonomikos ciklo fazės: P – pakilimas, B – bumas, N – nuosmukis, A – atsigavimas

Kaip matyti iš 2.6 lentelės visose Naujosiose ES šalyse didžiąją valstybės pajamų dalį sudarė mokestinės pajamos (vidutiniškai³ 58,5 proc.) nepaisant ciklinių svyravimų. Pakilimo laikotarpiu Maltoje jos sudarė 71,39 proc. visų valstybės pajamų. Šioje šalyje mokestinių pajamų našta yra viena iš didžiausių tarp visų Naujųjų ES šalių, t. y. 28,2 proc. nuo BVP, kai tuo tarpu likusiose narėse mokestinių pajamų našta sudarė vidutiniškai 22,2 proc. nuo BVP. Be to Maltoje yra taikomi pajamų progresiniai mokesčiai nuo 0 iki 35 proc. tarifu. Kadangi pakilimo metu vidutinis darbo užmokestis per metus siekė 14938,8 Eur., tai šios pajamos buvo apmokestinamos 25 proc. tarifu. Taigi minėtos sąlygos Maltoje lėmė, kad mokestinės pajamos sudarė didesnę valstybės pajamų dalį nei kitose Naujosiose ES

³ Vidutiniškai – toliau bus trumpinama vid.

šalyse. Tuo tarpu pakilimo metu mažiausias valstybės mokestinių pajamų lyginamasis svoris tarp Naujųjų ES šalių buvo Čekijoje (žr. 2.6 lent.). Pagrindinė priežastis yra ta, kad Čekijoje vyrauja netiesioginiai mokesčiai ir PVM, kurie sudarė 33,14 proc. visų mokestinių pajamų pakilimo metu. Nors PVM dalis mokestinėse pajamose yra labai panaši kaip Naujųjų ES šalių, tačiau Čekijoje yra taikomas 5 proc. lengvatinis tarifas maistui. Dėl šios lengvatos daug mažiau surenkama mokestinių pajamų, nes maistas yra pirmo būtinumo prekė ir jo suvartojimas yra didelis.

Iš 2.6 lentelės matyti, kad mokestinių pajamų dalis nuosmukio metu visose šalyse sumažėjo lyginant su palikimu, išskyrus Maltą ir Vengriją, kuriose mokestinės pajamos valstybės pajamų struktūroje nuosmukio metu išaugo atitinkamai 0,85 proc. punkto ir 0,21 proc. punkto. Mokestinių pajamų mažėjimas krizės metu siejamas su sumažėjusiu realiuoju BVP 6,5 proc. ir išaugusiu nedarbo lygiu (nuosmukio metu išaugo iki 9,7 proc. arba 4,1 proc. punkto). Pasak Tarybos (2010) Maltoje krizės poveikis finansams buvo ribotas, nors ekonominė veikla sulėtėjo, o privatus vartojimas dėl spartaus užimtumo ir kitų ekonomikos gaivinimo priemonių buvo stabilus. Taigi Maltoje krizės metu BVP sumažėjo 2,8 proc., t. y. 3,7 proc. punkto mažiau, nei Naujųjų ES šalių vidurkis, be to nedarbo lygis visu analizuojamu laikotarpiu svyravo 0,9 proc. punkto ir 2009 m. jis išaugo iki 6,9 proc. Dėl visų minėtų priežasčių mokestinių pajamų kitimas nuosmukio metu buvo teigiamas. Nuosmukio fazėje mokestinių pajamų dalis visose valstybės pajamose labiausiai sumažėjo Lietuvoje, t. y. 9,42 proc. punkto. Šis sumažėjimas neabejotinai sietinas su nepalankia ekonomine padėtimi šalyje ir visame pasaulyje. Daugelis analitikų mano, jog nepakankamai apgalvota mokestinė reforma prisidėjo prie esamų rezultatų (Davulis, 2012). Lietuvos vyriausybė padidino pelno mokestį net 5 proc. punktais, taip pat padidino PVM 3 proc. punktais bei panaikino daugelį lengvatų. Šie veiksmai ir sudarė papildomas sąlygas taip drastiškai mažėti mokestinėms pajamoms. Kita vertus, ekonomikai pradėdant smukti prie staigaus mokestinių pajamų mažėjimo prisidėjo BVP mažėjimas, kuris Lietuvoje siekė 14,8 proc. (vid. 2009 m. Naujųjų ES šalių BVP mažėjimas sudarė 7,95 proc.). Pasak prof. dr. G. Davulio (2012) Lietuva neišnaudojo ekonomikos augimo kaupiti rezervams, tai ir turėjo neigiamos įtakos kilus ekonominei krizei.

Atsigavimo laikotarpiu mokestinės pajamos valstybės pajamų struktūroje didėjo nežymiai (1,04 proc. punkto) arba ir toliau mažėjo (žr. 2.6 lent.). Pastebimas didžiausias atsigavimo metu mokestinių pajamų mažėjimas visose valstybės pajamose Slovėnijoje. Šis mažėjimas sąlygojamas sumažėjusiomis pajamomis iš akcizinių mokesčių 0,73 proc.

Santykinai nedidelę dalį valstybės pajamų struktūroje sudaro nemokestinės pajamos. Analizuojamu laikotarpiu vidutiniškai jos sudarė 8,89 proc. Pasak V. Naraškevičiūtės, A. Lakštutienės (2003) ši pajamų rūšis yra gana didelė tik tose šalyse, kuriose valstybei priklauso daug gamtos išteklių

ir įmonių, kitu atveju nemokestinės pajamos sudaro labai mažą dalį. Taigi galima daryti išvadą, kad analizuojamose šalyse valstybei nepriklauso daug gamtinių išteklių. Pakilimo metu Lietuvoje nemokestinės pajamos sudarė 6,17 proc. visų valstybės pajamų. Kadangi nemokestinės pajamos sudaro lėšos už valstybės teikiamas paslaugas, gaunami dividendai iš valstybei priklausančių įmonių ir pan., jos pakilimo metu augo, nes buvo suaktyvėjęs vartojimas, tačiau jų augimas buvo lėtesnis, nei mokestinių pajamų ir socialinio draudimo įmokų, dėl to ir jų lyginamasis svoris buvo mažas. Taip pat Lietuvoje nemokestinių pajamų dalis galėjo būti mažesnė nei kitose šalyse dėl teikiamų paslaugų kainų skirtumų ir valstybinių įmonių dividendų mokamų į biudžetą dydžio nuo uždriebamo pelno. Tačiau nemokestinės pajamos nuosmukio metu daugelyje šalių išaugo, šis augimas siejamas ne su ekonomikos ciklo faze. Kadangi valstybės pajamų struktūroje sumažėjo mokestinės pajamos, o nemokestinės pajamos yra dažniausiai pastovios (t. y. rinkliavos, baudos, pajamos iš valstybės turto), tai jų lyginamasis svoris išaugo.

Kita valstybės pajamų struktūros sudedamoji dalis yra dotacijos. Šalims, kurios įstojo į ES yra skiriamos įvairios struktūrinių fondų lėšos. Kadangi dotacijos narėms yra skiriamos periodais, t. y. pagal 2004 – 2006 m. ir 2007 – 2013 m. pagal programas, tai jų įsisavinimas priklauso nuo kiekvienos šalies sugebėjimo. Tačiau kaip matyti iš 2.6 lentelės šios dotacijos (grantai) sudaro labai nedidelę dalį, t. y. vid. 3,72 proc. Didžiausias grantų lyginamasis svoris 2004-2013 m. valstybės pajamose buvo Bulgarijoje (žr. 2.6 lent.). Nors absoliutiniais dydžiais matuojant dotacijos Bulgarijai nėra didžiausios tarp Naujųjų ES šalių, tačiau kitos valstybės sudedamosios dalys yra sąlyginai mažesnės lyginant su analizuojamomis šalimis, todėl dotacijų lyginamasis svoris ir buvo aukštesnis. Iš 2.6 lentelės duomenų matyti, kad ES paramos įsisavinimas suspartėjo nuosmukio metu, t. y. grantų lyginamasis svoris išaugo. Kadangi šalyse prasidėjo ekonomikos lėtėjimas ir išaugo nedarbo lygis, tai valstybės-narės stengėsi būtent dotacijų pagalba sumažinti krizės poveikį ekonomikai. Tai buvo vienas iš būdų išlaikyti, kuo stabilesnę ekonomiką.

Antras pagal dydį valstybės pajamų šaltinis yra socialinio draudimo įmokos, kurios Naujosiose ES šalyse sudarė 28,89 proc. visų valstybės pajamų ir šių įmokų dalis valstybės pajamose buvo antra pagal dydį, nepaisant ekonomikos svyravimų. Čekijoje šių įmokų lyginamasis svoris lyginant su Naujosiomis ES šalimis buvo didesnis vidutiniškai (toliau vid.) 11,27 proc. punktais. Šis skirtumas tarp valstybių susidaro, nes pakilimo metu Čekijoje socialinio draudimo tarifas buvo pats didžiausias ir sudarė net 45 proc., t. y. patys didžiausi mokesčiai, be to vid. darbo užmokestis siekė 878,33 Eur. ir jis buvo vienas iš didžiausių tarp Naujųjų ES narių. Dėl šių priežasčių socialinio draudimo įmokos visose pajamose sudarė didžiausią dalį (žr. 2.6 lent.). Tuo tarpu mažiausia socialinio draudimo įmokų dalis valstybės pajamų struktūroje pakilimo metu buvo Maltoje (18,84 proc.). Kadangi šioje šalyje valstybės

pajamos yra didžiausios ir pajamų struktūroje išskirtinai didžiąją dalį sudaro mokestinės pajamos, tai socialinio draudimo įmokos yra sąlyginai mažos, be to Maltoje buvo vieni iš mažiausių socialinio draudimo įmokų tarifai (20 proc.), kai tuo tarpu Čekijoje šis tarifas siekė net 45 proc. Socialinio draudimo įmokų dalis nuosmukio metu lyginat su bumo laikotarpiu turėjo tendenciją augti, išskyrus Čekiją ir Vengriją (žr. 2.6 lent.). Socialinio draudimo įmokų lyginamasis svoris nuosmukio metu valstybės pajamų struktūroje labiausiai išaugo Lietuvoje 8,5 proc., nes nedarbo lygis taip sparčiai nereaguoja į ciklo fazės pasikeitimą, o šių įmokų neigiamam pokyčiui turi įtakos būtent jis. Tačiau nedarbo lygis yra atsiliekančias rodiklis, todėl ekonomikai jau smunkant, jis neauga taip sparčiai, kaip realusis BVP mažėja. Dėl to atsigavimo laikotarpiu Lietuvoje socialinio draudimo įmokos sumažėjo (žr. 2.6 lent.), nes prasidėjus ekonominei krizei išaugo nedarbo lygis, sumažėjo darbo užmokestis, padaugėjo bankrotų. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis 2010 m. apdraustųjų sumažėjo 57.4 tūkst. lyginant su 2009 m. (Guogis, Bitinas, 2011).

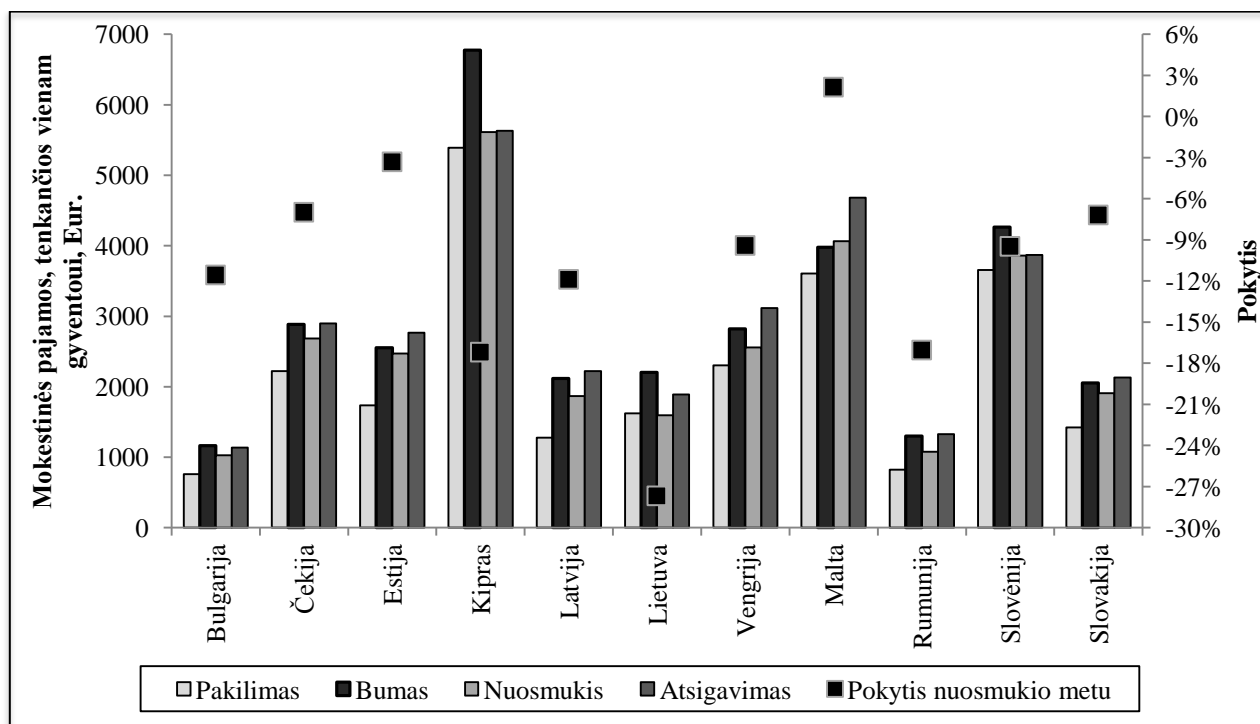
Apibendrinus galima daryti išvadą, kad valstybės pajamose didžiausią dalį sudaro mokestinės pajamos ir socialinio draudimo įmokos, kurių dydžiai išliko stabilūs nors ir analizuojamas laikotarpis buvo veikiamas ciklinių konjunktūrinių svyravimų. Tuo tarpu mažiausią dalį sudaro nemokestinės pajamos ir dotacijos. Nuosmukio metu valstybės pajamų struktūroje labiausiai sumažėjo mokestinės pajamos, nors nemokestinės pajamos turėjo tendenciją didėti, nes jos yra dažniausiai pastovaus dydžio ir ekonomikai pereinant iš vienos fazės į kitą, nemokestinės pajamos silpniau reaguoja. Kadangi nuosmukio metu sumažėjo valstybės pajamose mokesčių pajamų dalis, tai nemokesčių pajamų dalis, dėl jų pastovumo padidėjo. Pastebėta, kad nuosmukio metu dotacijos sudaro didesnę dalį valstybės pajamose, nes esant nuosmukiui valstybės stengiasi stabilizuoti finansus ir dotacijų įsisavinimas suaktyvėja. Kadangi socialinio draudimo įmokos tiesiogiai priklauso nuo dirbančiųjų, tai nuosmukio metu jos valstybės pajamų struktūroje augo, nes nedarbo lygis nuosmukio metu augo lėčiau, nei mažėjo realusis BVP be to nedarbo lygis yra atsiliekančias rodiklis ekonomikai vystantis cikliška.

2.3.1 Mokesčių pajamų dinaminė ir struktūrinė analizė

Kaip jau minėta, didžiąją dalį valstybės pajamų (58,85 proc.) sudaro mokestinės pajamos, kurios Naujosiose ES šalyse bumo metu svyravo nuo 1163,19 Eur. (Bulgarijoje) iki 6774,41 Eur. (Kipre), tenkančių vienam gyventojui. O nuosmukio metu analogiškose šalyse mokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui atitinkamai sudarė 1028,87 Eur. ir 5610,66 Eur. Pasak K. Kindsfaterienės ir K. Lukaševičiaus (2008) mokesčių sistema yra vienas pagrindinių ekonominių mechanizmų, lemiančių ekonomikos plėtrą (augimą) ir užtikrinančių svarbiausių valstybės funkcijų vykdymą. 2.2 pav. pateiktas

mokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui kitimas pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu.

2.2 pav. Naujųjų ES šalių mokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Labiausiai iš visų šalių išsiskiria Kipras, jo mokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui sudaro vid. 5553,67 Eur. Tuo tarpu pačios mažiausios mokestinės pajamos yra Bulgarijoje ir Rumunijoje, atitinkamai vid. 979,54 ir 1072,51 Eur. Palyginus Naujųjų ES šalių mokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui minimalias reikšmes ekonomikos pakilimo metu, pastebėta, kad mažiausia reikšmė fiksuojama Bulgarijoje (762,03 Eur.), kai tuo tarpu Slovėnijoje ji buvo 4,8 karto, o Kipre net 7,07 karto didesnė. Atkreiptinas dėmesys, kad didžiausia maksimali mokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui reikšmė fiksuojama Kipre (6790,3 Eur.), tuo tarpu ji 11,66 karto viršija mažiausiąją.

Ekonomikos nuosmukio metu pastebėta, kad visose Naujosiose ES šalyse, išskyrus Malta, mokestinės pajamos sumažėjo vid. 10,86 proc. (žr. 2.2 pav.). Pasak Tarybos (2010) krizės poveikis finansams buvo ribotas, nors ekonominė veikla sulėtėjo, o privatus vartojimas dėl spartaus užimtumo ir kitų ekonomikos gaivinimo priemonių buvo stabilus. Taigi Maltoje krizės metu nedarbo lygis išaugo 0,9 proc. punkto, t. y. iki 6,9 proc., kai tuo tarpu kitose Naujosiose ES šalyse nedarbo lygis išaugo nuo 1,2 iki 13,3 proc. punkto. Dėl visų minėtų priežasčių mokestinių pajamų kitimas nuosmukio metu buvo teigiamas.

Labiausiai mokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui nuosmukio metu sumažėjo Lietuvoje, net 27,66 proc. Šis didžiulis sumažėjimas neabejotinai sietinas su nepalankia ekonomine padėtimi šalyje ir visame pasaulyje, visgi, daugelis analitikų mano, jog nepakankamai apgalvota mokestinė reforma prisidėjo prie esamų rezultatų (Davulis, 2012). Lietuvos vyriausybė norėdama suvaldyti neigiamą krizės poveikį mokestinėms pajamos padidino pelno mokestį 5 proc. punktais iki 20 proc. tarifo, taip pat padidino PVM nuo 18 iki 21 proc. tarifo bei panaikino daugelį lengvatų. Taigi šie veiksmai ir sudarė papildomas sąlygas žymiai mažėti mokestinėms pajamoms. Kita vertus, ekonomikai pradedant smukti prie staigaus mokestinių pajamų mažėjimo prisidėjo BVP augimo tempo mažėjimas, kuris Lietuvoje siekė -14,85 proc. (vid. Naujųjų ES šalių BVP mažėjimas sudarė -6,35 proc.) (žr. 2.1 lent.). Pasak prof. dr. G. Davulio (2012) Lietuva neišnaudojo ekonomikos augimo kaupiti rezervams, tai ir turėjo neigiamos įtakos kilus ekonominei krizei, nes pakilimo metu Lietuvoje kaip ir kitose Baltijos šalyse ekonomikos augimas buvo sparčiausias.

Kaip matyti iš 2.2 pav. atsigavimo laikotarpiu visose Naujosiose ES šalyse mokestinės pajamos, tenkančių vienam gyventojui, buvo didesnės 267,97 Eur. nei nuosmukio metu. Visgi net keturiose Naujosiose ES šalyse mokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui buvo mažesnės 10,63 proc. nei ekonomikos bumo metu. Tai rodo, kad dar ne visos Naujosios ES šalys spėjo atsigauti po recesijos ir priimti sprendimai nuosmukio metu dar nepakankamai paveikė mokesčių surinkimą.

Analizuojant mokestines pajamas ekonomikos cikliškumo kontekste svarbu atlikti ir šių pajamų struktūrinę analizę. Kaip anksčiau teorijoje buvo išskirta: mokestines pajamas sudaro surenkami mokesčiai daugiausiai iš pridėtinės vertės mokesčio (toliau PVM), gyventojų pajamų mokesčio (toliau GPM) ir akcizų. Vidutiniškai Naujosiose ES šalyse šie mokesčiai sudaro 75 proc. visų mokestinių pajamų, neatsižvelgiant į konjunkūrinius ekonomikos svyravimus. Siekiant įvertinti bendras mokestinių pajamų struktūros tendencijas, 2.7 lentelėje yra apskaičiuotos mokestinių pajamų sudedamosios dalys Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m. laikotarpiu.

2.7 lentelė

**Mokestinių pajamų struktūra pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu proc.
Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.**

Rodiklis	BG	CZ	EE	CY	LV	LT	HU	MT	RO	SI	SK	
PVM	P	44.87	32.69	41.17	33.55	36.44	34.49	31.99	26.84	40.32	35.38	41.76
	B	44.17	34.97	41.51	34.53	37.07	36.65	29.02	28.24	41.10	36.94	40.34
	N	41.08	34.96	38.04	34.57	31.81	38.66	30.50	27.34	39.36	36.34	41.14
	A	42.75	35.26	38.82	33.37	37.25	42.82	27.75	27.15	43.21	37.36	39.09
GMP	P	12.88	22.60	28.54	17.64	29.60	32.05	26.86	23.90	14.87	23.65	14.89
	B	12.09	19.96	27.47	17.84	29.52	30.04	29.12	22.28	18.03	25.69	16.06
	N	14.09	19.08	27.50	16.48	30.23	21.77	26.95	24.25	19.16	26.74	14.92
	A	14.29	18.96	24.09	17.13	27.27	19.64	18.79	23.64	17.57	26.29	15.56

2.7 lentelės tęsinys

Akcizai	P	22.28	18.62	17.45	16.02	17.30	14.26	12.99	11.19	17.34	14.04	19.16
	B	24.59	17.80	17.05	11.78	14.03	13.86	12.86	11.33	14.32	14.61	16.06
	N	25.83	19.61	18.96	13.18	17.64	18.59	13.11	10.66	18.29	18.90	17.41
	A	24.25	20.02	20.55	14.66	15.70	16.69	10.69	10.74	17.57	19.60	17.43
Kiti mokesčiai	P	19.97	26.09	12.84	32.80	16.66	19.19	28.16	38.07	27.47	26.92	24.19
	B	19.15	27.27	13.96	35.85	19.38	19.44	29.00	38.15	26.55	22.76	27.53
	N	19.00	26.34	15.50	35.77	20.32	20.98	29.43	37.75	23.19	18.01	26.52
	A	18.71	25.77	16.54	34.84	19.78	20.85	42.77	38.46	21.65	16.75	27.91

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

*Pastaba: ekonomikos ciklo fazės: P – pakilimas, B - bumas, N – nuosmukis, A – atsigavimas

Kaip matyti iš 2.7 lentelės visose Naujosiose ES šalyse didžiąją mokesčių pajamų dalį sudarė pajamos gautos iš PVM (vid. 36,42 proc.) nepaisant ciklinių svyravimų. Pakilimo ir bumo laikotarpiu didžiausia PVM dalis mokesčių pajamose buvo fiksuojama Bulgarijoje (vid. 44,52 proc.). Tačiau šioje šalyje pajamos iš PVM, tenkančios vienam gyventojui buvo mažiausios, t. y. jos pakilimo ir bumo metu buvo 2,36 karto mažesnės nei likusiųjų Naujųjų ES šalių (žr. 6 priedą). Be to Bulgarijoje yra pats mažiausias vidutinis darbo užmokestis, kuris 2004-2013 m. laikotarpiu siekia vidutiniškai 277,07 Eur. (žr. 8 priedą), todėl ir vartotojo išlaidos atitinkamai yra pačios mažiausios (3550 Eur. per metus) Naujųjų ES šalių kontekste, nors PVM tarifas yra labai panašus į kitų narių (20 proc.) (žr. 5 priedą). Taigi nors pajamos iš PVM yra mažiausios Bulgarijoje, tačiau lyginamasis svoris mokesčių pajamose yra didžiausias. Bulgarijoje pajamos iš mokesčių, tenkančios vienam gyventojui yra mažiausios tarp visų Naujųjų ES šalių, todėl sąlyginai didelę dalį sudaro netiesioginiai mokesčiai. Kaip teorijoje ir buvo minima besivystančiose šalyse mokesčių pajamų didesnę dalį sudaro netiesioginiai mokesčiai, nes juos lengviau yra surinkti. Tuo tarpu Maltoje PVM pajamų dalis visose mokesčių pajamose sudarė sąlyginai nedidelę dalį vid. 27,37 proc., visu analizuojamu laikotarpiu. Nors Maltoje nėra pats mažiausias tarifas (mažiausias Kipro 16,86 proc.), tačiau jis nuo Naujųjų ES šalių vidutinio standartinio PVM tarifo yra mažesnis 1,65 proc. punkto. Nuosmukio laikotarpiu pajamų gautų iš PVM dalis visose mokesčių pajamose sumažėjo vid. 2,15 proc. punkto (išskyrus Kiprą, Lietuvą, Vengriją ir Slovakiją). Šis mažėjimas yra siejamas su tuo, kad šešėlinė ekonomika išaugo visose Naujosiose ES šalyse vid. 0,44 proc. punkto nuo BVP (žr. 7 priedą) be to įmonių apyvarta sumažėjo nuosmukio metu 13,4 proc. Visos šios priežastys sudarė sąlygas mažėti PVM pajamų daliai visose mokesčių pajamose. Taip pat PVM pajamos mažėjo labiau nei mokesčių pajamos, todėl jų lyginamasis svoris sumažėjo daugiau. Ekonomikos nuosmukio metu (žr. 6 priedą) valstybės pajamų surinkimas iš PVM turėjo neigiamą tendenciją. Vidutiniškai Naujosiose ES šalyse valstybės pajamos iš PVM nuosmukio metu sumažėjo 12,91 proc. Šis pajamų mažėjimas buvo sąlygojamas sumažėjusiu realiuoju BVP (7,95 proc. 2009 m.), sumažėjusiu užimtumo lygiu (3,3 proc. punkto) ir sparčiai išaugusiu nedarbo lygiu (5,3

proc. punkto). Kadangi nuosmukio metu išaugo nedarbo lygis, sumažėjo BVP ir užimtumo lygis, tai lėmė sumažėjusias gyventojų pajamas kartu ir vartojimo išlaidas, todėl ir surenkamų valstybės pajamų dydis iš PVM sumažėjo. Didžiausias valstybės pajamų iš PVM sumažėjimas nuosmukio metu fiksuojamas Latvijoje (28,35 proc.). Tarybos nuomone (2010), Latvijoje 2009 m. pradžioje buvo padidintas PVM tarifas (3 proc. punktais), tačiau pajamos iš mokesčio nominaliaja išraiška, palyginti su 2008 m., sumažėjo šeštadaliu. PVM tarifo padidėjimas turėjo atvirkštinį efektą valstybės pajamos, nes PVM tarifo didėjimas tiesiogiai paveikė Latvijos šešėlinės ekonomikos augimą net 0,8 proc. punktais nuo BVP ir 2010 m. sudarė 27,3 proc. BVP. Taigi Latvija išgyveno sunkiausius metus nuo nepriklausomybės atgavimo, nes prasidėjusi pasaulio ekonominė krizė neigiamai paveikė valstybės finansus, todėl šalis buvo priversta kreiptis į TVF, kadangi sprogęs vartojimo ir nekilnojamo turto burbulas bei pasaulinė finansų krizė sudarė sąlygas, kad BVP 2009 m. susitraukė 18 proc., o nedarbo lygis išaugo iki 16,9 proc. (Brand4Baltic, 2012). BVP mažėjo, nes susitraukė vidaus paklausa 18,75 proc. ir sumažėjo eksportas 17,51 proc. (2009 m.). Be to labiausiai iš visų Naujųjų ES šalių sumažėjo importas (2009 m. 34,33 proc.). Visos išvardintos priežastys sudarė sąlygas, kad Latvijoje pajamos iš PVM nuosmukio metu ženkliai sumažėjo. Atsigavimo laikotarpiu pajamos iš PVM vidutiniškai išaugo 30,93 proc., o jų dalis mokestinėse pajamose išaugo 1 proc. Šis augimas buvo sąlygojamas ekonomikos augimo, realiojo BVP augimas sudarė 2,4 proc. Kaip matyti iš 2.7 lentelės atsigavimo laikotarpiu keturiose šalyse PVM pajamų dalis visose mokestinėse pajamose mažėjo. Šis mažėjimas buvo sąlygojamas todėl, kad kitos valstybės pajamos augo labiau nei gaunamos pajamos iš PVM. Visgi atsigavimo metu (žr. 6 priedą) Kipre PVM pajamos, tenkančios vienam gyventojui sumažėjo 6,86 proc. Tarybos nuomone (2011), Kipre 2009 m. pirmą kartą per 35 m. prasidėjo ekonomikos nuosmukis (realusis BVP sumažėjo 1,9 proc. punkto), kuris paveikė darbo rinką, t. y. nedarbo lygis sudarė 5,5 proc. ir išaugo 1,7 proc. punkto, kas sąlygojo vartotojų išlaidų mažėjimą 10,43 proc. Taigi dėl išvardintų priežasčių valstybės pajamos iš PVM ženkliai sumažėjo.

Kita mokestinių pajamų dalis yra pajamos gaunamos iš GMP (vid. 21,82 proc.). Kaip matyti iš 2.7 lentelės pajamų iš GPM mažiausias lyginamasis svoris visose ekonomikos ciklo fazėse buvo Bulgarijoje (vid. 13,34 proc.). Bulgarijoje 2004-2013 m. laikotarpiu GMP tarifas vidutiniškai sudarė 16 proc. ir buvo mažesnis 11 proc. punktų nuo likusių Naujųjų ES šalių (žr. 4 priedą). Taip pat Bulgarijoje net 3,3 karto buvo mažesnis vidutinis darbo užmokestis, t. y. analizuojamu laikotarpiu jis sudarė vid. 277,07 Eur. Visos minėtos priežastys ir sudarė sąlygas, kad Bulgarijoje mokestinių pajamų dalis iš GPM yra mažiausia Naujųjų ES šalių kontekste. Tuo tarpu didžiausia GMP pajamų dalis mokestinėse pajamose buvo Lietuvoje (pakilimo ir bumo metu) ir Latvijoje (nuosmukio ir atsigavimo metu). Lietuvoje 2004-2008 m. laikotarpiu GMP tarifas mažėjo net 9 proc. punktais, o vidutinis darbo

užmokestis augo 87,9 proc. (nuo 330,94 Eur. iki 620,83 Eur.), be to ekonomikos augimas siekė net 7,05 proc. Visos minėtos priežastys teigiamai paveikė GMP pajamų dalies dydį visose mokestinėse pajamose, nors GMP pajamos lyginat su Naujosiomis ES šalimis yra vienas iš mažiausių, tenkančių vienam gyventojui (pakilimo ir bumo metu siekė vid. 507,9 Eur.). Latvijoje pajamų dalis iš GMP visose mokestinėse pajamose buvo didžiausia nuosmukio ir atsigavimo metu (žr. 2.7 lent.). Pasak G. Davulio (2012) 2008 m. Latvijos Seimas patvirtino vyriausybės pakeiktą Latvijos ekonomikos stabilizavimo ir augimo atgaivinimo programą ir svarbią vietą šioje sistemoje užėmė mokesčių reforma. Šioje reformoje 2009 m. buvo sumažintas GPM nuo 25 proc. iki 23 proc. ir padidintos lengvatos neįgaliesiems, be to pajamos gautos iš individualios veiklos buvo apmokestinamos nebe 5 proc. tarifu, o 26 proc. tarifu. Visi šie veiksmai davė priešingą efektą nei tikėtasi, t. y. GPM pajamos 2009 m. sumažėjo net 34,07 proc. Nors šių pajamų dalis visose pajamose ir augo, tačiau mokestinės pajamos nuosmukio metu mažėjo labiau nei pajamos iš GPM, todėl jų lyginamasis svoris ir didėjo. Iš 2.7 lentelės matyti, kad GMP pajamų dalis nuosmukio metu visose šalyse didėjo lyginant su bumu, išskyrus penkias šalis, kuriose GPM pajamos mokestinių pajamų struktūroje nuosmukio metu sumažėjo atitinkamai nuo 8,27 proc. punkto iki 0,87 proc. punkto intervale. GMP pajamų dalies didėjimas krizės metu siejamas su tuo, kad nedarbo lygis auga lėčiau nei smunka ekonomika, todėl darbuotojai nėra taip greitai atleidžiami ir jie nepraranda pajamų. Atsigavimo laikotarpiu GPM pajamos mokestinių pajamų struktūroje mažėjo (2,43 proc. punkto) arba ir toliau didėjo (žr. 2.7 lent.). Didžiausias atsigavimo metu GMP pajamų mažėjimas visose mokestinėse pajamose Latvijoje (8,16 proc. punkto). Visgi pajamos gautos iš GPM Latvijoje atsigavimo metu išaugo 8,03 proc., tačiau šis augimas buvo lėtesnis nei visų mokestinių pajamų (10,7 proc.), todėl šių pajamų lyginamasis svoris ir sumažėjo.

Trečia mokestinių pajamų dalis, tai pajamos gaunamos iš akcizų mokesčių. Ši pajamų dalis visose mokestinėse pajamose vid. sudarė 16,57 proc. Visu analizuojamu laikotarpiu pajamų gautų iš akcizų didžiausias lyginamasis svoris lyginat su visomis mokestinėmis pajamomis buvo Bulgarijoje (vid. 24,24 proc.). Nors būtent Bulgarijoje yra pats didžiausias šešėlinės ekonomikos mastas (2004-2013 m. laikotarpiu vid. sudarė 32,9 proc. nuo BVP). Nuosmukio metu (žr. 2.7 lent.) Naujosiose ES šalyse pajamų dalis iš akcizų išaugo 2,46 proc. punktus, išskyrus Maltą. Ekonomikos lėtėjimo metu Naujosiose ES šalyse išlaidos akcizinėms prekėms, tenkančios vienam gyventojui siek tiek augo (vid. 0,84 proc.) ir šių išlaidų dalis visose vartotojų išlaidose turėjo tendenciją didėti (vid. 0,9 proc. punkto). Nuosmukio metu mokestinės pajamos turėjo tendenciją mažėti (žr. 2.2 pav.), tačiau akcizinių pajamų dalis kito nežymiai, nes gyventojams akcizinių prekių vartojimą sumažinti yra pakankamai sunku, kadangi akcizais yra apmokestinamas kuras, energija, alkoholiniai gėrimai bei tabakas. Šių produktų vartojimas yra gana pastovus, nes vartotojų įpročiai keičiasi lėčiau nei ekonomikos situacija.

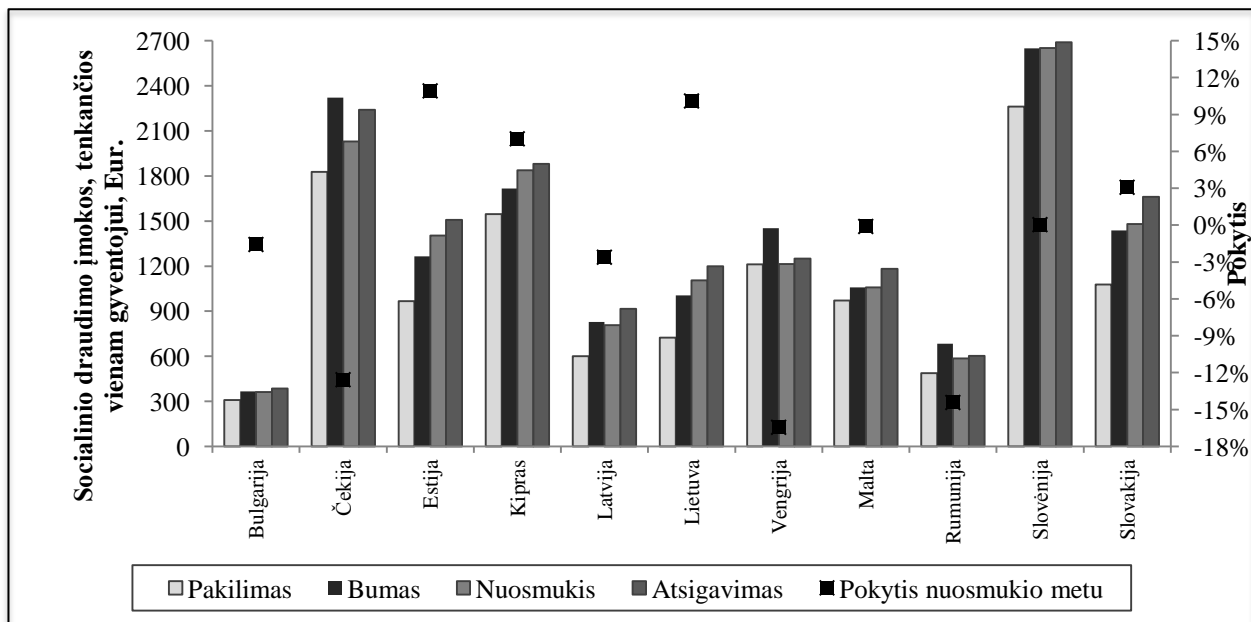
Atsigavimo metu pajamų dalis iš akcizų kito nežymiai (žr. 2.7 lent.), visgi pajamos iš akcizų, tenkančios vienam gyventojui išaugo 4,63 proc. Šis augimas siejamas su atsigaunančia ekonomika ir sumažėjusia šešėline ekonomika 0,38 proc. punkto nuo BVP (žr. 6 priedą).

Apibendrinus, galima teigti, kad mokestinės pajamos tiesiogiai koreliuoja su konjunktūriniais svyravimais. Apskaičiavus Naujųjų ES šalių mokestinių pajamų pokyčius pastebėta, kad Lietuvoje nuosmukio metu labiausiai mažėjo mokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui, dėl nepalankios ekonominės padėties šalyje ir visame pasaulyje, visgi, šis mažėjimas taip pat siejamas su neapgalvota mokesčių reforma. Tuo tarpu Maltoje ekonomikos sulėtėjimo metu šis pajamų mažėjimas nebuvo užfiksuotas, dėl veiksmingų ekonomikos gaivinimo priemonių. Mokestines pajamas nei 75 proc. sudaro trys mokesčiai: PVM, GPM ir akcizai. Pakilimo ir bumų laikotarpiu didžiausia PVM dalis mokestinėse pajamose buvo fiksuojama Bulgarijoje. Nors šioje šalyje pajamos iš PVM, tenkančios vienam gyventojui buvo mažiausios, kadangi šioje šalyje buvo mažiausias vidutinis darbo užmokestis ir vartotojo išlaidos Naujųjų ES šalių kontekste, kad ir PVM tarifas buvo labai panašus į kitų narių. Nuosmukio metu PVM pajamos labiausiai sumažėjo Latvijoje, nes 2009 m. pradžioje buvo padidintas PVM tarifas, tačiau pajamos iš mokesčio nominaliųjų išraiška, palyginti su 2008 m., sumažėjo šeštadaliu. Taigi PVM tarifo padidėjimas turėjo atvirktinį efektą Latvijos valstybės pajamos, nes PVM tarifo didėjimas tiesiogiai paveikė šešėlinės ekonomikos augimą. Atsigavimo metu Kipre PVM pajamos, tenkančios vienam gyventojui sumažėjo, kadangi Kipre 2009 m. pirmą kartą per 35 m. prasidėjo ekonomikos nuosmukis, kuris paveikė neigiamai darbo rinką, kas sąlygojo vartotojų išlaidų mažėjimą. Pajamų iš GPM mažiausias lyginamasis svoris visose ekonomikos ciklo fazėse buvo Bulgarijoje, nes GPM tarifas vidutiniškai buvo mažesnis 11 proc. punktų nuo likusių Naujųjų ES šalių. Taip pat Bulgarijoje net 3,3 karto buvo mažesnis vidutinis darbo užmokestis. Ekonomikos lėtėjimo metu Naujosiose ES šalyse išlaidos akcizinėms prekėms, tenkančios vienam gyventojui nežymiai didėjo ir šių išlaidų dalis visose vartotojų išlaidose turėjo tendenciją augti. Visgi nuosmukio metu mokestinės pajamos turėjo tendenciją mažėti, tačiau akcizinių pajamų dalis kito nežymiai, nes gyventojams akcizinių prekių vartojimą yra pakankamai sunku sumažinti, nes šių produktų vartojimas yra gana pastovus, kadangi vartotojų įpročiai keičiasi lėčiau nei ekonomikos situacija.

2.3.2 Socialinio draudimo įmokų ir nemokestinių pajamų dinaminė analizė

Viena iš pagrindinių valstybės funkcijų yra socialinis draudimas. Kadangi socialinio draudimo įmokos vykdomos einamuoju finansavimo principu, t. y. jos iškart paskirstomos išmokų gavėjams, dėl to įmokų dydis tiesiogiai priklauso nuo situacijos darbo rinkoje, t. y. nuo šalies ekonominės situacijos.

Taigi Naujųjų ES šalių socialinio draudimo įmokų, tenkančių vienam gyventojui kitimas parodytas 2.3 paveiksle.

2.3 pav. Naujųjų ES šalių socialinio draudimo įmokų, tenkančių vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Remiantis 2.3 pav. pateikta socialinio draudimo įmokų, tenkančių vienam gyventojui prieš ir po nuosmukio dinamika, matyti, kad 2004 – 2013 m. didžiausios socialinio draudimo įmokos surenkamos vienam gyventojui Slovėnijoje ir Čekijoje, atitinkamai 2461,79 Eur. ir 2014,12 Eur. Šis skirtumas tarp valstybių susidaro, nes Slovėnijoje yra vienas didžiausių vidutinių darbo užmokesčių, t. y. 1689,59 Eur. ir darbo mokesčių našta yra didelė, kuri analizuojamu laikotarpiu svyravo nuo 35 iki 37,6 proc. O Čekijoje darbo mokesčių našta vid. sudarė net 39,6 proc., o socialinio draudimo įmokos visose pajamose sudarė didžiausią dalį, t. y. vid. 39,9 proc. Tuo tarpu mažiausios įmokos buvo Bulgarijoje ir Rumunijoje. Pagrindinė priežastis yra tai, kad šiose šalyse fiksuojami mažiausi vidutiniai atlyginimai (žr. 8 priedą), t. y. jie nuo bendro Naujųjų ES šalių vidurkio (915,28 Eur.) buvo atitinkamai net 3,3 ir 2,24 karto mažesni, dėl to ir socialinio draudimo įmokos sąlyginai mažos. 2004 – 2013 m. laikotarpiu šios gyventojų mokamos įmokos turėjo tendenciją augti (vid. 6,84proc.). Didžiausias įmokų augimas, tenkantis vienam gyventojui fiksuojamas Lietuvoje (kasmet vid. po 11,42 proc.). Tačiau jos buvo sumažėjusios 2010 m. 2,99 proc. (žr. 9 priedą), nes prasidėjus ekonominei krizei išaugo nedarbo lygis, sumažėjo darbo užmokestis, padaugėjo bankrotų. Socialinės apsaugos ir darbo ministerijos duomenimis 2010 m. apdraustųjų sumažėjo 57,4 tūkst. lyginant su 2009 m. (Guogis, Bitinas, 2011).

Ekonomikos nuosmukio metu labiausiai socialinio draudimo įmokos sumažėjo Vengrijoje, t. y. net 16,42 proc. Toks spartus mažėjimas siejamas su išaugusiu nedarbo lygiu 2,2 proc. punktais, 3,48 proc. sumažėjusiu vid. darbo užmokesčiu ir sumažėjusia darbu tenkančia mokesčių našta 1,5 proc. punktais. Tuo tarpu Estijoje socialinio draudimo įmokos išaugo net 10,94 proc. Labiausiai šis augimas siejamas su darbu tenkančios mokesčių naštos padidėjimu, t. y. nuosmukio metu ji išaugo net 1,2 proc. punktų. Kadangi Estijoje nuosmukis truko dvejus metus (2008 – 2009 m.), o socialinio draudimo įmokos tiesiogiai priklauso nuo dirbančiųjų, t. y. kuo mažesnis nedarbo lygis, tuo didesnės surenkamos įmokos, tačiau nedarbo lygis yra atsiliekantis rodiklis ir neigiamą poveikį sudaro sekančiu laikotarpiu. Estijoje nuosmukis prasidėjo 2008 m., tačiau socialinio draudimo įmokos sumažėjo po metų (2009 m.), nes tuo 2009 m. nedarbo lygis išaugo iki 13,5 proc., t. y. net 8 proc. punkto.

Apibendrinant galima teigti, kad socialinio draudimo įmokos buvo didžiausios Čekijoje ir Slovėnijoje, nes šiose šalyse yra vieni didžiausių vid. darbo užmokestis bei darbo mokesčiai. Tuo tarpu mažiausios socialinio draudimo įmokos buvo Bulgarijoje ir Rumunijoje, nes šiose šalyse yra patys mažiausi vid. darbo užmokesčiai.

Nemokestinės pajamos valstybės pajamų struktūroje užima labai nedidelę dalį (8.85 proc.) (žr. 2.6 lent.). Kaip teorinėje dalyje buvo aptarta, nemokestinės pajamos yra gana stabilios ir kinta ne taip žymiai kaip mokestinės pajamos, keičiantis ekonominiams ciklams. Tačiau šios pajamos yra viena iš sudedamųjų valstybės pajamų dalis, ir jų lyginamasis svoris skiriasi Naujųjų ES šalių pajamose. Taigi tikslesniam Naujųjų ES šalių 2004 – 2013 m. nemokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui įvertinimui, toliau pateikiamos apskaičiuotos pagrindinės sklaidos ir padėties charakteristikos (žr. 10 priedą).

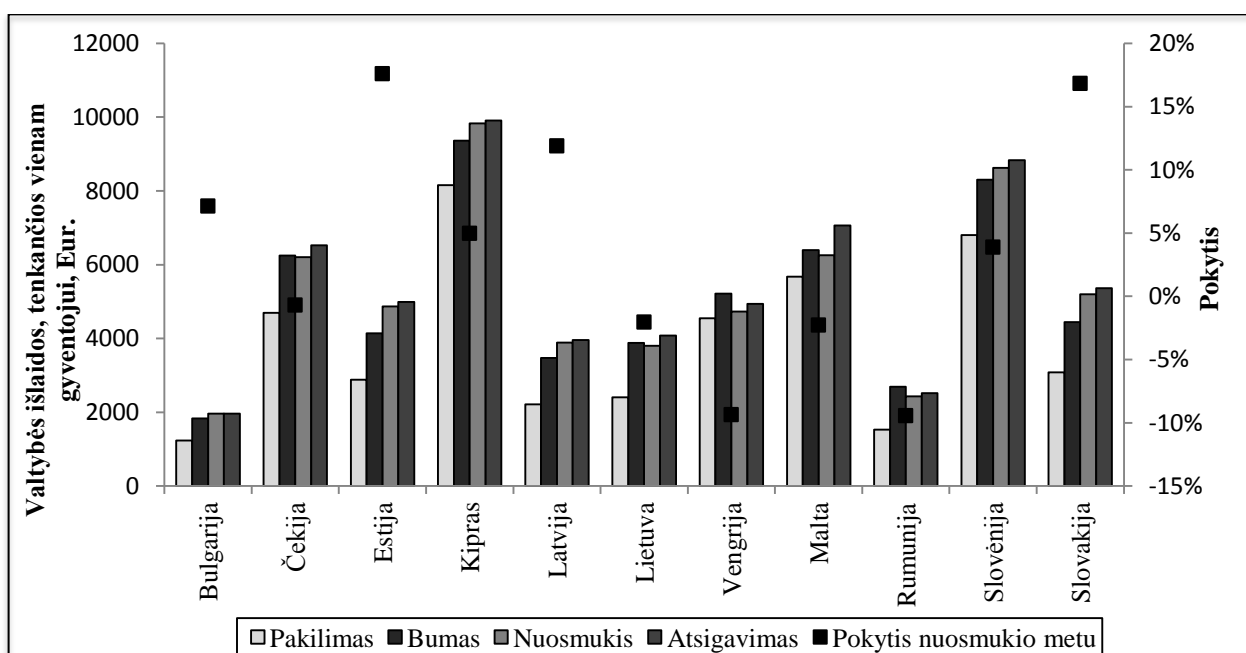
2004 – 2013 m. laikotarpiu didžiausia maksimali nemokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui reikšmė fiksuojama Kipre, t. y. 876,90 Eur. Lyginant minimalias analizuojamo rodiklio reikšmes pastebima, kad mažiausios nemokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui buvo Rumunijoje 74,44 Eur., ir tuo pat metu jos 11,77 karto mažesnės už maksimalias. Pagal apskaičiuotus variacijos koeficientus galima daryti išvadą, kad visose Naujosiose ES šalyse sklaida vidutinė ir didelė (žr. 10 priedą). Taigi šalyse su didele skaida, nemokestinės pajamos yra nevienarūšės, t. y. jas prognozuoti yra labai sudėtinga, kadangi šios pajamos dažniausiai yra pastovaus dydžio ir priklauso, pvz. nuo konfiskacijos mastų ar baudų.

Apibendrinus galima daryti išvadą, kad nemokestinės pajamos valstybės pajamose sudaro mažą dalį. Apskaičiavus sklaidos rodiklius, nustatyta, kad didžiausios nemokestinės pajamos yra Kipre, o mažiausios Rumunijoje. Pastebėta, kad visose Naujosiose ES šalyse nemokestinių pajamų variacijos sklaida yra vidutiniška ar didelė, dėl to šias pajamas yra sunku prognozuoti.

2.4 Valstybės išlaidų lyginamoji analizė

Šalies ekonominę plėtrą lemia daugybę veiksnių, tačiau labai svarbus vaidmuo tenka valstybės finansams, kurių viena iš išraiškų yra valstybės išlaidos. Valstybės išlaidos skirtos ne tik visuotinoms gėrybėms teikti, bet ir ekonomikos reguliavimui. Todėl svarbu analizuoti, kaip valstybės išlaidos kinta, keičiantis ekonomikos ciklams. Vykdamas fiskalinę politiką vyriausybės nuosmukio metu stengiasi didinti išlaidas, o augant ekonomikai – atvirkščiai. Tačiau išlaidų didinimas ekonomikos augimo metu nelaikomas blogu reiškiniu, jei padidėjimas yra mažesnis nei ekonomikos augimas. Taigi 2.4 pav. pateiktos Naujųjų ES šalių valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, prieš ir po nuosmukio ir pokytis nuosmukio laikotarpiu.

2.4 pav. Naujųjų ES šalių valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Iš 2.4 pav. matyti, kad didžiausios valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui yra Kipre ir Slovėnijoje, atitinkamai vidutiniškai jos sudarė 8976,8 ir 8069,9 Eur. Tuo tarpu mažiausios valstybės išlaidos 2004 – 2013 m. fiksuojamos Bulgarijoje ir Rumunijoje, kur jos yra 5,41 ir 4,23 karto mažesnės nei šalyse, kuriose valstybės išlaidos didžiausios. Nuosmukio metu valstybės išlaidos, daugelyje šalių augo, išskyrus Čekiją, Lietuvą, Maltą, Rumuniją ir Vengriją, kuriose valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, sumažėjo 0,68 – 9,42 proc. (žr. 2.4 pav.). Visgi Čekijoje valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui sumažėjo tik 0,68 proc. ir šis mažėjimas buvo sąlygojamas to, kad Čekijoje nuosmukio metu gyventojų skaičius padidėjo labiau, nei valstybės išlaidos. Lietuvoje

nuosmukio metu valstybės išlaidos sumažėjo 2,03 proc., nes buvo sumažintos valdžios sektoriaus vartojimo išlaidos, įskaitant viešojo sektoriaus darbo užmokestį palyginus su 2008 m. lygiu, visgi išlaidų ribojimo politikos nepakako ekonomikos krizės poveikiui pajamoms kompensuoti (Tarybos nuomonė, 2010). Tuo tarpu Vengrijoje valstybės išlaidos sumažėjo net 9,35 proc., kadangi šalies skolos dydis nuo BVP yra didžiausias ir nuosmukio metu sudarė 78,2 proc. nuo BVP. Šalis norėdama gauti paskolą iš TVF turėjo suvaldyti biudžeto deficitą, dėl to Vengrijos vyriausybė „apkarpė“ išlaidas darbo užmokesčiui viešajame sektoriuje, sumažino pensijas ir socialinės apsaugos išmokas. Šie valstybės išlaidų mažinimai padėjo suvaldyti biudžeto deficitą ir šalis gavo finansinę paramą (Tarybos nuomonė, 2012).

Nuosmukio metu labiausiai valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, išaugo Slovakijoje nuo 4447,14 Eur. bumo metu iki 5196,31 Eur. Pasak Tarybos (2010) šalyje nebuvo imtasi fiskalinių diskretinių priemonių, o nuosmukio metu veikė savaiminiai stabilizatoriai, todėl žymiai sumažėjo valstybės pajamos ir labai išaugo išlaidos socialinėms reikmėms.

Atsigavimo laikotarpiu visose Naujosiose ES šalyse valstybės išlaidos išaugo vid. 4 proc. Didžiausias valstybės išlaidų augimas, tenkantis vienam gyventojui (12,97 proc.) fiksuojamas Maltoje (žr. 2.4 pav.) 2010 – 2013 m. laikotarpiu. Šioje šalyje išlaidų didėjimas yra siejamas su geriau įsisavinta ES struktūrinių fondų parama, t. y. atsigavimo laikotarpiu ES struktūrinių fondų lėšų įsisavinimas išaugo 30,26 proc. lyginant su nuosmukiu ir ši parama buvo nukreipta į investicijas.

Apibendrinant valstybės išlaidas, tenkančios vienam gyventojui, ekonomikos nuosmukio metu turėjo tendenciją augti visose analizuojamose šalyse, išskyrus Čekiją, Lietuvą, Vengriją, Maltą ir Rumuniją. Labiausiai valstybės išlaidos išaugo Slovakijoje, nes nuosmukio metu šalyje veikė savaiminiai stabilizatoriai, t. y. žymiai sumažėjo valstybės pajamos ir išaugo išlaidos socialinėms reikmėms. Ekonomikai atsigauant po krizės išlaidos turėjo tendenciją augti, o didžiausias augimas fiksuojamas Maltoje. Ši šalis 2010 – 2013 m. laikotarpiu paspartino ES paramos įsisavinimą 30,26 proc.

2.5 Valstybės išlaidų struktūrinė analizė

Valstybės išlaidos skirstomas į dvi sustambintas grupes: produktyvios ir neproduktyvios išlaidos. Pirmoje darbo dalyje buvo išskiriama, kad produktyvios išlaidos, tai tos išlaidos, kurios kuria pridėtinę, išliekamąją vertę. Šiai išlaidų rūšiai priskiriamos išlaidos švietimui, gynybai ir viešajai tvarkai, sveikatos ir aplinkos apsaugai, būstui ir komunaliniai ūkiui, ekonomikai. Neproduktyvios valstybės išlaidos, tai tokios išlaidos, kurios nekuria jokios pridėtinės vertės. Šiai išlaidų rūšiai priskiriamos išlaidos susijusios su socialine apsauga, poilsiu, bendrosiomis valstybės paslaugomis. Taigi kiekviena šalis skirtingai paskirto valstybės resursus, pagal tam tikrus prioritetus. 2.8 lentelėje yra apskaičiuoti

valstybės išlaidų sudedamosios dalys Naujosiose ES šalyse pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo metu.

2.8 lentelė

**Valstybės išlaidų struktūra pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu proc.
Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.**

Rodiklis		BG	CZ	EE	CY	LV	LT	HU	MT	RO	SI	SK
Produktyvios valstybės išlaidos	P	52.17	56.97	55.93	47.80	58.37	55.67	43.77	50.98	55.93	47.67	51.16
	B	55.65	56.53	57.75	47.87	60.37	54.39	41.79	51.48	53.60	48.98	57.77
	N	47.50	55.52	55.20	47.46	56.37	50.23	41.07	46.71	50.36	47.92	54.68
	A	49.79	55.13	50.65	47.84	51.53	51.79	43.47	46.93	47.82	46.42	48.54
Neproduktyvios valstybės išlaidos	P	47.83	43.03	44.08	52.20	41.63	44.33	56.23	49.02	44.08	52.33	48.84
	B	44.35	43.47	42.25	52.13	39.63	45.61	58.21	48.51	46.40	51.02	42.23
	N	52.50	44.48	44.80	52.54	43.63	49.77	58.93	53.28	49.64	52.08	45.32
	A	46.57	44.87	45.22	52.16	46.38	46.29	56.53	49.97	51.50	53.58	48.23

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

*Pastaba: P – pakilimas, B – bumas, N – nuosmukis, A – atsigavimas.

Kaip matyti iš 2.9 lentelės visose Naujosiose ES šalyse didžiąją valstybės išlaidų dalį sudaro produktyvios išlaidos, vid. atitinkamai 51,26 proc. Pakilimo laikotarpiu didžiausia dalis produktyvių išlaidų buvo fiksuojama Latvijoje (58,37 proc.). Šioje šalyje išlaidos viešajai tvarkai ir saugumui yra didžiausios (6,8 proc. 2004-2006 m.), kai tuo tarpu kitose Naujosiose ES šalyse ši išlaidų dalis sudarė vid. 5,2 proc. Tuo tarpu produktyvių išlaidų dalis visose valstybės išlaidose mažiausia pakilimo metu fiksuojama Vengrijoje (žr. 2.8 lent.). Bumo metu net keturiose šalyse: Čekijoje, Lietuvoje, Vengrijoje ir Rumunijoje produktyvių išlaidų dalis valstybės išlaidose sumažėjo, atitinkamai intervale nuo 0,4 iki 2 proc. punktų. Šiose šalyse bumo metu 2008 m. vyko regioniniai ir/ar nacionaliniai rinkimai, išskyrus Vengriją (rinkimai vyko 2010 m.). Prieš rinkimus politinės jėgos norėdamos laimėti ir/ar laimėjusios rinkimus mažino produktyvių išlaidų dalį, nes anot C. Aubin ir kt. (1988) tam tikrų produktyvių išlaidų dalies mažinimas turi didesnę politinį poveikį nei viešojo vartojimo išmokų mažinimas (neproduktyvių išlaidų dalis), nes pastarojo sumažėjimas yra labiau juntamas visuomenėje. Sumažinus socialines išmokas kyla visuomenėje pasipiktinimas, kai tuo tarpu tam tikros srities produktyvių išlaidų sumažinimas turi tik tam tikros suinteresuotos ir kur kas mažesnės grupelės pasipiktinimą, kuris užglaiستomas būsimų didesnių investicijų pažadais ateityje. Bumo metu Naujosios ES šalys, kuriose produktyvių išlaidų dalis sumažėjo (žr. 2.8 lent.) sumažino produktyvių valstybės išlaidų dalį visose išlaidose: gynybai (vid. 1,3 proc. punkto) ir viešajai tvarkai ir saugumui (vid. 0,2 proc. punkto), ir padidino neproduktyvių išlaidų dalį socialiniai apsaugai vid. 0,7 proc. punkto nuo 28,8 iki 32 proc. visose valstybės išlaidose.

Nuosmukio metu visose Naujosiose ES šalyse produktyvių išlaidų dalis lyginat su bumo laikotarpiu sumažėjo vid. 3 proc. punktais, t. y. produktyvios išlaidos sumažėjo 2,3 proc. lyginat su bumo metu. Šis išlaidų mažėjimas yra siejamas su tuo, kad prasidėjo pasaulinė krizė ir šalys mažiau surinko pajamų, todėl ir išlaidos buvo mažinamos. Rumunijoje nuosmukio metu buvo didžiausias produktyvių išlaidų mažėjimas (14,6 proc.) visose išlaidose (žr. 14 priedą). Šioje šalyje išlaidų dalis produktyviosiose išlaidose mažėjo gynybai, viešajai tvarkai ir saugumui po 0,1 proc. punkto, ekonomikai 2 proc. punktai ir švietimui 2,2 proc. punkto. Tai rodo, kad Rumunija siekė sumažinti šalies deficitą, kuris 2008 m. siekė 8,9 proc. nuo BVP, o 2009 m. siekė 6,6 proc. nuo BVP. Šalis 2009 m. paprašė tarptautinių skolintojų pagalbos ir gavo 5 mlrd. Eur. paskolą iš ES (Taryba 2013). Dėl suteiktos tarptautinės pagalbos Rumunija įsipareigojo mažinti deficitą kartu mažinant ir išlaidas.

Ekonomikai atsigaunant Naujosios ES šalys pradėjo didinti produktyvias išlaidas ir vid. jos padidėjo 1,9 proc., visgi jų dalis ir visose išlaidose net šešiose šalyse mažėjo (žr. 2.8 lent.). Šalys didino produktyvias išlaidas, nes šalyse nebesijautė didelė socialinė įtampa, kadangi nedarbo lygis pradėjo mažėti ir socialinių išmokų dalis augo lėtesniu tempu nei bendrosios valstybės išlaidos.

Antra valstybės išlaidų dalis yra neproduktyvios išlaidos. Ši išlaidų dalis Naujosiose ES šalyse sudarė vid. 48,31 proc. visų valstybės išlaidų. Čekijoje, Vengrijoje ir Slovėnijoje neproduktyvių išlaidų dalis buvo didesnė nei pusė visų valstybės išlaidų (žr. 2.8 lent.). Bumo metu visose Naujosiose ES šalyse neproduktyvios išlaidos mažėjo nežymiai vos 0,9 proc. punkto, išskyrus Čekiją, Lietuvą ir Vengriją ir Rumuniją. Pastarojoje šis išlaidų dalis išaugo 2,3 proc. punkto, nes didėjo išlaidos 1,3 proc. punkto bendrosioms valstybės reikmėms. Visgi bumo metu Naujosiose ES šalyse valstybės išlaidos augo 8,86 proc., o neproduktyvios išlaidos turėjo tendenciją augti lėčiau ir sudarė mažesnę valstybės išlaidų dalį. Tai rodo, kad Naujosios ES šalys bumo metu daugiau lėšų skyrė išlaidoms, kurios kuria pridėtinę vertę.

Nuosmukio metu visose Naujosiose ES šalyse didėjo neproduktyvių išlaidų dalis valstybės išlaidose nuo 1,1 iki 8,1 proc. punkto. Didžiausias augimas neproduktyvių išlaidų visose valstybės išlaidose fiksuojamas Bulgarijoje. Šioje šalyje labiausiai iš visų šalių išaugo išlaidos skirtos socialiniai apsaugai 20,9 proc. (žr. 15 priedą). Anot Tarybos (2010) prieš krizę pensijų įmokų sumažinimas ir pensijų padidinimas bei šių veiksmų kompensacijos reformos nesukūrimas ir sudarė sąlygas gerokai padidinti išlaidas pensijoms, dėl to kilo pavojus sistemos tvarumui ir valstybės finansams.

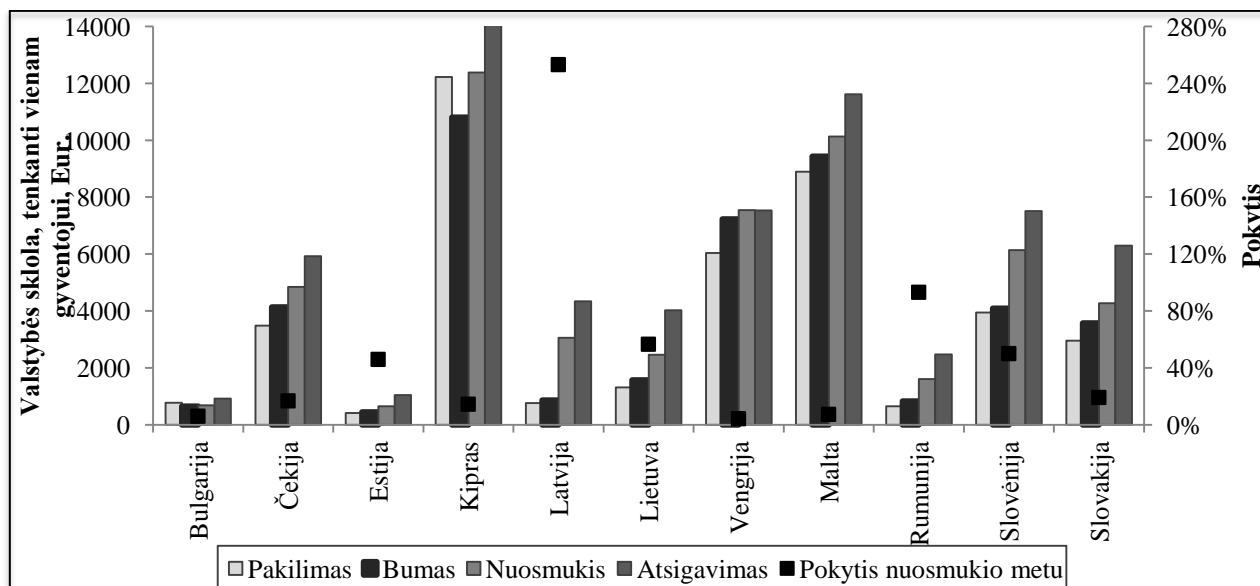
Atsigavimo metu neproduktyvių išlaidų dalis šiek tiek didėjo arba ir toliau mažėjo (žr. 2.8 lent.). Labiausiai neproduktyvias išlaidas sumažino Bulgarija net 11 proc., nors šioje šalyje valstybės išlaidos ekonomikai atsigaunant augo net 10,80 proc. Bulgarija net 42,7 proc. sumažino išlaidas bendrosioms valstybės paslaugoms. Kipre ir Estijoje neproduktyvių išlaidų dalis visose valstybės išlaidose augo

mažiausiai, t. y. 0,4 proc. punkto. Estijoje pasak Tarybos (2010) atsigavimo metu buvo imtasi priemonių socialinių išmokų didėjimo sustabdymui, nors socialinių išmokų finansavimas krizės metu ir labai išaugo, tačiau jis yra vienas mažiausių ES.

Apibendrinant pastebima, kad produktyvios išlaidos Naujosiose ES šalyse sudaro didesnę išlaidų dalį nei neproduktyvios išlaidos. Nustatyta, kad neproduktyvios išlaidos didėjo nuosmukio metu ir šis didėjimas buvo sąlygojamas valstybės išlaidų didėjimu socialinei sričiai. Visgi bumo metu produktyvios išlaidos Čekijoje, Lietuvoje, Vengrijoje ir Rumunijoje turėjo tendenciją mažėti. Šis mažėjimas siejamas su tuo, kad šalyse buvo organizuojami ir/ar ruošiamasi rinkimams, todėl neproduktyvių išlaidų mažinimas piktina visuomenę, politikai norėdami įsiteigti rinkėjams būtent ir didino šias išlaidas.

2.6 Valstybės skolos kitimo tendencijos

Valstybės skolinimasis tiesiogiai priklauso nuo šalyje esančio biudžeto deficito. Tuo tarpu biudžeto deficitas yra siejamas su cikliniais svyravimais, t. y. ekonomikos pakilimo metu jis mažėja, o nuosmukio – išauga. Taigi valstybės skolinimasis yra valstybės biudžeto papildomų lėšų šaltinis, kurio dėka gali būti gerinama ekonominė šalies padėtis. Tačiau susikaupusi valstybės skola tampa našta šalies gyventojams, todėl svarbu palyginti valstybės skolos dydį tenkanti vienam gyventojui Naujosiose ES šalyse. Taigi 2.5 pav. pateikta Naujųjų ES šalių valstybės skolos, tenkančios vienam gyventojui, dinamika ekonomikos pakilimo, bumo, nuosmukio ir atsigavimo laikotarpiu bei skolos dydžio pokytis nuosmukio metu.

2.5 pav. Naujųjų ES šalių valstybės skolos, tenkančios vienam gyventojui, palyginimas prieš ir po nuosmukio

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze ir Naujųjų ES šalių statistikos departamentais

Vertinant 2.5 pav. pateiktus statistinius duomenis, pastebimas valstybės skolos, tenkančios vienam gyventojui augimas, išskyrus Kiprą (bumo metu valstybės skola, tenkanti vienam gyventojui sumažėjo lyginant su pakilimu). Matyti, kad visu analizuojamu laikotarpiu didžiausia valstybės skolos našta tenka Kipro gyventojams (žr. 11 priedą). Tuo tarpu mažiausias dydis valstybės skolos yra Estijoje, jos minimali reikšmė analizuojamu metu buvo 363,1 Eur. vienam gyventojui 2004 m., tačiau jau 2009 m. būtent Estijoje valstybės skola, tenkanti vienam gyventojui išaugo 34,01 proc. Šis skolos augimas siejamas su tuo, kad Estijoje iki prasidedant pasaulinei krizei valstybės biudžetas buvo fiksuojamas perteklinis, t. y. 2004-2007 m. vid. 2 proc., tačiau jau 2008 m. šioje šalyje buvo 2,9 proc. deficitas. Nors skola išaugo, tačiau jos dydis nuo BVP buvo pats mažiausias, t. y. 2008 m. buvo 5,27 proc. nuo BVP, 2009 m. 7.05 proc. BVP (žr. 11 priedą). Tai rodo Estijos vyriausybės sugebėjimą efektyviai valdyti biudžetą ir prognozuoti valstybės įsiskolinimo ribas. Naujosiose ES šalyse pakilimo ir bumo metu valstybės skola, tenkanti vienam gyventojui, vid. sudarė 3866,45 Eur., o nuosmukio metu ji išaugo 26,4 proc., t. y. sudarė 4886 Eur. Be to dažniausiai valstybės skolos, tenkančios vienam gyventojui, pakilimo metu buvo 833,8 Eur., bumo metu – 871,86 o nuosmukio metu ji sudarė net 5728,14 Eur. Tokį staigų valstybės skolos išaugimą nulėmė tai, kad analizuojamas laikotarpis buvo veikiamas konjunktūrinių ciklinių svyravimų.

Kaip matyti iš 2.5 pav. visose Naujosiose ES šalyse nuosmukio metu valstybės skola išaugo. Labiausiai skola išaugo Latvijoje 253,28 proc., t. y. nuo 791,69 Eur. (pakilimo metu) iki 3056,48 Eur. (nuosmukio metu) tenkančių vienam gyventojui. Kadangi Latvijos vyriausybė ekonomikos augimo metu nesukauptė rezervų, o nuosmukio metu išaugusiam biudžeto deficitui (7 proc. nuo BVP) (žr. 13 priedą), reikėjo papildomų lėšų, tai Latvija kreipėsi į TVF ir ES prašydama 7,5 mlrd. Eur. krizės programai įgyvendinti (Collier, 2011). Valstybės skolos augimui galima priskirti ir tokias priežastis, kaip nepakankamas inovacijų, mokslo ir investicijų skatinimas, bankų nesąžiningumas, „šešėlinė ekonomika“. Kadangi visose šalyse išaugo valstybės skola nuosmukio metu, tai šalys buvo priverstos skolintis vidaus ir tarptautinėse rinkose. Valstybės skirtingai elgėsi nuosmukio metu, vienos didino užsienio skolą, kitos – vidaus. Pagrindinis šių valstybės skolos struktūros skirtumas yra tai, kad mokamos palūkanos lieka šalyje arba ne. Taigi aktyviau skolinosi nuosmukio užsienio rinkose Čekija, Latvija, Lietuva, Vengrija ir Rumunija, kurių užsienio skolos pokytis sudarė nuo 12,47 proc. iki 487,27 proc. (žr. 12 priedą).

Ekonomikos atsigavimo laikotarpiu tik Vengrijoje valstybės skola, tenkanti vienam gyventojui, nežymiai sumažėjo (0,19 proc.), o kitose Naujosiose ES šalyse skolos dydis ir toliau augo, tiesa lėtesniu tempu nei nuosmukio metu. Taigi analizuojamas laikotarpis, veikiamas ekonominių ciklinių

svyravimų privertė šalis labiau įsiskolinti. Norint įvertinti šalis, kurios 2004 – 2013 m. laikotarpiu buvo mažiau įsiskolinusios, o kurios daugiau Naujosios ES narės suskirstytos į du klasterius (žr. 2.9 lent.) pagal valstybės skolos dydį, tenkantį vienam gyventojui, ir biudžeto deficitą nuo BVP. Tačiau patikrinus ar duomenyse nėra išskirčių nustatyta, kad Kipro duomenys išsiskyrė iš kitų Naujųjų ES narių, todėl klasterinėje analizėje ši šalis nebus įtraukta.

2.9 lentelė

Naujųjų ES šalių klasteriai pagal įsiskolinimo lygį 2004 – 2013 m.

Klasteriai / ciklo fazė	Pakilimas	Bumas	Nuosmukis	Atsigavimas
I klasteris: Mažiau įsiskolinusios šalys	Latvija; Lietuva; Rumunija; Čekija; Slovakija; Slovėnija; Bulgarija; Estija	Latvija; Bulgarija; Estija	Bulgarija; Estija	Latvija; Rumunija; Bulgarija; Estija
II klasteris: Labiau įsiskolinusios šalys	Malta; Vengrija	Malta; Vengrija; Lietuva; Rumunija; Čekija; Slovakija; Slovėnija	Malta; Vengrija; Latvija; Lietuva; Rumunija; Čekija; Slovakija; Slovėnija	Malta; Vengrija; Lietuva; Čekija; Slovakija; Slovėnija

Šaltinis: sudarytas darbo autorės SSPS programos pagalba

Iš 2.9 lentelės matyti, kad bumo metu valstybių pozicijos klasteriuose akivaizdžiai pasikeitė, I klasteryje liko Latvija, Bulgarija ir Estija. Estija ir Bulgarija iki nuosmukio turėjo perteklinį biudžetą ir šių valstybių skola tenkanti vienam gyventojui yra viena mažiausių tarp visų Naujųjų ES šalių. Bumo metu Latvijos valstybės skola išaugo 13,58 proc., tačiau šis augimas lyginat su likusiomis Naujosios ES šalimis buvo mažesnis 3,1 proc. punkto, o biudžeto deficitas buvo pats mažiausias nei II klasterio šalių, dėl šių priežasčių Latvija bumo metu pasiliko I klasteryje (mažiau įsiskolinusių šalių). Nuosmukio metu I klasteryje liko tik dvi šalys. Šis Naujųjų ES šalių perėjimas iš mažai įsiskolinusių šalių į labiau įsiskolinusias lėmė tai, kad šalys vis labiau skolinosi, norėdamos paspartinti vartojimą ir kartu ekonomikos augimą ir nesitikėjo, kad prasidės ekonomikos lėtėjimas. Taigi Naujosios ES šalys ištikus nuosmukiui privalėjo stabilizuoti šalies vidaus finansinę padėtį, dėl to išaugo valstybės skolinimasis. Kriziniu metu Naujųjų ES šalių skola, tenkanti vienam gyventojui, išaugo 51,64 proc. Labiausiai valstybės skola, tenkanti vienam gyventojui išaugo Latvijoje (2,5 karto). Šis didžiulis augimas buvo dėl to, kad Latvija iki krizės turėjo nedidelį biudžeto deficitą biudžetą (0,7 proc. nuo BVP.), tačiau nuosmukiui prasidėjus Latvijoje buvo užfiksuotas 7 proc. biudžeto deficitas. Tuo tarpu Estija ir Bulgarija iki nuosmukio turėjo perteklinį biudžetą ir kriziniu metu biudžeto deficitą (žr. 12 priedą) dengė ir iš sukauptų rezervų. Likusių II klasterio šalių (žr. 2.9 lent.) ekonomikos lėtėjimo metu

įsiskolinimo lygis vidutiniškai išaugo 62,67, o deficitas išaugo 2,5 proc. punkto (žr. 13 priedą), ir tai lėmė, kad šios šalys pateko į II klasterį.

Atsigavimo metu mažiau įsiskolinusių šalių klasteryje prie Bulgarijos ir Estijos įtrauktos Rumunija su Latvija. Bulgarijos ir Estijos valstybės skola, tenkanti vienam gyventojų, nors išaugo atsigavimo metu (atitinkamai 34,46 ir 60,47 proc.), tačiau jos skola yra viena iš mažiausių Naujosiose ES šalyse. Rumunija ir Latvija perėjo atsigavimo metu į mažiau įsiskolinusių šalių klasterį, nors jų valstybės skola ir augo, tačiau biudžeto deficitas lyginat su nuosmikiu sumažėjo daugiausiai (atitinkamai 1,7 ir 2,5 proc. punkto).

Pastebima tendencija, kad Naujosios ES šalys po krizės atsigauna gana lėtai ir II klasteryje lieka tos pačios labiau įsiskolinusios šalys: Malta, Vengrija ir dar Lietuva, Čekija, Slovakija ir Slovėnija. Slovėnija nespėjo atsigauna po krizės ir jos valstybės skola, tenkanti vienam gyventojui, dar išaugo 22,34 proc. Lėtą atsigavimą Slovėnijoje paaiškina tai, kad BVP augimas siekia atsigavimo metu 0,98 proc., tuo tarpu kitose Naujosiose ES šalyse, kurios patenka į I klasterį BVP augimas siekė vid. 3,15 proc.

Apibendrinus, galima daryti išvadą, kad šalys, kurios turėjo didžiulius įsiskolinimus ir jų deficitas nuo kitų Naujųjų ES šalių mažai ar visai nesiskyrė, visu analizuojamu laikotarpiu išliko II klasteryje. I klasteryje visu analizuojamu laikotarpiu išliko tik Bulgarija ir Estija, nes jų skola, tenkanti vienam gyventojui buvo viena iš mažiausių ir jos iki nuosmukio turėjo perviršinį biudžetą. Kitos šalys 2004 – 2013 m. laikotarpiu „migravo“ iš vieno į kitą klasterį. Šį „migravimą“ galima paaiškinti tuo, kad analizuojamas laikotarpis buvo veikiamas ciklo, t. y. staigus pakilimas ir nuosmukis.

3. VALSTYBĖS FINANSŲ POKYČIŲ VERTINIMAS

3.1 Pajamų iš pagrindinių mokesčių vertinimas

Norint vertinti valstybės pajamas lemiančius veiksnius ir jų reikšmingumą skirtingose ekonomikos ciklo fazėse, yra sudaromi trys modeliai. Pirmoje darbo dalyje išskirti trys mokesčiai, iš kurių yra daugiausiai surenkama valstybės pajamų, t. y. PVM, GPM ir akcizai. Tyrimui naudojami subalansuoti paneliniai duomenys. Tyrimo imtį sudaro Naujosios ES šalys, kuriose 2004-2013 m. laikotarpiu buvo nustatytos visos ekonomikos ciklo fazės. Keliamo **I hipotezė: pajamų iš PVM surinkimą sąlygojančių veiksnių poveikis reikšmingai skiriasi visose ekonomikos ciklo fazėse.** Siekiant patikrinti I hipotezę ir nustatyti, kurie veiksniai daro reikšmingą poveikį PVM pajamoms sudaromas ekonometrinis modelis:

$$\begin{aligned} \Delta \ln(\text{PVM pajamos}) = & \alpha_{it} + \delta_{3t}d2006_t + \dots + \delta_{10t}d2013_t + \\ & + \beta_{11}\Delta \ln(\text{pard.apimtys})_{it} + \beta_{12}\Delta \ln(\text{par.apimtys})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{13}\Delta \ln(\text{pard.apimtys})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{14}\Delta \ln(\text{pard.apimtys})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{21}\Delta \ln(\text{import})_{it} + \beta_{22}\Delta \ln(\text{import})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{23}\Delta \ln(\text{import})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{24}\Delta \ln(\text{import})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{31}\Delta \ln(\text{export})_{it} + \beta_{32}\Delta \ln(\text{export})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{33}\Delta \ln(\text{export})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{34}\Delta \ln(\text{export})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{41}\Delta (\text{infliacija})_{it} + \beta_{42}\Delta (\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{43}\Delta (\text{infliacija})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{44}\Delta (\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{51}\Delta (\text{PVM tarifas})_{it} + \beta_{52}\Delta (\text{PVM tarifas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{53}\Delta (\text{PVM tarifas})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} \end{aligned}$$

Pastaba: modelio parametų reikšmės žr. 1.8 lentelėje.

Pateiktame modelyje koeficientai: β_{11} atspindi prekių ir paslaugų pardavimo apimtys (mažmeninės prekybos) poveikį, β_{12} , β_{13} , β_{14} – prekių ir paslaugų pardavimo apimtys poveikis skirtingose ekonomikos ciklo fazėse (sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis), β_{21} – importo poveikį, β_{22} , β_{23} , β_{24} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{31} eksporto poveikį, β_{32} , β_{33} , β_{34} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{41} – kainų augimo (infliacijos) poveikį, β_{42} , β_{43} , β_{44} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{51} – PVM tarifo poveikį, β_{52} , β_{53} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis PVM pajamoms. Atliktos empirinės analizės rezultatai pateikiami 3.1 lentelėje.

3.1 lentelė

PVM pajamų ekonometrinio modelio parametų įverčiai

	Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas		Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas
β_{11}	0.53263	0.03781	**	β_{41}	0.0115385	0.03833	**
β_{12}	0.903526	0.10340		β_{42}	-0.0155553	0.12254	
β_{13}	-0.120399	0.82079		β_{43}	-0.00981287	0.14695	
β_{14}	-1.03616	0.00064	***	β_{44}	-0.0196964	0.04238	**
β_{21}	1.05231	0.00787	***	β_{51}	0.0317581	0.00492	***
β_{22}	-0.662353	0.45589		β_{52}	0.0174062	0.44516	
β_{23}	0.390064	0.43818		β_{53}	-0.00125099	0.95183	
β_{24}	-0.302119	0.46946		n	110		
β_{31}	-0.739563	0.00829	***				
β_{32}	0.502324	0.41817					
β_{33}	-0.33707	0.50904					
β_{34}	0.709926	0.07416	*				

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRETL programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Patikrinus sudarytą ekonometrinį modelį su GRETL programa nustatyta, kad modelis yra kokybiškas, statistiškai patikimas ir duomenys pasiskirstę pagal normalųjį skirtinį bei nėra užfiksuotos autokoreliacijos (žr. 16 priedą).

Remiantis sudarytu modeliu, galima teigti, kad importo apimčių augimas 1 proc. padidina PVM pajamų surinkimą 1,05 proc. Nustatytas poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Vertinant importo poveikį PVM pajamoms, galima teigti, kad jo augimas didina pajamas, nes importuojami gaminiai yra apmokestinami PVM tarifu, ir didėjant importui sukuriama daugiau pajamų. Pakilimo metu importas Naujosiose ES šalyse vid. didėjo 18,3 proc., būtent dėl importo pokyčio PVM pajamos išaugo 19,22 proc. Nuosmukio metu importui Naujosiose ES šalyse sumažėjus vid. 16,1 proc., PVM pajamos dėl to mažėjo 16,91 proc.

Kitas veiksnys turintis poveikį PVM pajamoms yra eksportas. Vertinant eksporto poveikį pagal sudarytą ekonometrinį modelį galima teigti, kad eksporto augimas 1 proc. mažina PVM surinkimą 0,74 proc. ir šis poveikis nesiskiria ekonomikos bumo ir nuosmukio fazėse, tačiau atsigavimo metu eksporto poveikis daro mažesnę neigiamą poveikį PVM pajamų surinkimui, t. y. eksporto augimas 1 proc. mažina PVM pajamų surinkimą tik 0,03 proc. Tačiau pastarasis ekonometrinio modelio parametras netenkina 95 proc. nustatyto modelio statistinio reikšmingumo (žr. 3.1 lent.). Atsigavimo metu eksporto augimas 13,6 proc. Naujosiose ES šalyse PVM pajamų surinkimą, remiantis gauto ekonometrinio parametro įverčiais, mažino tik 0,41 proc. Remiantis ekonometrinio modelio parametrais siūloma skatinti eksportą (vyriausybei įgyvendinant užsienio partnerių plėtrą, mažinant biurokratiją bei švelninant, tarkime, galvijų skerdimo taisykles), nes jo augimas daro mažesnę neigiamą poveikį PVM pajamų surinkimui, be to šalyje didinama gamyba, auga užimtumo lygis bei darbo našumas, kas skatina ekonomikos augimą.

Teorinėje darbo dalyje išskirta, kad infliacija veikia PVM pajamas. Taigi sudarytame ekonometriniame modelyje nustatyta, kad 1 proc. punktu spartesnė infliacija padidina PVM surinkimą 1,15 proc. Be to pastarojo veiksnio poveikis reikšmingai nesiskiria ekonomikos bumo ir nuosmukio metu, tačiau atsigavimo metu spartesnė infliacija mažina PVM pajamas 0,8 proc. Tai rodo, kad bumo metu Naujosiose ES šalyse kainoms augant vid. 7,1 proc. PVM surinkimas augo 8,17 proc. Nuosmukio metu Naujosiose ES šalyse infliacija sudarė 3,1 proc., tačiau PVM pajamų surinkimas didėjo 3,56 proc. Priešingai negu ekonomikos atsigavimo metu, Naujosiose ES šalyse kainų augimas vid. buvo 2,8 proc., tačiau dėl to PVM pajamų surinkimas mažėjo 3,6 proc. Produktai yra apmokestinami PVM tarifu, todėl kainų augimas sąlygoja ir didesnę absoliučią dalį mokesčio kainoje. O atsigavimo metu namų ūkių vartojimas yra mažesnis, nei pakilimo metu, kadangi jų lūkesčiai dėl ateities yra neapibrėžti. Kainoms

augant atsigavimo metu vartojimo augimas buvo mažesnis, kas sąlygojo mažesnes PVM surenkamas pajamas.

Tiriant PVM tarifo galimą poveikį Naujųjų ES šalių PVM pajamų surinkimui nustatyta, kad 1 proc. punktu didesnis PVM tarifas didina PVM pajamų surinkimą 3,17 proc. ekonomikos augimo ir bumo laikotarpiu, ir poveikis reikšmingai nesiskiria nuosmukio ir atsigavimo metu. Ekonomikai augant PVM tarifas Naujosiose ES šalyse nebuvo didinamas, išskyrus Kiprą (žr. 5 priedą), todėl PVM pajamos nedidėjo.

1 proc. didesnė mažmeninė apyvarta didina PVM pajamų surinkimą 0,53 proc. pakilimo metu, ir šis poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria bumo ir nuosmukio metu. Visgi atsigavimo metu didesnė apyvarta daro neigiamą poveikį PVM surinkimui, t. y. apyvartai padidėjus atsigavimo metu 1 proc. PVM pajamos sumažėja 0,5 proc. Mažmeninės apyvartos augimas atsigavimo metu nespėja teigiamai paveikti PVM pajamų, o tai gali būti paaiškinta vėluojančiu tarifo keitimo poveikiu (žr. 5 priedą). Apyvartai augant atsigavimo metu PVM pajamų surinkimo padėjimas turėtų pasireikšti po metų. Bumo metu Naujosiose ES šalyse mažmeninė prekyba augo net 13,9 proc. ir dėl šio veiksnio pajamų surinkimas iš PVM išaugo 7,34 proc. Visgi nuosmukio metu apyvarta Naujosiose ES šalyse sumažėjo vid. 14,3 proc., dėl šio PVM pajamų surinkimas mažėjo, t. y. 7,58 proc. Remiantis ir ekonometrinio modelio parametrais siūloma skatinti vartojimą, o tuo pačiu ir mažmeninę apyvartą, nes jos augimas didina valstybės pajamų surinkimą iš PVM.

Apibendrinant, galima teigti, kad I hipotezė iš dalies patvirtina, nes importo ir mažmeninės apyvartos poveikis PVM pajamoms reikšmingai skiriasi, atitinkamai tik bumo ir atsigavimo fazėse, kitų veiksnių: eksporto, infliacijos, PVM tarifo – poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse.

Realizuotas antrasis ekonometrinis modelis, kuris vertina, kokią įtaką vidutinis darbo užmokestis, nedarbo lygis, GPM tarifas, minimalus darbo užmokestis, užimtumo lygis ir šešėlinė ekonomika Naujosiose ES šalyse daro GPM surinkimui, atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Keliama **II hipotezė: pajamų iš gyventojų pajamų mokesčio surinkimą sąlygojančių veiksnių poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse.** Hipotezei patikrinti sudarytas ekonometrinis, pritaikyta panelinių duomenų analizė Naujosiose ES šalyse 2004-2013 m. laikotarpiu:

$$\begin{aligned}
\Delta \ln(\text{GPM pajamos}) = & \alpha_{it} + \delta_{3t} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} + \dots + \delta_{10t} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} + \\
& + \beta_{11} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} + \beta_{12} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{13} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} \cdot \\
& \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{14} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\
& + \beta_{21} \Delta (\text{nedarbo lyg.})_{it} + \beta_{22} \Delta (\text{nedarbo lyg.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{23} \Delta (\text{nedarbo lyg.})_{it} \cdot \\
& \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{24} \Delta (\text{nedarbo lyg.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\
& + \beta_{31} \Delta (\text{GMP tarifas})_{it} + \beta_{32} \Delta (\text{GMP tarifas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{33} \Delta (\text{GMP tarifas})_{it} \cdot \\
& \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{34} \Delta (\text{GMP tarifas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\
& + \beta_{41} \Delta (\text{min. DU})_{it} + \beta_{42} \Delta (\text{min. DU})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{43} \Delta (\text{min. DU})_{it} \cdot \\
& \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{44} \Delta (\text{min. DU})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\
& + \beta_{51} \Delta (\text{užimt. lyg.})_{it} + \beta_{52} \Delta (\text{užimt. lyg.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{53} \Delta (\text{užimt. lyg.})_{it} \cdot \\
& \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{54} \Delta (\text{užimt. lyg.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\
& + \beta_{61} \Delta (\text{šeš. ek.})_{it} + \beta_{62} \Delta (\text{šeš. ek.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{63} \Delta (\text{šeš. ek.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)}
\end{aligned}$$

Pastaba: modelio parametų reikšmės žr. 1.8 lentelėje.

Pateiktame modelyje koeficientai: β_{11} atspindi vidutinio darbo užmokesčio poveikį, β_{12} , β_{13} , β_{14} – vidutinio darbo užmokesčio poveikis skirtingose ekonomikos ciklo fazėse (sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis), β_{21} – nedarbo lygio poveikį, β_{22} , β_{23} , β_{24} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{31} – GMP tarifo poveikį, β_{32} , β_{33} , β_{34} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{41} – minimalaus darbo užmokesčio poveikį, β_{42} , β_{43} , β_{44} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{51} – užimtumo lygio poveikį, β_{52} , β_{53} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{61} – šešėlinės ekonomikos poveikį, β_{62} , β_{63} , β_{64} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis GPM pajamoms. Atliktos empirinės analizės rezultatai pateikiami 3.2 lentelėje.

3.2 lentelė

GPM pajamų ekonometrinio modelio parametų įverčiai

	Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas		Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas
β_{11}	0.392489	0.01078	**	β_{41}	0.505193	0.00859	***
β_{12}	-0.320096	0.43299		β_{42}	0.693548	0.22529	
β_{13}	-0.631809	0.05620	*	β_{43}	0.0205313	0.94739	
β_{14}	-0.221228	0.45076		β_{44}	-0.60969	0.03942	**
β_{21}	0.0149792	0.32040		β_{51}	0.0393063	0.03908	**
β_{22}	-0.0423919	0.47558		β_{52}	-0.0616765	0.31915	
β_{23}	-0.0450458	0.30169		β_{53}	-0.0251152	0.63362	
β_{24}	-0.0162176	0.47336		β_{54}	-0.0311536	0.27867	
β_{31}	0.00593185	0.05924	*	β_{61}	-0.0444824	0.42400	
β_{32}	0.00944425	0.14412		β_{62}	0.08525	0.47339	
β_{33}	0.0323843	0.02447	**	β_{63}	0.0375616	0.61792	
β_{34}	0.0121063	0.02641	**	β_{64}	0.0318575	0.67704	
n	110						

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRETL programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Partikrinus ekonometrinį modelį su GRETL programa nustatyta, kad jis yra kokybiškas ir statistiškai patikimas, nes paklaidos yra pasiskirsčiusios pagal normalųjį skirtinį bei nėra užfiksuotos autokoreliacijos (žr. 17 priedą). Nustatyta, kad nedarbo lygis ir šešėlinės ekonomikos dydis neturi įtakos GPM pajamoms jokiaje ekonomikos ciklo fazėje (žr. 3.2 lent.).

Remiantis sudarytu ekonometriniumi modeliu galima teigti, kad vidutinio darbo užmokesčio augimas 1 proc. pakilimo laikotarpiu padidina GPM surinkimą 0,39 proc. ir šis poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria bumo ir atsigavimo metu. Visgi nuosmukio metu darbo užmokesčio augimas

daro neigiamą poveikį GPM surinkimui, t. y. vidutiniam darbo užmokesčiui padidėjus nuosmukio metu 1 proc. GPM pajamos sumažėja 0,24 proc. (šis modelio parametras netenkina 95 proc. nustatyto modelio statistinio reikšmingumo) (žr. 3.2 lent.). Nuosmukio metu Naujosiose ES šalyse vidutinis darbo užmokestis didėjo 3,52 proc., dėl to GPM pajamų surinkimas vidutiniškai sumažėjo 0,84 proc. Šį ryšį galima paaiškinti tuo, kad nuosmukio metu gyventojų, gaunančių vidutinį darbo užmokestį, skaičius yra mažesnis, nei pakilimo ar atsigavimo metu. Nuosmukio metu augant nedarbo lygiui ir mažėjant užimtumo lygiui mažesnė gyventojų dalis gauna vidutinį darbo užmokestį ir jo didėjimas neatsveria sumažėjusių vartojimo išlaidų. Bumo metu GPM pajamos didėjo 11,63 proc. dalį šio didėjimo (4,54 proc.) nulemia augantis darbo užmokestis.

Kitas veiksnys sąlygojantis GPM pajamų surinkimą yra tarifas, kuris sudarytame modelyje rodo, kad 1 proc. punktu didesnis GMP tarifas didina GMP pajamų surinkimą 0,59 proc. pakilimo ir bumo metu. Nuosmukio ir atsigavimo metu GPM tarifo augimas daro didesnę GPM pajamoms poveikį nei pakilimo metu, GPM tarifui padidėjus 1 proc. punktu GPM surinkimas didėja 3,84 proc., o atsigavimo metu – 1,8 proc. Nuosmukio metu visos Naujosios ES šalys GPM tarifo nekeitė, tik Lietuva ir Latvija sumažino atitinkamai 9 ir 2 proc. punktais (žr. 4 priedą). Lietuva nuosmukio metu surinko mažiau pajamų iš GMP, dalį šio pokyčio lemia tarifo sumažinimas, t. y. 34,56 proc., o Latvijoje – 7,68 proc. Atsigavimo metu GPM tarifą padidino tik Slovakija ir Kipras, atitinkamai 6 ir 5 proc. punktais, dėl to šių šalių pajamų surinkimas iš GPM augo.

Tiriant minimalaus darbo užmokesčio galimą poveikį Naujųjų ES šalių GMP pajamų surinkimui nustatyta, kad 1 proc. didesnis minimalus darbo užmokestis didina GPM pajamų surinkimą 0,51 proc. pakilimo metu ir poveikis reikšmingai nesiskiria bumo ir nuosmukio metu. Visgi, remiantis sudaryto ekonometrinio modelio parametrais, atsigavimo metu minimalaus darbo užmokesčio augimas 1 proc. mažina valstybės pajamų surinkimą iš GMP 0,1 proc. Naujosios ES šalys atsigavimo metu minimalų darbo užmokestį padidino vid. 18,08 proc.

1 proc. punktu didesnis užimtumo lygis padidina GPM pajamų surinkimą 3,93 proc., ir šis poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. GMP pajamos Naujosiose ES šalyse pakilimo metu vid. padidėjo 16,65 proc.; dalį šio didėjimo (12,18 proc.) lėmė užimtumo lygio didėjimas 3,1 proc. punktu. Iš sudaryto modelio matome, kad ekonomikai esant bet kurioje ciklo fazėje, didėjantis užimtumas teigiamai veikia GPM pajamų surinkimą. Remiantis ekonometrinio modelio parametrais siūloma skatinti užimtumo lygio didėjimą visose Naujosiose ES šalyse, pasinaudojant ES struktūrinių fondų parama „Jauninimo užimtumo ir motyvacijos skatinimui“, nes vertinant jo pokyčius, nustatyta, kad užimtumo lygio didėjimas teigiamai veikia ir pajamų surinkimą iš GPM.

Apibendrinant, galima teigti, kad II hipotezė pasitvirtina taip pat tik iš dalies. Vidutinio darbo užmokesčio, užimtumo lygio poveikis GPM pajamoms reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse, tačiau GPM tarifo poveikis – reikšmingai skiriasi nuosmukio ir atsigavimo fazėse, o minimalaus darbo užmokesčio – tik atsigavimo fazėje. Be to nustatyta, kad jokio poveikio GPM pajamoms neturi nedarbo lygis ir šešėlinė ekonomika. Vertinus sudarytą ekonometrinių modelių siūloma, minimalų darbo užmokesčių didinti esant tik palankios ekonomikos sąlygoms, t. y. ekonomikai augant, didėjant darbo našumui, tai įrodo ir sudaryto ekonometrinio modelio parametrų įverčiai.

Keliama III hipotezė: pajamų iš akcizų surinkimą lemiančių veiksnių poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Hipotezei patikrinti sudarytas trečiasis modelis, kuris vertina kaip šešėlinė ekonomika, namų ūkio vartojimo išlaidos akcizinėms prekėms ir vidutinis darbo užmokeskis Naujosiose ES šalyse daro įtaką akcizų surinkimui atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes. Ekonometriniam modelyje nustatyta, kad išlaidos akcizinėms prekėms koreliuoja su vidutiniu darbo užmokesčiu. Todėl į modelį įtraukiamas tik šis (vidutinis darbo užmokeskis) veiksnys. Sudarytas ekonometrinis modelis Naujosiose ES šalyse 2004 -2013 m. laikotarpiu:

$$\begin{aligned} \Delta \ln(\text{Akcizų pajamos}) = & \alpha_{it} + \delta_3 \text{td}2006_t + \dots + \delta_{10} \text{td}2013_t + \\ & + \beta_{11} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} + \beta_{12} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{13} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{14} \Delta \ln(\text{vid. DU})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{21} \Delta(\text{šeš. ek.})_{it} + \beta_{22} \Delta(\text{šeš. ek.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{23} \Delta(\text{šeš. ek.})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{24} \Delta(\text{šeš. ek.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} \end{aligned}$$

Pastaba: modelio parametrų reikšmės žr. 1.8 lentelėje.

Pateiktame modelyje koeficientai: β_{11} – vidutinio darbo užmokesčio poveikį, β_{12} , β_{13} , β_{14} – vidutinio darbo užmokesčio poveikis skirtingose ekonomikos ciklo fazėse (sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis), β_{21} – šešėlinės ekonomikos poveikį, β_{22} , β_{23} , β_{24} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis akcizų pajamoms akcizų pajamoms. Atliktos empirinės analizės rezultatai pateikiami 3.3 lentelėje.

3.3 lentelė

Akcizų pajamų ekonometrinio modelio parametrų įverčiai

	Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas		Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas
β_{11}	0.307642	0.07378	*	β_{21}	-0.0459248	0.36321	
β_{12}	0.353836	0.25045		β_{22}	0.142552	0.07086	*
β_{13}	-0.108046	0.73415		β_{23}	0.0984139	0.15852	
β_{14}	-0.175519	0.60092		β_{24}	0.0697103	0.31281	
n	110						

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRETL programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Sudarius ekonometrinių modelių su GRETL programa nustatyta, kad modelis yra kokybiškas ir statistiškai patikimas, paklaidos yra pasiskirsčiusios pagal normalųjį skirstinį bei yra užfiksuota autokoreliacija, tačiau ji neigiama ir nedidelė, todėl modelis yra tinkamas tolimesnei analizei (žr. 18 priedą).

Remiantis sudarytu ekonometrinio modeliu galima teigti, kad šešėlinės ekonomikos masto augimas 1 proc. punktu pakilimo metu mažina akcizinių pajamų surinkimą 4,59 proc. Šešėlinei ekonomikai augant 1 proc. punktu buvo laikotarpiu akcizų surinkimas auga 9,66 proc. ir poveikis reikšmingai nesiskiria pakilimo, nuosmukio ir atsigavimo metu. Tačiau pastarasis ekonometrinio modelio parametras netenkina 95 proc. nustatyto modelio statistinio reikšmingumo (žr. 3.3 lent.). Remiantis sudaryto modelio parametrais taip pat siūloma imtis stabdyti ir visomis įmanomomis priemonėmis mažinti šešėlinės ekonomikos mastą, nes jo mažinimas teigiamai veikia valstybės pajamų iš akcizų surinkimą.

Remiantis sudaryto ekonometrinio modelio parametru įverčiais galima teigti, kad vidutinio darbo užmokesčio augimas 1 proc. padidina akcizų surinkimą 0,31 proc., ir šis poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria buvo, nuosmukio ir atsigavimo metu. Pakilimo laikotarpiu Naujosiose ES šalyse vidutinis darbo užmokestis padidėjo 49,86 proc. Dėl vidutinio darbo užmokesčio augimo akcizų pajamų surinkimas padidėjo 15,46 proc. Tai rodo, kad didėjantis vidutinis darbo užmokestis teigiamai veikia valstybės pajamų iš akcizų surinkimą. Pabrėžtina, kad Naujosiose ES šalyse visose ekonomikos ciklo fazėse vidutinis darbo užmokestis turėjo tendenciją didėti, todėl siūloma esant palankios ekonomikos sąlygoms didinti minimalų darbo užmokestį, taip kartu didės ir vidutinis darbo užmokestis, nes jo didėjimas taip pat teigiamai veikia ir akcizų pajamų surinkimą.

Apibendrinant, galima teigti, kad III hipotezė pasitvirtina. Visų į modelį įtrauktų veiksnių, lemiančių pajamas iš akcizų, poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Vertinant akcizų pajamų surinkimo didinimo galimybę būtina mažinti šešėlinės ekonomikos mastą bei didinti minimalų darbo užmokestį (kartu didės ir vidutinis darbo užmokestis) esant tik palankios ekonomikos sąlygoms, ir tai patvirtina sudaryto ekonometrinio modelio parametru įverčiai.

3.2 Valstybės išlaidų vertinimas atsižvelgiant į veiksnių pokyčius

Vertinant valstybės išlaidų kitimą lemiančių veiksnių pokyčių reikšmingumą skirtingose ekonomikos ciklo fazėse yra sudaromi trys modeliai. Pirmoje darbo dalyje valstybės išlaidos suskirstytos į dvi grupes: produktyvias ir neproduktyvias. Tačiau skirtingi veiksniai, sąlygojantys šias išlaidų grupes, nėra išsamiai tirti. Keliama **IV hipotezė: tie patys veiksniai, kurie sąlygoja bendrąsias valstybės išlaidas, sąlygos ir produktyvias bei neproduktyvias valstybės išlaidas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse.** Patikrinant iškeltą hipotezę yra sudaromi modeliais, kuriuose naudojami tie patys veiksniai, teoriškai turintys įtakos nesugrupuotoms (bendrosioms) valstybės išlaidoms. Tyrimui naudojami subalansuoti paneliniai duomenys. Tyrimo imtį sudaro Naujosios ES

šalys, kuriose 2004 – 2013 m. laikotarpiu buvo nustatytos visos ekonomikos ciklo fazės. Norit nustatyti, kurie veiksniai daro reikšmingą poveikį **bendrosioms** valstybės išlaidoms sudarytas ekonometrinis modelis:

$$\begin{aligned} \Delta \ln(b. išlaidos) = & \alpha_{it} + \delta_3 td2006_t + \dots + \delta_{10} td2013_t + \\ & + \beta_{11} \Delta \ln(mok. paj.)_{it} + \beta_{12} \Delta \ln(mok. paj.)_{it} \cdot ek. cik. fazė (bumas) + \beta_{13} \Delta \ln(mok. paj.)_{it} \cdot \\ & \cdot ek. cik. fazė (nuosmukis) + \beta_{14} \Delta \ln(mok. paj.)_{it} \cdot ek. cik. fazė (atsigavimas) + \\ & + \beta_{21} \Delta (infliacija)_{it} + \beta_{22} \Delta (infliacija)_{it} \cdot ek. cik. fazė (bumas) + \beta_{23} \Delta (infliacija)_{it} \cdot ek. cik. fazė (nuosmukis) \\ & + \beta_{24} \Delta (infliacija)_{it} \cdot ek. cik. fazė (atsigavimas) + \\ & + \beta_{31} \Delta (ek. atvirumas)_{it} + \beta_{32} \Delta (ek. atvirumas)_{it} \cdot ek. cik. fazė (bumas) + \beta_{33} \Delta (ek. atvirumas)_{it} \cdot ek. cik. fazė \\ & (nuosmukis) + \beta_{34} \Delta (ek. atvirumas)_{it} \cdot ek. cik. fazė (atsigavimas) + \\ & + \beta_{41} \Delta \ln(skola)_{it} + \beta_{42} \Delta \ln(skola)_{it} \cdot ek. cik. fazė (bumas) + \beta_{43} \Delta \ln(skola)_{it} \cdot ek. cik. fazė (nuosmukis) + \\ & + \beta_{44} \Delta \ln(skola)_{it} \cdot ek. cik. fazė (atsigavimas) \end{aligned}$$

Pateiktame modelyje koeficientai: β_{11} – mokesčių pajamų poveikį, β_{12} , β_{13} , β_{14} – mokesčių pajamų poveikis skirtingose ekonomikos ciklo fazėse (sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis), β_{21} – infliacijos poveikį, β_{22} , β_{23} , β_{24} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{31} – ekonomikos atvirumo poveikį, β_{32} , β_{33} , β_{34} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis, β_{41} – skolos poveikį, β_{42} , β_{43} , β_{44} – sąveikos su ekonomikos ciklo fazėmis bendrosioms valstybės išlaidoms. Atliktos empirinės analizės rezultatai pateikiami 3.4 lentelėje.

3.4 lentelė

Bendrujų valstybės išlaidų ekonometrinio modelio parametru įverčiai

	Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas		Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas
β_{11}	0.813798	<0.00001	***	β_{31}	0.220599	0.16984	
β_{12}	0.0753784	0.60604		β_{32}	-0.16669	0.64442	
β_{13}	0.0053171	0.96287		β_{33}	-0.318264	0.39667	
β_{14}	-0.0198841	0.80474		β_{34}	-0.222226	0.35795	
β_{21}	-0.00907004	0.02388	**	β_{41}	0.0711219	0.06339	*
β_{22}	0.00183234	0.72719		β_{42}	-0.0946684	0.37691	
β_{23}	0.00537399	0.15527		β_{43}	-0.057515	0.44161	
β_{24}	0.00326743	0.25614		β_{44}	-0.0159287	0.77158	
n	110						

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRETL programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Sudarytas ekonometrinis modelis su GRETL programa ir nustatyta, kad modelis yra kokybiškas, statistiškai patikimas ir duomenys pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį bei nėra užfiksuotos autokoreliacijos (žr. 19 priedą). Be to nustatyta, kad ekonomikos atvirumo pokytis neturi įtakos priklausomam kintamajam jokioje ekonomikos ciklo fazėje (žr. 3.4 lent.).

Remiantis sudarytu modeliu, galima teigti, mokesčių pajamų augimas 1 proc. padidina bendras valstybės išlaidas 0,81 proc. Nustatytas poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Vertinant mokesčių pajamų poveikį bendroms valstybės išlaidoms, galima teigti, kad jų augimas didina išlaidas, nes surinkus daugiau pajamų iš mokesčių, galima skirti daugiau išlaidų vykdyti valstybės funkcijas. Pakilimo metu mokesstinės pajamos Naujosiose ES šalyse vid. didėjo 16,97 proc.; remiantis sudarytu ekonometrinio modeliu, būtent dėl mokesčių pajamų pokyčio bendros

valstybės išlaidos išaugo 13,75 proc. (įvertinus visus veiksnius išlaidos pakilimo metu augo 48,18 proc.). Atsigavimo metu mokestinių pajamų surinkimas didėjo vid. 12,79 proc. Naujosiose ES šalyse, ir tai paaiškina dalį bendrų valstybės išlaidų teigiamo pokyčio, t. y. išlaidos dėl to didėjo 10,36 proc.

Teorinėje darbo dalyje išskirta, kad kainų augimas veikia valstybės išlaidas. Taigi sudarytame ekonometriniame modelyje nustatyta, kad 1 proc. punktu spartesnė infliacija sumažina bendras valstybės išlaidas 0,91 proc. Be to, pastarojo veiksnio poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Bumo metu Naujosiose ES šalyse kainoms augant vid. 7,1 proc., bendrosios valstybės išlaidos mažėjo, t. y. 6,46 proc. Ekonomikai esant aukščiausiam taške valstybės išlaidos socialinėms reikmėms yra mažesnės, nes užimtumo lygis yra didesnis ir gyventojams reikia skirti mažiau transferinių mokėjimų, todėl ir sudarytas modelis rodo atvirkštinę priklausomybę tarp infliacijos ir bendrų valstybės išlaidų.

Kitas veiksnys turintis poveikį bendrosioms valstybės išlaidoms yra valstybės skola. Vertinant valstybės skolos poveikį, remiantis sudarytu ekonometrinio modeliu, galima teigti, kad skolos augimas 1 proc. didina valstybės išlaidas 0,07 proc. ir šio veiksnio poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Valstybės skola yra skiriama padengti biudžeto deficitui. Visgi jos didėjimo mastas sukuria mažiau pridėtinės vertės šalyje, nes dalis valstybės išlaidų yra skiriama paskolos dengimui su palūkanomis. Taigi bumo metu skola Naujosiose ES šalyse vid. padidėjo 10,3 proc., ir dėl to bendrosios valstybės išlaidos augo 0,72 proc.

Sudarytas antrasis ekonometrinis modelis, kuris vertina, kaip nepriklausomų kintamųjų (t. y. mokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui, infliacijos, ekonomikos atvirumo ir valstybės skolos, tenkančios vienam gyventojui) pokytis Naujosiose ES šalyse daro įtaką **produktyvioms** valstybės išlaidoms skirtingose ekonomikos ciklo fazėse. Ekonometriniame modelyje naudojami paneliniai duomenys. Nustatyta, kurie veiksniai daro reikšmingą poveikį produktyvioms valstybės išlaidoms (žr. 3.5 lent.) ir sudaromas ekonometrinis modelis:

$$\begin{aligned} \Delta \ln(\text{p. išlaidos}) = & \alpha_{it} + \delta_3 \text{td}2006_t + \dots + \delta_{10} \text{td}2013_t + \\ & + \beta_{11} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} + \beta_{12} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{13} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{14} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{21} \Delta(\text{infliacija})_{it} + \beta_{22} \Delta(\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{23} \Delta(\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \\ & + \beta_{24} \Delta(\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{31} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} + \beta_{32} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{33} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{34} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{41} \Delta \ln(\text{skola})_{it} + \beta_{42} \Delta \ln(\text{skola})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{43} \Delta \ln(\text{skola})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{44} \Delta \ln(\text{skola})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} \end{aligned}$$

Pastaba: β koeficientų reikšmės yra tokios pat kaip ir bendrųjų valstybės išlaidų ekonometrinio modelio.

Bendrujų valstybės išlaidų ekonometrinio modelio parametru įverčiai

	Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas		Koeficientas	p reikšmė	Reikšmingumas
β_{11}	0.810208	0.09644	*	β_{31}	0.758448	0.50984	
β_{12}	0.045676	0.96531		β_{32}	-0.759338	0.76994	
β_{13}	-0.582652	0.47879		β_{33}	-1.22402	0.64986	
β_{14}	0.178571	0.75756		β_{34}	-1.14148	0.51093	
β_{21}	-0.0511829	0.07462	*	β_{41}	-0.0360558	0.89482	
β_{22}	0.0154041	0.68345		β_{42}	-0.224346	0.77046	
β_{23}	0.0298492	0.27122		β_{43}	0.276032	0.60725	
β_{24}	0.0153207	0.45808		β_{44}	-0.257097	0.51511	
n	110						

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRETL programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Realizavus sudarytą ekonometrinį modelį su GRETL programa nustatyta, kad modelis yra kokybiškas, statistiškai patikimas ir duomenys pasiskirstę pagal normalųjį skirtinį bei nėra užfiksuotos autokoreliacijos (žr. 20 priedą). Be to nustatyta, kad ekonomikos atvirumo ir valstybės skolos pokytis priklausomam kintamajam neturi įtakos jokiaje ekonomikos ciklo fazėje (žr. 3.5 lent.).

Remiantis sudarytu ekonometrinio modeliu, galima teigti, kad mokestinių pajamų augimas 1 proc. didina produktyvias valstybės išlaidas 0,81 proc., t. y. tiek pat, kiek ir bendrąsias valstybės išlaidas sudarytame pirmame modelyje. Nustatytas poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Būmo metu mokestinės pajamos Naujosiose ES šalyse vid. didėjo 37,18 proc., būtent dėl mokestinių pajamų pokyčio produktyvios valstybės išlaidos išaugo, 30,12 proc. Nuosmukio metu mokestinių pajamų surinkimas sumažėjo vid. 10,86 proc. Naujosiose ES šalyse, ir tai paaiškina dalį produktyvių valstybės išlaidų neigiamo pokyčio, t. y. išlaidos dėl to mažėjo 8,80 proc.

Kitas veiksnys, turintis poveikį produktyviosioms valstybės išlaidoms, yra infliacija. Taigi sudarytame ekonometriname modelyje nustatyta, kad 1 proc. punktu spartesnė infliacija sumažina produktyvias valstybės išlaidas 5,12 proc. Be to, pastarojo veiksnio poveikis statistiškai reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. Nuosmukio metu Naujosiose ES šalyse kainoms augant 3,7 proc., produktyviosios valstybės išlaidos mažėjo 18,94 proc. Ekonomikai esant nuosmukio tarpsnyje valstybės išlaidos socialinėms reikmėms didinamos, nes gyventojams reikia skirti daugiau transferinių mokėjimų, todėl Naujosiose ES šalyse buvo mažinamos kitoms funkcijoms skirtos lėšos: būstui ir komunaliniam ūkiui vid. finansavimas sumažėjo 7,8 proc., ekonomikai – 9,6 proc. ir viešajai tvarkai ir saugumui – 1,3 proc. Taigi sudarytas modelis rodo atvirkštinę priklausomybę tarp infliacijos ir produktyvių valstybės išlaidų, tokia pat priklausomybė buvo nustatyta ir pirmajame ekonometriname modelyje, kuriame tiriamos bendrosios valstybės išlaidos.

Remiantis atliktu empiriniu tyrimu nustatyta, kad IV hipotezė iš dalies patvirtina, nes bendrąsias išlaidas sąlygoja trys veiksniai (žr. 3.4 lent.), o produktyviasias – du (ž. 3.5 lent.) ir tų veiksnių reikšmingumas skiriasi.

Sudarytas trečiasis modelis, kuris vertina tų pačių veiksnių, kaip ir pirmame, ir antrame ekonometriniame modelyje, pokyčius Naujosiose ES šalyse, darančius įtaką **neproduktyvioms** valstybės išlaidoms. Norint nustatyti, kurie veiksniai daro reikšmingą poveikį neproduktyvioms valstybės išlaidoms, sudaromas ekonometrinis modelis:

$$\begin{aligned} \Delta \ln(n. \text{ išlaidos}) = & \alpha_{it} + \delta_3 \Delta \ln(2006_t) + \dots + \delta_{10} \Delta \ln(2013_t) + \\ & + \beta_{11} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} + \beta_{12} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{13} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{14} \Delta \ln(\text{mok. paj.})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{21} \Delta(\text{infliacija})_{it} + \beta_{22} \Delta(\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{23} \Delta(\text{infliacija})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{24} \Delta(\text{infliacija})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{31} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} + \beta_{32} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{33} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{34} \Delta(\text{ek. atvirumas})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} + \\ & + \beta_{41} \Delta \ln(\text{skola})_{it} + \beta_{42} \Delta \ln(\text{skola})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (bumas)} + \beta_{43} \Delta \ln(\text{skola})_{it} \cdot \\ & \cdot \text{ek. cik. fazė (nuosmukis)} + \beta_{44} \Delta \ln(\text{skola})_{it} \cdot \text{ek. cik. fazė (atsigavimas)} \end{aligned}$$

Pastaba: β koeficientų reikšmės yra tokios pat kaip ir bendrųjų valstybės išlaidų ekonometrinio modelio.

Realizavus sudarytą ekonometrinių modelių su GRETL programa nustatyta, kad modelis yra nekokybiškas, statistiškai nepatikimas bei duomenys nėra pasiskirstę pagal normalųjį skirstinį, tačiau nėra užfiksuotos autokoreliacijos. Be to nustatyta, kad visų veiksnių pokytis priklausomam kintamajam neturi įtakos jokioje ekonomikos ciklo fazėje (žr. 21 priedą). Taigi remiantis sudarytu ekonometriniu modeliu galima teigti, kad pirmoje darbo dalyje išskirti veiksniai neturi jokios įtakos neproduktyvių valstybės išlaidų vertinimui (H4 hipotezė atmetama), kadangi visi veiksniai ekonometriniame modelyje buvo nereikšmingi. Todėl siūlau plėtoti naujų tyrimų sritį išskiriant atskirus veiksnius, lemiančius neproduktyvių valstybės išlaidų pokyčius, kadangi veiksniai sąlygojantys bendrąsias valstybės išlaidas, visiškai nedaro įtakos neproduktyvių išlaidų pokyčiui.

IŠVADOS

Išanalizavus valstybės finansų sampratą išsiaiškinta, kad finansai tampa vis svarbesne valstybės raidos dalimi ir juos galima nagrinėti dviem aspektais: instituciniu ir ekonominiu. Nustatyta, kad valstybės finansų kitimo valdymui didelę įtaką turi fiskalinė politika. Fiskalinė politika yra dviejų rūšių: diskretinė ir nediskretinė. Ekonomikai vystantis cikliškai šalys taiko skirtingas fiskalinės politikos rūšis ir tipus, kadangi jų taikymo galimybės priklauso nuo šalies išsivystymo lygio. Valstybės finansus ekonominiu aspektu sudaro valstybės pajamos ir išlaidos. Valstybės pajamas sudaro: mokestinės ir nemokestinės pajamos, dotacijos, socialinio draudimo įmokos, o kaip papildomas lėšų šaltinis įvardijamas valstybės skolinimasis. Valstybės išlaidas sudaro: produktyvios ir neproduktyvios išlaidos. Produktyvios išlaidos, tai tos išlaidos, kurios kuria pridėtinę, išliekamąją vertę (išlaidos švietimui, gynybai ir viešajai tvarkai, sveikatos ir aplinkos apsaugai, būstui ir komunaliniam ūkiui, ekonomikai); neproduktyvios valstybės išlaidos – tai tokios išlaidos, kurios nekuria jokios pridėtinės vertės (socialinė apsauga, poilsis, bendrosios valstybės paslaugos).

Visos valstybės finansų sudedamosios dalys kinta, veikiamos ekonomikos ciklo. Ekonomikos ciklai dažniausiai skirstomi atsižvelgiant į jų trukmę. Ekonomikos ciklą sudaro keturios fazės: pakilimas, bumas, nuosmukis ir atsigavimas. Ekonomikos cikliškumas yra pasikartojantis reiškinys ir jo susidarymo priežastis tyrė klasikais, neklasikais ir monetaristais. Ekonomikos teorijos skirtingai aiškino ekonomikos ciklo susidarymo priežastis, tačiau šias teorijas vienija bendra nuomonė, kad cikliškumas susidaro kintant vartojimo paklausai ir atskirais atvejais – pasiūlai. Daugiausiai valstybės pajamų yra surenkama iš mokesčių. Mokestinių pajamų didžioji dalis surenkama iš trijų pagrindinių mokesčių: PVM, GPM ir akcizų. Šių mokesčių surinkimui įtakos daro įvairūs veiksniai: prekių ir paslaugų pardavimo apimtys, importas, eksportas, prekių ir paslaugų kainos, šešėlinė ekonomika, tarifai, minimalus ir vidutinis darbo užmokestis, nedarbo ir užimtumo lygis. Valstybės išlaidų dydį lemia įvairūs ekonominiai ir socialiniai veiksniai: ekonomikos dydis, valstybės skola, populiacija, jos amžiaus struktūra, surenkami mokesčiai, kainos.

Palyginus valstybės pajamas Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m. laikotarpiu nustatyta, kad jos didėjo. Didžiausios pajamos tenka Kipro ir Slovėnijos gyventojams, nors spartesnis pajamų augimas fiksuojamas šalyse, kur analizuojamu laikotarpiu mažesnės valstybės pajamos. Todėl tikėtina, kad tokio didelio skirtumo tarp valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui, ateityje nebus. Lyginant valstybės pajamų dydį nuosmukio metu su bumo metais nustatyta, kad visose Naujosiose ES šalyse pajamos mažėjo ir tai rodo, kad valstybės pajamos yra tiesiškai priklausomos nuo ekonomikos ciklo fazės. Didžiausią dalį valstybės pajamų sudaro mokestinės pajamos ir socialinio draudimo įmokos,

kurių dydžiai išliko stabilūs, nors analizuojamas laikotarpis buvo veikiamas ciklinių konjunktūrinių svyravimų. Mažiausią dalį pajamų Naujosiose ES šalyse sudaro nemokestinės pajamos ir dotacijos. Nuosmukio metu valstybės pajamų struktūroje labiausiai sumažėjo mokestinės pajamos. Pastebėta, kad nuosmukio metu dotacijos sudaro didesnę dalį valstybės pajamų, nes esant nuosmukiui valstybės stengiasi stabilizuoti finansus ir dotacijų įsisavinimas suaktyvėja. Socialinio draudimo įmokos tiesiogiai priklauso nuo dirbančiųjų; nuosmukio metu jos valstybės pajamų struktūroje augo, nes nedarbo lygis augo lėčiau, nei mažėjo realusis BVP. Dėl nepalankios ekonominės padėties šalyje ir visame pasaulyje Lietuvoje nuosmukio metu labiausiai mažėjo mokestinės pajamos, tenkančios vienam gyventojui, visgi šis mažėjimas taip pat siejamas su neapgalvota mokesčių reforma. Tačiau dėl veiksmingų ekonomikos gaivinimo priemonių Maltoje ekonomikos sulėtėjimo metu šis pajamų mažėjimas nebuvo užfiksuotas.

Daugiau nei 75 proc. mokestinių pajamų sudaro trys mokesčiai: PVM, GPM ir akcizai. Nuosmukio metu labiausiai sumažėjo PVM pajamos Latvijoje, nes 2009 m. pradžioje buvo padidintas PVM tarifas, tačiau pajamos iš mokesčio nominaliųjų išraiška, palyginus su 2008 m., sumažėjo net šeštadaliu. Taigi PVM tarifo padidėjimas turėjo atvirktinį efektą Latvijos valstybės pajamoms. Atsigavimo metu Kipre PVM pajamos, tenkančios vienam gyventojui, sumažėjo, kadangi Kipre 2009 m. pirmą kartą per 35 m. prasidėjo ekonomikos nuosmukis, kuris neigiamai paveikė darbo rinką, o tai sąlygojo vartotojų išlaidų mažėjimą.

Pajamų iš GPM mažiausias lyginamasis svoris visose mokestinėse pajamose buvo Bulgarijoje. Šioje šalyje GMP tarifas buvo mažesnis vidutiniškai net 11 proc. punktų lyginant su likusių Naujųjų ES šalių tarifais. Be to Bulgarijoje net 3,3 karto buvo mažesnis vidutinis darbo užmokestis. Ekonomikos lėtėjimo metu Naujosiose ES šalyse išlaidos akcizinėms prekėms, tenkančios vienam gyventojui nežymiai didėjo ir ši išlaidų dalis turėjo tendenciją augti visose namų ūkio vartojimo išlaidose. nuosmukio metu mokestinės pajamos turėjo tendenciją mažėti, o akcizinių pajamų dalis kito nežymiai, nes gyventojams akcizinių prekių vartojimą yra sunku sumažinti, nes šių produktų vartojimas yra gana pastovus, kadangi vartotojų įpročiai keičiasi lėčiau nei ekonomikos situacija.

Nustatyta, kad valstybės išlaidos, tenkančios vienam gyventojui, ekonomikos nuosmukio metu turėjo tendenciją augti daugelyje Naujųjų ES šalių. Labiausiai valstybės išlaidos išaugo Slovakijoje, nes nuosmukio metu šalyje veikė savaiminiai stabilizatoriai, t. y. žymiai sumažėjo valstybės pajamos ir išaugo išlaidos socialinėms reikmėms. Pastebėta, kad Naujosiose ES šalyse produktyvios išlaidos sudaro didesnę išlaidų dalį nei neproduktyvios. Be to nustatyta, kad neproduktyvios išlaidos didėjo nuosmukio metu, ir šis didėjimas buvo sąlygojamas valstybės išlaidų socialinei sričiai didėjimo. Visgi bumo metu produktyvios išlaidos Čekijoje, Lietuvoje, Vengrijoje ir Rumunijoje turėjo tendenciją

mažėti. Šis mažėjimas siejamas su tuo, kad šiose šalyse buvo organizuojami rinkimai ir/ar ruošiamasi jiems, todėl neproduktyvių išlaidų mažinimas piktino visuomenę, politikai didino šias išlaidas norėdami įsiteikti rinkėjams.

Suklasifikavus Naująsias ES šalis pagal valstybės skolos dydį tenkantį vienam gyventojui ir biudžeto deficitą, nustatyta, kad šalys, kurios turėjo didžiulius įsiskolinimus ir kurių deficitas nuo kitų Naujųjų ES šalių mažai ar visai nesiskyrė, visu analizuojamu laikotarpiu išliko II klasteryje (labiau įsiskolinusių šalių). I klasteryje (mažiau įsiskolinusių šalių) 2004 – 2013 m. laikotarpiu išliko tik Bulgarija ir Estija, nes jų skola, tenkanti vienam gyventojui buvo viena iš mažiausių ir jos iki nuosmukio turėjo perviršinį biudžetą. Kitos šalys 2004 – 2013 m. laikotarpiu „migravo“ iš vieno į kitą klasterį, nes analizuojamas laikotarpis buvo veikiamas ekonomikos ciklo, t. y. staigaus pakilimo ir nuosmukio.

Nustatyta, kad H1 hipotezė (pajamų iš pridėtinės vertės mokesčio surinkimą lemiančių veiksnių poveikis reikšmingai skiriasi visose ekonomikos ciklo fazėse) pasitvirtina iš dalies. Kadangi importo ir mažmeninės apyvartos veiksnių poveikis PVM pajamoms reikšmingai skiriasi atitinkamai tik bumo ir atsigavimo fazėse, kitų veiksnių (eksporto, infliacijos, PVM tarifo) poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse. H2 hipotezė, kuri vertino pajamų iš gyventojų pajamų mokesčio surinkimą lemiančių veiksnių poveikį, kuris reikšmingai nesiskiria skirtingose ekonomikos ciklo fazėse, taip pat pasitvirtina iš dalies. Vidutinio darbo užmokesčio, užimtumo lygio poveikis GPM pajamoms reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse, tačiau GPM tarifo poveikis reikšmingai skiriasi nuosmukio ir atsigavimo fazėse, o minimalaus darbo užmokesčio – tik atsigavimo fazėje. Be to nustatyta, kad jokio poveikio GPM pajamoms neturi nedarbo lygis ir šešėlinė ekonomika. Taigi sudaryto ekonometrinio modelio parametrų įverčiais, taip pat patvirtina, kad minimalų darbo užmokestį būtina didinti tik esant palankioms ekonomikos sąlygoms, t. y. ekonomikai augant, didėjant darbo našumui. Nustatyta, kad H3 hipotezė (pajamų iš akcizų mokesčio surinkimą lemiančių veiksnių poveikis reikšmingai nesiskiria visose ekonomikos ciklo fazėse) pasitvirtina. Patikrinus H4 hipotezę (tie patys veiksniai, kurie lemia bendrąsias valstybės išlaidas, sąlygoja produktyviasias ir neproduktyviasias valstybės išlaidas skirtingose ekonomikos ciklo fazėse) nustatyta, kad konstruktyviojoje darbo dalyje išskirti veiksniai neturi jokios įtakos neproduktyvių valstybės išlaidų vertinimui. Kadangi visi veiksniai ekonometriniame modelyje buvo nereikšmingi. Todėl siūloma plėtoti naujų tyrimų sritį išskiriant atskirus veiksnius, lemiančius neproduktyvių valstybės išlaidų pokyčius, kadangi veiksniai sąlygojantys bendrąsias valstybes išlaidas, visiškai nedaro įtakos neproduktyvių išlaidų pokyčiui.

LITERATŪRA

1. Abuselidze, G. (2012). The influence of tax burden on economic activity and production capacity. *I'st international scientific conference „Problems of tax policy“*, 4-10.
2. Aleknevičienė, V. (2005). *Finansai ir kreditas: vadovėlis*. Vilnius: Enciklopedija.
3. Aliabadi, S., Dorestani, A., Abdyladaeva, A. (2011). Budget deficit, national debt, and government spending: is now the right time to cut deficit and reduce national debt. *Journal of Accounting – Business & Management*, 18 (2), 74-83.
4. Anciūtė, A., Kropienė, R. (2010). The model of tax evasion, its coherences and to the practical tax administration. *Ekonomika*, 89 (4), 49-65
5. Aubin, C., Berdot, J. P., Goyeau, D., Lafay, J. D. (1988). The Growth of Public Expenditure in France. *Explaining the Growth of Government*. Elsevier Science Publishers.
6. Barcelo, C. R. (2012). Puerto Rico's budget deficit and tax credit based on income. *Caribbean business*, 40 (38), 23.
7. Belinskaja, L., Rutkauskas, V. (2007). Būsto kainų burbulas - problemos vertinimas. *Ekonomika* (79), 7-29.
8. Bendikienė, D., Janišauskienė, V. (2005). Pridėtinės vertės mokesčio tarifai Lietuvoje ir
9. Binkas, E., Rashkauskas, J. (2011). Value added tax dimension: the case of Lithuania. *Ekonomika*, 90 (1), 22 – 38.
10. Bivainis, J., Mitkevičius, R. (2003). Lietuvos nacionalinio biudžeto dinamika. *Ekonomika*, 34-53.
11. Blažytė, V., Norkuvienė, A. (2007). Nacionalinio biudžeto pajamų kitimo tendencijos. *Ekonomikos ir vadybos aktualijos*, 45-54.
12. Brand4Baltic (2012). *Ekonominė aplinka*. Prieiga per internetą: <<http://www.brand4baltic.lt/lt/2011/salys/latvija/ekonomine-aplinka-2>>. (Žiūrėta 2014-12-02).
13. Buginskis, V., Mackevičius, R. (2007). Gyventojų pajamų mokesčio analizė. *Ekonomika ir vadyba*, 181-187.
14. Buškevičiūtė, E. (2006). *Viešieji finansai: vadovėlis*. Kaunas: Technologija.
15. Butautas, D. A. (2006). *Modernūs Lietuvos ateities finansai I d. Efektyvūs valstybės biudžeto valdymo prioritetai: monografija*. Vilnius: BMK.
16. Cikliniai svyravimai (2013). *Ciklinių svyravimų priežastys*. Prieiga per internetą: <http://share.pdfonline.com/f0e54776541145fe904b588fe681e05d/dalis_14.htm>. (Žiūrėta 2013-11-18).
17. CIMA case study (2013). Decision making across the business cycle. *The Times 100 business case studies*. Prieiga per internetą: <<http://businesscasestudies.co.uk/cima/decision-making-across-the-businesscycle/boom.html#axzz2UJC7zRSW>>. (Žiūrėta 2014-05-22).
18. Clements, B. J., Rodríguez, H., Schwartz, G. (1998). Economic Determinants of Government Subsidies. Prieiga per internetą: <<http://www.imf.org/external/pubs/cat/longres.cfm?sk=2836.0>>. (Žiūrėta: 2015-03-13).
19. Collier, M. (2011). Baltics: back from the brink. Prieiga per internetą: <<http://www.emergingmarkets.org/Article/2906410/BALTICS-Back-from-the-brink.html>>. (Žiūrėta: 2014-03-10).
20. Crawford, I., Keen, M., Smith, S. (2008). Value-added tax and excises. *Prepared for the Report of a Commission on Reforming the Tax System for the 21st Century*, 1-85.
21. Daud, S. N. M., Podivinsky, J. M. (2012). Revisiting the role of external debt in economic growth of developing country's. *Journals of Business Economics and Management*, 13 (5), 968 – 993.
22. Davulis, G. (2007). Local taxes in Lithuania in the context of integration into the European Union. *Socialiniai tyrimai*, 1 (9), 65-72.
23. Davulis, G. (2012). Lietuvos mokesčių politikos, vykdytos krizės sąlygomis, vertinimas. *Problems of tax policy: it's international scientific conference* (p. 11-17).
24. Deardorff, A. V. (2010). Glossary of International Economics. Prieiga per intrernetą: <<http://www-personal.umich.edu/~alandear/glossary/p.html#PublicFinance>>. (Žiūrėta 2014-06-17).
25. DG Taxation and Customs Union (2009). Study to quantifu and analyse the VAT gap in the EU-25 Member States. *Reckon report*, 1-109.
26. Dumčiuvienė, D., Stravinskas, T. (2012). Struktūrinės paramos įtaka šalies ekonomikos augimui. *Economics and management*, 17 (4), 1347 – 1356.
27. Europos Komisija (2010). Komisijos komunikatas tarybai: priemonių, kurių ėmėsi Lietuva ir Rumunija atsizvelgdamos į 2010 m. vasario 16 d. Tarybos priimtas rekomendacijas siekiant išlaikyti perviršinio sektoriaus deficito padėtį, vertinimas Prieiga per internetą: <<http://ec.europa.eu/transparency/regdoc/rep/1/2010/LT/1-2010-495-LT-F1-1.Pdf>>. (Žiūrėta: 2015-02-09).
28. Europos Komisija (2010). *Tarybos rekomendacija siekiant išlaikyti perviršinio valdžios sektoriaus deficito padėtį Bulgarijoje*. Prieiga per internetą: <<http://www.google.lt /url?sa=t&rct=j&q=&esrc=s&source=web&cd=2&ved=0CDAQFjAB&url=http%3A%2F%2Feurlex.europa.eu%2FLEXUriServ%2FLEXUriServ.do%3Furi%3DSE>>

- C%3A2010%3A0883%3AFIN%3ALT%3ADOC&ei=DQ1bUb-YJsHctQaProCwBQ&usg=AFQjCNGpV303d7r9M_6Jb1p0ml9z_xvAFA>. (Žiūrėta: 2015-01-26).
29. Europos Sąjungos Taryba (2010). *Tarybos nuomonė dėl atnaujintos 2009 – 2012 m. Rumunijos konvergencijos programos*. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:144:0012:0016:LT:PDF>>. (Žiūrėta: 2015-01-28).
30. Europos Sąjungos Taryba (2010). *Tarybos nuomonė dėl atnaujintos 2009 – 2012 m. Lietuvos konvergencijos programos*. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:143:0006:0011:LT:PDF>>. (Žiūrėta: 2015-03-18).
31. Europos Sąjungos Taryba (2010). *Tarybos nuomonė dėl atnaujintos 2009 – 2012 m. Maltos stabilumo programos*. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2010:144:0001:0005:LT:PDF>>. (Žiūrėta: 2015-03-30).
32. Europos Sąjungos Taryba (2010). *Tarybos nuomonė dėl atnaujintos 2009-2012 m. Slovakijos stabilumo programos*. Prieiga per internetą: <<http://old.eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=CELEX:32010A0603%2804%29:LT:NOT>>. (Žiūrėta 2015-04-13).
33. Europos Sąjungos Taryba (2011). Tarybos rekomendacija dėl Kipro 2011 m. nacionalinės reformų programos su Tarybos nuomone dėl atnaujintos 2011-2014 m. Kipro stabilumo programos. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=OJ:C:2011:210:0012:0015:LT:PDF>>. (Žiūrėta: 2015-04-15).
34. Europos Sąjungos Taryba (2012). *Rekomendacija tarybos sprendimas kuriuo nustatoma, kad Vengrija nesiėmė veiksmingų priemonių atsižvelgdama į 2009 m. liepos 7 d. Tarybos rekomendaciją*. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0005:FIN:LT:HTML>>. (Žiūrėta: 2015-03-08).
35. Europos Sąjungos Taryba (2012). *Rekomendacija tarybos sprendimas kuriuo nustatoma, kad Vengrija nesiėmė veiksmingų priemonių atsižvelgdama į 2009 m. liepos 7 d. Tarybos rekomendaciją [interaktyvus]*. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2012:0005:FIN:LT:HTML>>. (Žiūrėta: 2015-04-03).
36. Europos Sąjungos Taryba (2013). *Taryba baigia taikyti perviršino deficito procedūras Italijai, Latvijai, Lietuvai, Vengrijai ir Rumunijai*. Prieiga per internetą <http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_data/docs/pressdata/LT/ecofin/138324.pdf>. (Žiūrėta 2015-04-19).
37. Europos Sąjungos Taryba (2013). Tarybos rekomendacija siekiant ištaisyti valdžios sektoriaus deficito padėtį Slovėnijoje. Prieiga per internetą: <http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0396:FIN:LT:HTML>. (Žiūrėta 2014-03-12).
38. Europos Sąjungos Taryba (2013). Tarybos rekomendacija siekiant ištaisyti valdžios sektoriaus deficito padėtį Slovėnijoje. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0396:FIN:LT:HTML>>. (Žiūrėta: 2015-03-28).
39. Europos struktūriniai fondai (2011). *Solidarumo politika*. Prieiga per internetą: <http://ec.europa.eu/regional_policy/archive/atlas/factsheets/pdf/fact_eu25_lt.pdf>. (Žiūrėta 2014-03-22).
40. Eurostat (2000). Glossary: Total General Government Expenditure. Prieiga per internetą: <http://epp.eurostat.ec.europa.eu/statistics_explained/index.php/Glossary:Total_general_government_expenditure>, (žiūrėta: 2015 03 13).
41. Finansų ministerija (2010). *Valstybės skola 2009 m.* Prieiga per internetą: <http://www.finmin.lt/finmin.lt/failai/leidiniai/failai/fm_valstybes_skola_2009m.pdf>. (Žiūrėta: 2015-03-30).
42. Fridman, M., Schwartz, A. J. (1963). Money and Business Cycles. *Review of Economics and Statistics*, 45 (1), 32-64.
43. Gabler, N., Diane, K. (2010). Contraband Tobacco in Canada: Tax Policies and Black Market Incentives. Fraser Institute.
44. Giliauskienė, G. (2002). Finansai ir mokesčiai. Prieiga per internetą: <<ftp://ip-77-221-84-123.kava.lt/Knygos/Finansai/Finansai%20ir%20Mokesciai%20%28Giliauskiene%29.pdf>>. (Žiūrėta 2014-06-17).
45. Gray, C. ir kt. (2007). Fiscal policy and economic growth. *The World Bank*. Prieiga per internetą: <http://siteresources.worldbank.org/INTECA/Resources/257896-1182288383968/FiscalPolicy&EconomicGrowthinECA_FullReport.pdf>. (Žiūrėta 2014-03-02).
46. Gražytė-Molienė, O. (2004). *Statistika*. Vilnius: Vilniaus verslo kolegija.
47. Grybauskaitė, D. (2004). *Lietuvos bendrasis programavimo dokumentas 2004 – 2006 m.* Prieiga per internetą: <http://www.smm.lt/es_parama/docs/2004-preliminarus_BPD_02.pdf>. (Žiūrėta 2013-11-02).
48. Guadarrama, C. V. (2006). State public debt laws and fiscal performance the case of Mexico. 5-19.
49. Guogis, A., Bitinas, A. (2011). Valstybinio socialinio draudimo fondo finansavimas: įmokų surinkimo problematika. *Socialinių mokslų studijos*, 3 (2), 551-574.
50. Hansen, A. (1951). Business cycles and national income. *London: Allen and Unwin*.
51. International Monetary Fund (2013). Fiscalmonitor:Taxing times. *World economic and surveys*, 1-96.
52. Investor Words (2013). Government Expenditure. Prieiga per internetą: <<http://www.investorwords.com>>. (Žiūrėta: 2015-02-13).

53. Jakutis, A., Liukaitis, R., Samulevičius, J. (2007). Lietuvos eksporto plėtros veiksnių tyrimai. *Ūkio technologinis ir ekonominis vystymas* 4 (8), 272-279.
54. Janulytė, L. (2011). Valstybės skolos poveikio ekonomikai principai. *Contemporary issues in business, management and education*, 123-133. Prieiga internetu: <http://leidykla.vgtu.lt/conferences/CIBME_2011/pdf/2011-janulyte.pdf>. (Žiūrėta 2013-12-12).
55. Kaminsky, G.L., Reinhart, C.M., Vegh, C.A. (2004). When It Rains It Pours: Procyclical Capital Flows and Macroeconomic Policies. *NBER Working Paper 10780*.
56. Karazijienė, Z. (2009). Modelling of the Effect of the Public Sector Borrowing on the Lithuanian Economy. *Engineering Economics* (4), 24-31.
57. Karazijienė, Ž., Sabonienė, A. (2008). Valstybės skolinimosi poreikio prognozavimas. *Ekonomika ir vadyba*, 13, 539.
58. Karazijienė, Ž., Sabonienė, A. (2009). Valstybės skolos struktūra ir valstybės skolinimosi įtaka Lietuvos ekonomikai. *Ekonomika ir vadyba*, 14, 272.
59. Keen, M. (2013). The Anatomy of the VAT. *IMF Working Paper* 66 (2), 423-446.
60. Kindsfaterienė, K., Lukaševičius, K. (2008). The impact of the tax system on business environment. *Engineering economics*, 2 (57), 70 – 77.
61. Komisijos ataskaita Europos Parlamentui ir Tarybai (2013). Aštuntoji ekonominės, socialinės ir teritorinės sanglaudos pažangos ataskaita Regioninis ir urbanizacinis krizės mastas. Prieiga per internetą: <<http://eur-lex.europa.eu/LexUriServ/LexUriServ.do?uri=COM:2013:0463:FIN:LT:HTML>>. (Žiūrėta: 2015-04-03).
62. Kravets, T. (2008). Modeling of taxation considers reproduction. *Ekonomika*, 71-76.
63. Levišauskaitė, K., Rūškys, G. (2003). Valstybės finansai. Kaunas: Vytauto Didžiojo universiteto leidykla.
64. Liapis, K. J. (2012). Sub unions into EU: a review under recent debt crisis. *International research journal of finance and economics* 98, 51-67.
65. Lydeka, Z., Žaliamuskas, Ž. D. (2013). Veiksnių, turinčių įtakos Lietuvos valstybės išlaidoms ir jų struktūrai, tyrimas. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai* 7 (1), 13-29.
66. Liubimova, A., Žigienė, G. (2010). Valstybės išlaidų apimties ir struktūros įtaka šalies ekonominiam augimui. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai*, 4 (1), 53 – 68.
67. Lopez, R., Miller, S. (2007). The Structure of Public Expenditure: A Robust Predictor of Economic Development? *World Bank*.
68. LR Finansų ministerija (2008). *Kas yra struktūrinė parama?* Prieiga per internetą: <<http://www.esparama.lt/kas-yra-strukturine-parama>>. (Žiūrėta 2014-03-23).
69. Mackevičius, R. (2012). *Ekonominių ciklų logistinė analizė* (Daktaro disertacija, Vilniaus universitetas).
70. Marsel, B., Cristian, O., Razvan, P. (2011). Substantiation of the public debt sustainability using Kalman filter. *Annals of the University of Oradea, Economic Science Series*, 20 (2), 323-334.
71. Martinkus, B., Neverauskas, B., Sakalas, A. ir kt. (2000). *Aiškinamasis įmonės vadybos terminų žodynas*. Kaunas: Technologija.
72. Mauro, P. (1998). Corruption and the Composition of Government Expenditure. *Journal of Public Economics*. Nr. 69.
73. Miyajima H. (2006). Japan's development and growth process. *Japan, moving toward a more advanced knowledge economy*, *World Bank* 1, 11 – 34.
74. Mikėnaitė, L. (2009). *Ekonominė krizė ir jos įtaka Lietuvai*. Prieiga per internetą: <<http://analize.lt/aprasomoji-analize/ekonomine-krize-ir-jos-itaka-lietuvai/89-verslo-ciklu-priezasciu-aiskinimas.html>>. (Žiūrėta 2013-11-09).
75. Mimberg, U. S. Ir kt. (1998). *Socialinė apsauga: tikslas, reikšmė, įtaka ir organizacinė struktūra*. Kelnas: GVG.
76. Mohl, P.; Hagen, T. (2010). Do EU structural funds promote regional growth? New evidence from various panel data approaches. *Regional Science & Urban Economics*, 40 (5), 353 – 365.
77. Naraškevičiūtė, V., Lakštutienė, A. (2003). *Valstybės finansai: mokomoji knyga*. Kaunas: Technologija.
78. Nemeč, J., Orviska, M., Hunady, J. (2013). Public finance crisis: how to react? *Public management – contemporary challenges* 3 (39), 8-27.
79. Nuta, A. C. (2008). The incidence of public spending on economic growth. *Euro Economic*, 20 (1), 65 – 68.
80. OECD (2009). National Accounts at a Glance 2009: Total expenditure. Prieiga per internetą: <<http://www.oecd-ilibrary.org/sites/9789264067981-en/05/01/index.html?contentType=&itemId=/content/chapter/9789264075108-18-en&containerItemId=/content/serial/22200444&accessItemIds=/content/book/9789264067981-en>>. (Žiūrėta: 2015-04-03).
81. Paliulytė, R. (2005). *Makroekonomika: paskaitų ciklas*. Vilnius: Vilniaus vadybos aukštoji mokykla.
82. Paškūnaitė, A., Lembutis, V., Skučikienė, S. (2007). Europos valstybių pajamų mokesčio palyginimas. *Ekonomikos ir vadybos aktualijos*, 153-160.

83. Pettinger, T. (2008). The Rahn curve – economic growth and level of spending. *Economics*. Prieiga per internetą: <<http://www.economicshelp.org/blog/447/economics/the-rahn-curve-economic-growth-and-level-of-spending/>>. (Žiūrėta 2014-05-25).
84. Rakauskienė, O. G. (2006). *Valstybės ekonominė politika*: monografija. Vilnius: Mykolo Romerio universitetas.
85. Rakauskienė, O. G., Makauskaitė, I. (2004). Lietuvos makroekonomikos pasiekimai ir valstybės pajamų didinimo problema. *Viešojo politika ir administravimas*, 7, 33 – 42.
86. Ramanuskienė, E. (2007). Gyventojų pajamų mokesčio tarifo mažinimas, kaip priemonė didinti Lietuvos mokesčių sistemos konkurencingumą. *Ekonomika ir vadyba*, 843-848.
87. Randolph, S., Bogetic, Z., Hefley, D. (1996). Determinants of Public Expenditure on Infrastructure: Transportation and Communication. Prieiga per internetą: <http://econ.worldbank.org/external/default/main?pagePK=64165259&theSitePK=469382&piPK=64165421&menuPK=64166322&entityID=000009265_39612141632_05>. (Žiūrėta: 2015-02-20).
88. Rosen, H. S. (2004). Public finance. Prieiga per internetą: <http://link.springer.com/chapter/10.1007/978-0-306-47828-4_21>. (Žiūrėta 2014-05-18).
89. Rudytė, D., Šalkauskienė, L., Lukšienė, L. (2009). Lietuvos mokesčių sistemos vertinimas pagal V. Tanzi diagnostinius rodiklius. *Vadyba*, 3 (16), 55 – 62.
90. Rukšytė, D., Rutkauskas, A. V., Navickas, V. (2012). *Mokesčių ir darbo rinkos sąveika*: monografija. Vilnius: Edukologija.
91. Rutkauskas, A. V. (2007). *Verslo finansų valdymo problemos ir sprendimai*. Prieiga per internetą: <http://distance.ktu.lt/kursai/verslumas/finansu_valdymas_II/fcontent.html>. (Žiūrėta 2014-01-17).
92. Sanz, I., Velazquez, F. J. (2002). Determinants of the Composition of Government Expenditure by Functions. Prieiga per internetą: <<http://ideas.repec.org/p/eeg/euroeg/13.html>>. (Žiūrėta: 2015-02-02).
93. Sentance, A., Hall, S., O'sullivan, J. (1998). Modelling and Forecasting UK Public Finances. *Fiscal Studies* 19, 63-81.
94. Shonchoy, A. (2010). Determinants of Government Consumption Expenditure in Developing Countries: A Panel Data Analysis. Prieiga per internetą: <<http://www.ide.go.jp/English/Publish/Download/Dp/266.html>>, (Žiūrėta: 2015-02-08).
95. Simonavičienė, A., Užkurytė, L. (2009). Pokyčiai darbo rinkoje ekonominio nuosmukio metu: Lietuvos atvejis. *Ekonomika ir vadyba* 14, 940-946.
96. Sinevičienė, L., Vasiliauskaitė, A. (2010). Fiskalinės politikos ypatumai ciklinio ekonomikos vystymosi kontekste. *Ekonomika ir vadyba*, 15, 1024 – 1030.
97. Slavickienė, A., Atkočiūnaitė, K., Nesteckis, A. (2007). Gyventojų pajamų mokesčio pajamas įtakančių veiksmų tyrimas. *Vadybos mokslas ir studijos - kaimo verslų ir jų infrastruktūros plėtrai*, 4 (11), 94-99.
98. Slušnytė, R. Čekijoje ir Vengrijoje tęsiasi recesija, Slovakija, Bulgarija ir Rumunija mėgina stiebtis. (2013, vasario 14). *Verslo žinios*. Prieiga per internetą: <<http://vz.lt/article/2013/2/14/cekijoje-ir-vengrijoje-tesiasi-recesija-slovakija-bulgarija-ir-rumunija-megina-stiebtis#ixzz2yDuI83aF>>. (Žiūrėta: 2015-04-02).
99. Smalenskas, G. (2007). Finansai: mokomoji knyga aukštųjų mokyklų ir kolegijų studentams. Vilnius: Homo liber.
100. Stačiokas, R. (2003). Lietuva ir Europos Sąjungos mokesčių harmonizavimas. *Ekonomika*, 49-65.
101. Stankaitienė, A. ir kt. (2000). *LR Finansų ministerijos fiskalinės politikos internetinis kursas*. Prieiga per internetą: <<http://www.manoinvesticijos.lt/pics/file/Finmin%20fiskalines%20politikos%20Interneto%20kursas.pdf>>. (Žiūrėta 2014-05-08).
102. Statistinės analizės įvadas (2011). *ŠVIS ir PA savivaldybių lygmens kvalifikacijos tobulinimo mokymų programos, medžiagos parengimo ir mokymų atlikimo paslaugos*. Prieiga per internetą: <http://www.esparama.lt/es_parama_pletra/failai/ESFproduktai/2011_mokymu__medziaga_5_diena_statistine_analize.pdf>. (Žiūrėta 2014-11-20).
103. Šeputienė, J. (2012). *Makroekonomikos teorija*. Šiauliai: Šiaulių universiteto leidykla.
104. Štuopytė, Ž. (2004). Valstybės skolinimosi poveikio verslo aplinkai prognozavimas: mokomoji knyga. Kaunas: Technologija.
105. Tamašauskienė, Z., Žadvidaitė, A. (2011). Mokesčių sistemos vertinimas Lietuvoje kitimo įtakos biudžeto pajamoms ekonominis vertinimas. *Ekonomikos ir vadyba: aktualijos ir perspektyvos*, 1 (21), 44 – 57.
106. Valstybinė lietuvių kalbos komisija (2005). Kuo pakeisti svetimžodžius. Prieiga per internetą: <<http://www.vlkk.lt/lit/29083?page=8>>. (Žiūrėta 2014-05-25).
107. Valstybinio Socialinio draudimo fondo valdyba (2009). *Valstybinis Socialinis draudimas Lietuvoje* [interaktyvus]. Prieiga per internetą: <<http://www.sodra.lt/get.php?f.5085>>. (Žiūrėta 2014-06-02).
108. Vilkas, E. ir kt. (2007). Lietuvos ūkio (ekonomikos) plėtros iki 2015 metų ilgalaikės strategijos atnaujinimas. (Taikomasis mokslinio tyrimo darbas, Lietuvos mokslų akademija).
109. Visokavičienė, B. (2012). *Pinigų politika valstybės ekonomikoje*: monografija. Vilnius: Vilniaus universiteto leidykla.

110. Zarnowitz, V. (1992). *Business Cycles: Theory, History, Indicators, and Forecasting*. Chicago&London: The University of Chicago Press. Prieiga per internetą: <<http://www.nber.org/books/zarn92-1>>. (Žiūrėta 2013-11-10).

111. Zatonatska, T. G., Stavytsky, A.V. (2009). The influence of budget policy on economic security and socio-economic development of the Ukraine. *Ekonomika*, 85, 29-36.

112. Žigienė, G., Slavickaitė, S (2014). Valstybės išlaidų struktūros ir politinės ideologijos sąsajų įtaka šalies ekonomikai. *Taikomoji ekonomika: sisteminiai tyrimai* 8 (1), 13-29.

PRIEDAI

1 priedas

Naujųjų ES šalių realiojo BVP proc. pokyčiai 2004 – 2013 m.

Šalis	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.
Bulgarija	6.7	6.4	6.5	6.4	6.2	-5.5	0.4	1.8	0.6	0.9
Čekija	4.7	6.8	7.0	5.7	3.1	-4.5	2.5	1.8	-1.0	-0.9
Estija	6.2	8.9	10.2	7.3	-4.1	-14.1	3.3	8.7	4.5	2.2
Kipras	4.2	3.9	4.1	5.1	3.6	-1.9	1.3	0.4	-2.4	-5.4
Latvija	8.8	10.1	11.0	10.0	-2.8	-17.7	-1.3	5.3	5.2	4.1
Lietuva	7.4	7.8	7.8	9.8	2.9	-14.8	1.6	6.0	3.7	3.3
Vengrija	4.8	4.0	3.9	0.1	0.9	-6.8	1.1	1.6	-1.7	1.1
Malta	0.3	3.6	2.6	4.1	3.9	-2.8	4.3	1.4	1.1	2.9
Lenkija	5.3	3.6	6.2	6.8	5.1	1.6	3.9	4.5	2.0	1.6
Rumunija	8.5	4.2	7.9	6.3	7.3	-6.6	-1.1	2.3	0.6	3.5
Slovėnija	4.4	4.0	5.8	7.0	3.4	-7.9	1.3	0.7	-2.5	-1.1
Slovakija	5.1	6.7	8.3	10.5	5.8	-4.9	4.4	3.0	1.8	0.9

Šaltinis: Eurostat duomenų bazė

2 priedas

Naujųjų ES šalių valstybės pajamų, tenkančių vienam gyventojui grandininis pokytis, proc.

Šalis	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.	Vidurkis	Nuosmukio pokytis
Bulgarija	-	8.69	7.97	30.07	14.85	-8.20	-3.96	7.27	8.65	6.82	8.02	-8.20
Čekija	-	11.68	12.25	12.89	11.81	-8.47	5.64	6.32	-	-	7.45	-8.47
Estija	-	14.41	22.90	21.21	2.13	0.33	-2.26	7.33	9.00	2.90	8.66	2.30
Kipras	-	13.07	7.89	14.95	1.08	-10.88	2.49	-2.20	-	-	3.77	-10.88
Latvija	-	19.08	32.90	24.11	8.12	-18.13	1.70	12.73	12.20	6.14	10.98	-4.45
Lietuva	-	20.64	17.59	22.65	14.97	-14.83	4.93	8.21	6.34	4.60	9.46	-14.83
Vengrija	-	7.23	2.44	18.52	6.28	-10.68	2.54	22.76	-	-	7.01	-10.68
Malta	-	9.38	4.58	4.15	4.06	-0.44	4.73	5.68	5.33	6.83	4.59	-0.44
Rumunija	-	31.90	26.53	37.34	8.39	-18.55	9.81	8.07	-0.27	5.23	12.05	-14.55
Slovėnija	-	5.83	6.17	8.90	7.35	-5.50	2.86	1.46	-	-	3.87	-5.50
Slovakija	-	12.65	9.56	19.52	18.88	-0.63	0.84	11.33	1.63	8.01	9.09	-0.63

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

3 priedas

Naujųjų ES šalių nedarbo lygio (proc.) dinamika 2004 – 2013 m.

Šalis	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.	Nuosmukio pokytis	Vidurkis
Bulgarija	12.1	10.1	9.0	6.9	5.6	6.8	10.3	11.3	12.3	13.0	1.2	9.7
Čekija	8.3	7.9	7.1	5.3	4.4	6.7	7.3	6.7	7.0	7.0	2.3	6.8
Estija	10.1	8.0	5.9	4.6	5.5	13.5	16.7	12.3	10.0	8.6	8.9	9.5
Kipras	4.6	5.3	4.6	3.9	3.7	5.4	6.3	7.9	11.9	15.9	1.7	7.0
Latvija	11.7	10.0	7.0	6.1	7.7	17.5	19.5	16.2	15.0	11.9	13.4	12.3
Lietuva	10.9	8.3	5.8	4.3	5.8	13.8	17.8	15.4	13.4	11.8	8.0	10.7
Vengrija	6.1	7.2	7.5	7.4	7.8	10.0	11.2	11.0	11.0	10.2	2.2	8.9
Malta	7.2	6.9	6.8	6.5	6.0	6.9	6.9	6.4	6.3	6.4	0.9	6.6
Rumunija	8.0	7.1	7.2	6.4	5.6	6.5	7.0	7.2	6.8	7.1	0.9	6.9
Slovėnija	6.3	6.5	6.0	4.9	4.4	5.9	7.3	8.2	8.9	10.1	2.9	6.9
Slovakija	18.4	16.4	13.5	11.2	9.6	12.1	14.5	13.7	14.0	14.2	2.5	13.8

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

4 priedas

GMP tarifo koeficientas Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.

Šalis	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.
Bulgarija	0.29	0.24	0.24	0.24	0.10	0.10	0.10	0.10	0.10	0.10
Čekija	0.32	0.32	0.32	0.32	0.15	0.15	0.15	0.15	0.15	0.22
Estija	0.26	0.24	0.23	0.22	0.21	0.21	0.21	0.21	0.21	0.21
Kipras	0.30	0.30	0.30	0.30	0.30	0.30	0.30	0.35	0.35	0.35
Latvija	0.25	0.25	0.25	0.25	0.25	0.23	0.26	0.25	0.25	0.24
Lietuva	0.33	0.33	0.33	0.27	0.24	0.15	0.15	0.15	0.15	0.15
Vengrija	0.38	0.38	0.36	0.36	0.36	0.36	0.32	0.16	0.16	0.16
Malta	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35	0.35
Rumunija	0.40	0.16	0.16	0.16	0.16	0.16	0.16	0.16	0.16	0.16
Slovėnija	0.50	0.50	0.50	0.41	0.41	0.41	0.41	0.41	0.41	0.50
Slovakija	0.19	0.19	0.19	0.19	0.19	0.19	0.19	0.19	0.19	0.25

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

5 priedas

Standartinis PVM tarifas proc. Naujosiose ES šalyse 2004 – 2013 m.

Šalis	2004 m.	2005 m.	2006 m.	2007 m.	2008 m.	2009 m.	2010 m.	2011 m.	2012 m.	2013 m.
Bulgarija	20	20	20	20	20	20	20	20	20	20
Čekija	19	19	19	19	19	19	20	20	20	21
Estija	18	18	18	18	18	19	20	20	20	20
Kipras	15	15.83*	17	17	17	17	17	17	17.83*	17.96*
Latvija	18	18	18	18	18	21	21	22	21.5*	21
Lietuva	18	18	18	18	18	19.67*	21	21	21	21
Vengrija	25	25	20	20	20	22.5*	25	25	27	27
Malta	18	18	18	18	18	18	18	18	18	18
Rumunija	19	19	19	19	19	19	21.5*	24	24	24
Slovėnija	20	20	20	20	20	20	20	20	20	21
Slovakija	19	19	19	19	19	19	19.67*	20	20	20

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

* - perskaičiuotas vidutinis svertinis metinis tarifas

6 priedas

PVM pajamos, tenkančios vienam gyventojui Eur. ir jų pokytis proc. skirtingose ekonomikos ciklo fazėse

Šalis/ metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	P	B	N	A
BG	257.73	306.34	367.26	421.28	513.73	422.65	444.52	456.15	510.36	537.33	63.46%	21.94%	-17.73%	27.13%
CZ	629.33	708.23	737.61	815.85	1009.07	938.39	995.97	1048.34	1051.83	1041.25	29.64%	23.68%	-7.00%	11.72%
EE	544.41	713.77	899.46	1059.78	962.09	916.35	942.93	1025.07	1137.93	1180.07	65.22%	15.13%	-13.53%	28.78%
CY	1457.34	1694.12	1907.09	2147.73	2339.46	1939.44	1950.09	1806.37	1830.02	1329.52	47.37%	8.93%	-17.10%	-6.86%
LV	342.36	449.48	616.55	784.67	701.75	512.85	562.22	659.16	773.96	1071.54	80.09%	21.42%	-28.35%	108.94%
LT	345.81	443.55	554.92	717.05	807.13	615.86	693.99	800.57	839.25	905.47	107.35%	12.56%	-23.70%	47.03%
HU	719.43	741.23	676.10	795.72	818.69	779.61	842.99	852.87	914.64	970.99	10.60%	2.89%	-4.77%	24.55%
MT	834.28	985.68	1011.85	1035.46	1123.99	1111.64	1152.34	1252.80	1283.93	1393.50	24.11%	8.55%	-1.10%	25.36%
RO	189.34	301.15	364.15	476.97	534.82	384.16	467.80	564.95	557.91	597.07	151.91%	12.13%	-12.53%	55.42%
SI	1160.47	1237.94	1321.58	1453.76	1574.52	1402.70	1429.43	1461.13	1405.60	1479.15	25.27%	8.31%	-10.91%	5.45%
SK	491.41	563.61	617.97	688.42	828.39	784.28	775.84	873.61	800.79	884.07	40.09%	20.33%	-5.33%	12.72%

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

*Pastaba: ekonomikos ciklo fazės: P – pakilimas, B – bumas, N – nuosmukis, A – atsigavimas.

7 priedas

Šešėlinės ekonomikos dydis nuo BVP Naujosiose ES šalyse 2004-2013 m.

Šalis / metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bulgarija	35.3	34.4	34	32.7	32.1	32.5	32.6	32.3	31.9	31.2
Čekija	19.1	18.5	18.1	17	16.6	16.9	16.7	16.4	16	15.5
Estija	30.8	30.2	29.6	29.5	29	29.6	29.3	28.6	28.2	27.6
Kipras	28.3	28.1	27.9	26.5	26	26.5	26.2	26	25.6	25.2
Latvija	30	29.5	29	27.5	26.5	27.1	27.3	26.5	26.1	25.5
Lietuva	31.7	31.1	30.6	29.7	29.1	29.6	29.7	29	28.5	28
Vengrija	24.7	24.5	24.4	23.7	23	23.5	23.3	22.8	22.5	22.1
Malta	26.7	26.9	27.2	26.4	25.8	25.9	26	25.8	25.3	24.3
Rumunija	32.5	32.2	31.4	30.2	29.4	29.4	29.8	29.6	29.1	28.4
Slovėnija	26.5	26	25.8	24.7	24	25.6	24.3	24.1	23.6	23.1
Slovakija	18.2	17.6	17.3	16.8	16	16.8	16.4	16	15.5	15

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

8 priedas

Vidutinis darbo užmokesčio dydis Eur. Naujosiose ES šalyse 2004-2013 m.

Šalis / metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bulgarija	148.43	162.59	178.02	214.71	274.01	328.23	311.01	363.01	386.92	403.79
Čekija	608.46	646.60	780.50	871.84	955.87	970.92	925.56	1052.51	1012.93	958.06
Estija	463.50	489.64	618.20	767.97	821.77	836.05	746.93	854.58	870.54	783.75
Kipras	1742.23	1751.20	1982.09	2117.15	2085.04	2303.57	1951.66	2003.64	2303.00	2238.00
Latvija	214.52	332.07	442.31	600.40	679.35	698.51	596.98	672.24	672.31	707.64
Lietuva	330.94	350.68	445.67	553.65	620.83	635.05	542.98	603.53	603.79	636.87
Vengrija	698.57	722.19	778.04	889.80	888.41	857.46	799.72	883.48	850.83	834.82
Malta	1155.60	1133.12	1276.88	1356.06	1302.82	1149.00	1204.33	1251.08	1336.33	1349.33
Rumunija	202.85	253.14	335.48	448.31	467.03	477.40	433.58	488.21	469.65	501.20
Slovėnija	1356.92	1370.32	1563.94	1709.01	1721.09	1880.68	1751.10	1924.44	1836.80	1781.56
Slovakija	647.00	692.37	813.51	908.92	893.36	978.19	907.84	992.44	973.67	957.76

Šaltinis: sudaryta darbo autorės, remiantis OECD, Eurostat ir šalių statistikos departamentų duomenų bazėmis

9 priedas

Socialinio draudimo įmokų, tenkančių vienam gyventojui grandininis pokytis

Šalis/metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bulgarija	-	8.78%	-2.26%	16.01%	11.08%	-1.55%	-5.17%	11.65%	2.15%	8.93%
Čekija	-	13.98%	14.10%	11.84%	14.64%	-12.55%	7.57%	5.16%	-1.13%	-2.27%
Estija	-	15.09%	18.66%	25.17%	12.88%	-3.44%	3.53%	3.26%	3.79%	4.38%
Kipras	-	13.62%	0.28%	2.71%	8.40%	7.04%	3.14%	-1.59%	-6.04%	-2.81%
Latvija	-	14.26%	29.32%	29.24%	7.47%	-9.72%	-9.57%	16.41%	10.91%	2.05%
Lietuva	-	13.69%	20.19%	22.05%	19.26%	10.12%	-2.33%	8.54%	5.66%	5.61%
Vengrija	-	10.46%	1.36%	21.70%	6.00%	-16.42%	-2.99%	12.26%	-1.63%	2.19%
Malta	-	4.31%	2.10%	2.03%	7.87%	-0.09%	4.18%	6.37%	2.98%	3.12%
Rumunija	-	39.76%	24.05%	30.34%	10.49%	-13.54%	-2.00%	2.37%	-1.11%	6.48%
Slovėnija	-	5.83%	6.02%	8.30%	10.64%	0.06%	1.27%	0.35%	-1.03%	-2.03%
Slovakija	-	8.98%	7.55%	22.60%	18.77%	3.10%	3.36%	4.79%	4.27%	9.73%

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

10 priedas

**Nemokestinių pajamų, tenkančių vienam gyventojui sklaidos ir padėties charakteristikos
2004 – 2013 m.**

Šalis	Didžiausia reikšmė, Eur.	Mažiausia reikšmė, Eur.	Variacijos užmojis, Eur.	Vidutinis lygis, Eur.	Pokytis 2004 - 2013 m.	Standartinis nuokrypis, Eur.	Variacijos koef., proc.
Bulgarija	196.01 ₂₀₁₂	80.23 ₂₀₀₆	115.78	155.79	71.25%	38.72	24.85%
Čekija	516.47 ₂₀₀₈	307.05 ₂₀₀₄	209.42	430.23	64.88%	83.59	19.43%
Estija	498.90 ₂₀₀₉	269.79 ₂₀₀₄	229.11	412.24	77.56%	80.26	19.47%
Kipras	876.53 ₂₀₁₀	624.30 ₂₀₀₄	252.23	756.70	13.13%	77.19	10.20%
Latvija	497.52 ₂₀₁₃	208.78 ₂₀₀₄	288.74	353.35	138.30%	97.89	27.70%
Lietuva	223.33 ₂₀₁₂	115.57 ₂₀₀₄	107.76	177.01	87.25%	35.24	19.91%
Vengrija	416.98 ₂₀₀₈	311.01 ₂₀₀₅	105.97	364.68	19.78%	36.78	10.09%
Malta	548.76 ₂₀₀₈	395.80 ₂₀₀₆	152.95	471.90	9.17%	50.90	10.79%
Rumunija	242.85 ₂₀₀₈	74.44 ₂₀₀₄	168.41	178.29	166.10%	57.86	32.45%
Slovėnija	692.47 ₂₀₁₁	470.09 ₂₀₀₄	222.38	585.94	47.31%	79.59	13.58%
Slovakija	379.60 ₂₀₁₂	189.49 ₂₀₀₄	190.12	285.56	96.46%	59.80	20.94%

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Pastaba. Nemokestinių pajamų dinamika yra vertinama atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes, todėl skirtingose Naujosiose ES šalyse dinaminė eilutė skiriasi (žr. 2.1 lent.).

11 priedas

Naujųjų ES šalių valstybės skolos dydis nuo BVP

Šalis / metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bulgarija	36.1	27.1	21.3	16.6	13.3	14.2	15.9	15.7	18.0	18.3
Čekija	28.5	28.0	27.9	27.8	28.7	34.1	38.2	41.0	45.5	45.7
Estija	4.41	3.82	3.7	3.63	5.27	7.05	6.55	6.0	9.7	10.07
Kipras	64.7	63.3	58.9	53.7	44.7	53.5	56.5	66.0	79.5	102.2
Latvija	14.2	11.7	9.9	8.4	18.6	36.4	46.8	42.7	40.9	38.2
Lietuva	19.3	18.3	18.0	16.7	15.4	29.0	36.3	37.3	39.9	39.0
Vengrija	58.8	60.8	65.0	65.9	71.9	78.2	80.9	81.0	78.5	77.3
Malta	72.0	70.1	64.6	62.4	62.7	67.8	67.6	69.8	67.9	69.8
Rumunija	18.6	15.7	12.3	12.7	13.2	23.2	29.9	34.2	37.3	37.9
Slovėnija	26.8	26.3	26.0	22.7	21.6	34.5	37.9	46.2	53.4	70.4
Slovakija	40.6	33.8	30.7	29.8	28.2	36.0	41.1	43.5	52.1	54.6

Šaltinis: sudarytas darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

12 priedas

Valstybės užsienio skolos struktūra nuo bendros skolos

Šalis / metai	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bulgarija	74.87%	59.76%	53.90%	56.34%	51.51%	45.55%	47.30%	44.23%
Čekija	21.48%	23.91%	26.26%	27.63%	34.41%	34.68%	33.45%	33.80%
Estija	56.93%	41.31%	36.77%	46.32%	37.72%	36.98%	63.48%	64.90%
Kipras	-	-	-	-	-	-	-	-
Latvija	52.72%	61.47%	44.89%	72.64%	84.73%	79.65%	80.01%	80.00%
Lietuva	70.77%	70.02%	67.31%	73.81%	77.58%	73.77%	75.34%	69.89%
Vengrija	46.86%	49.15%	51.64%	55.66%	56.81%	65.18%	61.89%	57.66%
Malta	4.45%	4.01%	7.77%	5.68%	4.30%	4.49%	6.14%	6.98%
Rumunija	28.26%	30.79%	32.86%	30.67%	33.80%	33.38%	29.41%	26.91%
Slovėnija	-	-	-	-	-	-	-	-
Slovakija	42.15%	39.38%	39.24%	35.37%	37.24%	40.15%	47.14%	61.27%

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

Pastaba: duomenys Eurostat bazėje pateikiami nuo 2006 m.

13 priedas

Biudžeto deficitai proc. nuo BVP

Šalis / metai	2004	2005	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013
Bulgarija	1.8	1.0	1.8	1.1	1.6	-4.2	-3.2	-2.0	-0.5	-1.2
Čekija	-2.7	-3.1	-2.3	-0.7	-2.1	-5.5	-4.4	-2.9	-4.0	-1.3
Estija	1.6	1.6	2.4	2.4	-2.9	-2	0.2	1.0	-0.3	-0.5
Kipras	-3.8	-2.2	-1.1	3.2	0.9	-5.6	-4.8	-5.8	-5.8	-4.9
Latvija	-1.0	-0.4	-0.6	-0.6	-4.0	-8.9	-8.2	-3.4	-0.8	-0.9
Lietuva	-1.5	-0.5	-0.4	-1.0	-3.3	-9.3	-6.9	-9.0	-3.2	-2.6
Vengrija	-6.4	-7.9	-9.4	-5.1	-3.7	-4.6	-4.5	-5.5	-2.3	-2.4
Malta	-4.4	-2.7	-2.6	-2.3	-4.2	-3.3	-3.3	-2.6	-3.7	-2.7
Rumunija	-1.2	-1.2	-2.2	-2.9	-5.6	-8.9	-6.6	-5.5	-3.0	-2.2
Slovėnija	-2.2	-1.5	-1.3	-0.1	-1.8	-6.1	-5.7	-6.2	-3.7	-14.6
Slovakija	-2.3	-2.9	-3.6	-1.9	-2.4	-7.9	-7.5	-4.1	-4.2	-2.6

Šaltinis: Eurostat duomenų bazė

14 priedas

Produktyvios ir neproduktyvios valstybės išlaidos tenkančios vienam gyventojui Eur.

Rodiklis		BG	CZ	EE	CY	LV	LT	HU	MT	RO	SI	SK
Produktyvios valstybės išlaidos	P	638.6	2627.0	1585.6	3878.2	1277.7	1333.0	1973.2	2767.8	852.5	3200.0	1486.3
	B	1006.8	3469.2	2348.2	4457.1	2066.2	2080.0	2162.0	3253.5	1426.2	3998.0	2416.8
	N	920.9	3383.6	2620.0	4642.1	2164.1	1887.1	1925.4	2875.7	1217.3	4063.6	2651.3
	A	968.4	3492.0	2487.8	4703.1	2029.7	2042.4	2121.0	3256.5	1195.5	4032.5	2468.7
Neproduktyvios valstybės išlaidos	P	585.5	1984.5	1249.6	4235.7	911.3	1061.6	2535.1	2661.6	671.8	3513.3	1418.6
	B	802.5	2667.8	1717.7	4853.3	1356.1	1744.5	3011.3	3066.0	1234.7	4165.0	1766.8
	N	1018.0	2710.5	2126.1	5138.3	1675.0	1870.0	2763.1	3280.4	1200.0	4416.8	2197.2
	A	905.8	2842.3	2220.7	5127.1	1826.9	1825.6	2758.5	3467.5	1287.6	4654.6	2453.1

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

*Pastaba: P – pakilimas, B – bumas, N – nuosmukis, A – atsigavimas.

15 priedas

Valstybės išlaidos, tenkančios socialiniai apsaugai 2004-2013 m. pokytis

Šalis	Pakilimas	Bumas	Nuosmukis	Atsigavimas
Bulgarija	11.4%	21.5%	20.9%	3.1%
Čekija	12.4%	15.8%	0.6%	4.1%
Estija	13.8%	19.6%	20.8%	0.7%
Kipras	4.8%	8.7%	7.3%	5.4%
Latvija	15.7%	23.9%	13.6%	2.4%
Lietuva	21.0%	33.7%	13.0%	-1.6%
Vengrija	10.1%	7.3%	-9.3%	0.4%
Malta	5.9%	5.0%	5.9%	4.3%
Rumunija	28.7%	26.9%	4.3%	-1.2%
Slovėnija	5.0%	10.4%	7.0%	3.1%
Slovakija	12.3%	12.5%	18.0%	3.5%

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės, remiantis Eurostat duomenų baze

* Pastaba. Socialinės apsaugos išlaidų dinamika yra vertinama atsižvelgiant į ekonomikos ciklo fazes, todėl skirtingose Naujosiose ES šalyse dinaminė eilutė skiriasi (žr. 2.1 lent.).

Ekonometrinio modelio parametrai: PVM pajamas sąlygojantys veiksniai

Model 1: Pooled OLS, using 91 observations

Included 11 cross-sectional units

Time-series length: minimum 7, maximum 9

Dependent variable: **Y_d_ln_pvm_g**

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	<i>Reikšmingumas</i>
const	0.0320385	0.0266655	1.2015	0.23406	
dt_3	-0.110836	0.0260128	-4.2608	0.00007	***
dt_4	-0.0877779	0.0252801	-3.4722	0.00094	***
dt_5	-0.0675118	0.0388473	-1.7379	0.08712	*
dt_6	0.0614668	0.0581362	1.0573	0.29442	
dt_7	-0.0513773	0.0405293	-1.2677	0.20959	
dt_8	0.0066918	0.0460698	0.1453	0.88497	
dt_9	0.0278717	0.0460939	0.6047	0.54757	
dt_10	0.0735179	0.0377738	1.9463	0.05609	*
x_d_ln_impор_g	1.05231	0.383343	2.7451	0.00787	***
d_impор_buma	-0.662353	0.882827	-0.7503	0.45589	
d_impор_nuos	0.390064	0.499938	0.7802	0.43818	
d_impор_atši	-0.302119	0.415135	-0.7278	0.46946	
X_d_ln_exp_g	-0.739563	0.271305	-2.7259	0.00829	***
d_expор_buma	0.502324	0.616379	0.8150	0.41817	
d_expор_nuos	-0.33707	0.507544	-0.6641	0.50904	
d_expор_atši	0.709926	0.390974	1.8158	0.07416	*
X_d_HIPC	0.0115385	0.00545362	2.1157	0.03833	**
d_HIPC_buma	-0.0155553	0.00993799	-1.5652	0.12254	
d_HIPC_nuos	-0.00981287	0.00668233	-1.4685	0.14695	
d_HIPC_atši	-0.0196964	0.00950685	-2.0718	0.04238	**
X_d_PVM_t	0.0317581	0.0108959	2.9147	0.00492	***
d_PVM_nuos	0.0174062	0.0226544	0.7683	0.44516	
d_PVM_atši	-0.00125099	0.0206244	-0.0607	0.95183	
x_d_ln_urover	0.53263	0.251052	2.1216	0.03781	**
d_turover_buma	0.903526	0.546743	1.6526	0.10340	
d_turover_nuos	-0.120399	0.529274	-0.2275	0.82079	
d_turover_atši	-1.03616	0.288365	-3.5932	0.00064	***

Mean dependent var	0.076771		S.D. dependent var	0.133036
Sum squared resid	0.191151		S.E. of regression	0.055083
R-squared	0.879997		Adjusted R-squared	0.828567
F(27, 63)	17.11059		P-value(F)	7.07e-20
Log-likelihood	151.4092		Akaike criterion	-246.8184
Schwarz criterion	-176.5144		Hannan-Quinn	-218.4551
rho	0.013247		Durbin-Watson	1.578283

Autokoreliacijos tikrinimas

Paklaidos	-0.0538271	0.157699	-0.3413	0.7342	Riba: p>0.05
-----------	------------	----------	---------	--------	--------------

Paklaidų reikšmingumas nurodo, ar modelyje egzistuoja autokoreliacija

Heteroskedastiškumo diagnostika

White's test for heteroskedasticity - Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: LM = 39.4326 with p-value = P(Chi-square(46) > 39.4326) = 0.742111, riba: p>0.05

Normalusis skirstinys

Test for normality of residual - Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 1.50726 with p-value = 0.470656, riba: p>0.05

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRELT programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Ekonometrinio modelio parametrai: GPM pajamas sąlygojantys veiksniai

Model 1: Pooled OLS, using 84 observations

Included 10 cross-sectional units

Time-series length: minimum 7, maximum 9

Dependent variable: **y_d ln_gpm_g**

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	Reikšmingumas
const	-0.0345993	0.0326374	-1.0601	0.29409	
dt_3	0.0331578	0.0398157	0.8328	0.40885	
dt_4	0.0430313	0.0394447	1.0909	0.28043	
dt_5	0.0749228	0.060146	1.2457	0.21857	
dt_6	0.0385079	0.0592436	0.6500	0.51861	
dt_7	0.0570914	0.0498335	1.1456	0.25729	
dt_8	0.0807931	0.0494523	1.6338	0.10847	
dt_9	0.107486	0.0489397	2.1963	0.03264	**
dt_10	0.0696782	0.0534569	1.3034	0.19828	
X_d ln_DU_vid	0.392489	0.148277	2.6470	0.01078	**
X_d ln_DU_vidbuma	-0.320096	0.405007	-0.7903	0.43299	
X_d ln_DU_vidnuos	-0.631809	0.323344	-1.9540	0.05620	*
X_d ln_DU_vidatsi	-0.221228	0.291094	-0.7600	0.45076	
X_d_nedar_lyg	0.0149792	0.0149282	1.0034	0.32040	
X_d_nedar_lygbuma	-0.0423919	0.0589804	-0.7187	0.47558	
X_d_nedar_lygnuos	-0.0450458	0.0431729	-1.0434	0.30169	
X_d_nedar_lygatsi	-0.0162176	0.0224501	-0.7224	0.47336	
X_d_GPM_t	0.00593185	0.00307429	1.9295	0.05924	*
X_d_GPM_tbuma	0.00944425	0.00636666	1.4834	0.14412	
X_d_GPM_tnuos	0.0323843	0.0139679	2.3185	0.02447	**
X_d_GPM_tatsi	0.0121063	0.0052946	2.2865	0.02641	**
X ln_DU_min	0.505193	0.184799	2.7337	0.00859	***
X ln_DU_minbuma	0.693548	0.56503	1.2275	0.22529	
X ln_DU_minnuos	0.0205313	0.309604	0.0663	0.94739	
X ln_DU_minatsi	-0.60969	0.288399	-2.1141	0.03942	**
X_d_uzimt_l	0.0393063	0.0185592	2.1179	0.03908	**
X_d_uzimt_lbuma	-0.0616765	0.0613066	-1.0060	0.31915	
X_d_uzimt_lnuos	-0.0251152	0.0523753	-0.4795	0.63362	
X_d_uzimt_latsi	-0.0311536	0.0284511	-1.0950	0.27867	
X_d_s_ek	-0.0444824	0.0551912	-0.8060	0.42400	
X_d_s_ekbuma	0.08525	0.118021	0.7223	0.47339	
X_d_s_eknuos	0.0375616	0.0748444	0.5019	0.61792	
X_d_s_ekatsi	0.0318575	0.0760486	0.4189	0.67704	

Mean dependent var	0.057620	S.D. dependent var	0.150463
Sum squared resid	0.243629	S.E. of regression	0.069116
R-squared	0.870344	Adjusted R-squared	0.788992
F(32, 51)	10.69844	P-value(F)	1.64e-13
Log-likelihood	126.2121	Akaike criterion	-186.4242
Schwarz criterion	-106.2072	Hannan-Quinn	-154.1776
rho	0.183230	Durbin-Watson	1.398409

Autokoreliacijos tikrinimas

Paklaida	1.18466	1.62055	0.7310	Riba: p>0.05
----------	---------	---------	--------	--------------

Paklaidų reikšmingumas nurodo, ar modelyje egzistuoja autokoreliacija

Heteroskedastiškumo diagnostika

White's test for heteroskedasticity -Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: LM = 46.2285 with p-value = P(Chi-square(54) > 46.2285) = 0.764861 riba: p>0.05

17 priedo tęsinys

Normalusis skirstinys

Test for normality of residual - Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 34.4147 with p-value = 0.0741119, riba: $p > 0.05$

Visos grupės nepriklausomų kintamų reikšmingumo tikrinimas

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_d_nedar_lyg, X_d_nedar_lygbuma, X_d_nedar_lygnuos, X_d_nedar_lygatsi

Test statistic: $F(4, 51) = 0.522267$, p-value 0.719753 i, riba: $p > 0.05$ (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_d_s_ek, X_d_s_ekbuma, X_d_s_eknuos, X_d_s_ekatsi

Test statistic: $F(4, 51) = 0.215364$, p-value 0.928708, riba: $p > 0.0$, (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRELT programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

18 priedas

Ekonometrinio modelio parametrai: akcizų pajamas sąlygojantys veiksniai

Model 3: Pooled OLS, using 91 observations

Included 11 cross-sectional units

Time-series length: minimum 7, maximum 9

Dependent variable: y_ln_d_akcizai_g

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	Reikšmingumas
const	0.0819328	0.0335811	2.4398	0.01709	**
X_d_ses_nuoBVP	-0.0459248	0.050196	-0.9149	0.36321	
nuoBVP_buma	0.142552	0.0777804	1.8327	0.07086	*
nuoBVP_nuos	0.0984139	0.0690898	1.4244	0.15852	
nuoBVP_atsti	0.0697103	0.068594	1.0163	0.31281	
X_ln_d_vidDU	0.307642	0.16962	1.8137	0.07378	*
vidDU_buma	0.353836	0.305465	1.1584	0.25045	
vidDU_nuos	-0.108046	0.316954	-0.3409	0.73415	
vidDU_atsti	-0.175519	0.334113	-0.5253	0.60092	
dt_3	-0.0749279	0.039628	-1.8908	0.06257	*
dt_4	0.0237525	0.0441624	0.5378	0.59230	
dt_5	-0.0179687	0.0506454	-0.3548	0.72375	
dt_6	-0.115231	0.0515066	-2.2372	0.02828	**
dt_7	-0.0536265	0.0483579	-1.1090	0.27104	
dt_8	-0.0170517	0.0553274	-0.3082	0.75880	
dt_9	-0.0364681	0.0516717	-0.7058	0.48255	
dt_10	-0.0360397	0.0571052	-0.6311	0.52991	

Mean dependent var	0.068818	S.D. dependent var	0.102452
Sum squared resid	0.527789	S.E. of regression	0.084453
R-squared	0.441300	Adjusted R-squared	0.320500
F(16, 74)	3.653149	P-value(F)	0.000071
Log-likelihood	105.1979	Akaike criterion	-176.3958
Schwarz criterion	-133.7111	Hannan-Quinn	-159.1752
rho	-0.257833	Durbin-Watson	2.295927

18 priedo tęsinys

Autokoreliacijos tikrinimas

Paklaida	-0.289583	0.116388	-2.488	0.0155	**	Riba: p>0.05
----------	-----------	----------	--------	--------	----	--------------

Paklaidų reikšmingumas nurodo, ar modelyje egzistuoja autokoreliacija

Nustatyta 95 proc. paklaidos reikšmingumas, bet ji neigiama ir nedidelė, todėl modelis yra tinkamas tolimesnei analizei.

Heteroskedastiškumo diagnostika

White's test for heteroskedasticity - Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: LM = 33.8126 with p-value = P(Chi-square(24) > 33.8126) = 0.0880555, riba: p>0.05

Normalusis skirstinys

Test for normality of residual - Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 4.91512 with p-value = 0.0856437, riba: p>0.05

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRELT programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

19 priedas

Ekonometrinio modelio parametrai: bendras valstybės išlaidas sąlygojantys veiksniai

Model 1: Pooled OLS, using 110 observations

Included 11 cross-sectional units

Time-series length = 10

Dependent variable: $y_{ln\_d\_b\_valst\_is\_g}$

	Coefficient	Std. Error	t-ratio	p-value	Reikšmingumas
const	2.17249	0.478217	4.5429	0.00002	***
X_valsty_paj_g	0.813798	0.0670222	12.1422	<0.00001	***
valstybpaja_buma	0.0753784	0.145612	0.5177	0.60604	
valstybpaja_nuos	0.0053171	0.113889	0.0467	0.96287	
valstybpaja_atsti	-0.0198841	0.0801817	-0.2480	0.80474	
X_HIPC	-0.00907004	0.00394298	-2.3003	0.02388	**
HIPC_buma	0.00183234	0.00523497	0.3500	0.72719	
HIPC_nuos	0.00537399	0.00374782	1.4339	0.15527	
HIPC_atsti	0.00326743	0.00285799	1.1433	0.25614	
X_ek_atvirum	0.220599	0.15934	1.3845	0.16984	
ek_atvirum_buma	-0.16669	0.359886	-0.4632	0.64442	
ek_atvirum_nuos	-0.318264	0.373601	-0.8519	0.39667	
ek_atvirum_atsti	-0.222226	0.240428	-0.9243	0.35795	
X_valskola_g	0.0711219	0.0378102	1.8810	0.06339	*
valskola_g_buma	-0.0946684	0.106577	-0.8883	0.37691	
valskola_g_nuos	-0.057515	0.0743963	-0.7731	0.44161	
valskola_g_atsti	-0.0159287	0.0546935	-0.2912	0.77158	
dt_3	0.0710715	0.0623369	1.1401	0.25744	
dt_4	0.0937547	0.0741255	1.2648	0.20940	
dt_5	0.295686	0.173142	1.7078	0.09133	*
dt_6	0.354239	0.149186	2.3745	0.01983	**
dt_7	0.377812	0.110217	3.4279	0.00094	***
dt_8	0.382998	0.120922	3.1673	0.00214	***
dt_9	0.371932	0.127486	2.9174	0.00451	***
dt_10	0.395601	0.132285	2.9905	0.00364	***

Mean dependent var	8.341205	S.D. dependent var	0.559567
Sum squared resid	2.049859	S.E. of regression	0.155293
R-squared	0.939939	Adjusted R-squared	0.922980
F(24, 85)	55.42600	P-value(F)	5.41e-42
Log-likelihood	62.96578	Akaike criterion	-75.93157
Schwarz criterion	-8.419560	Hannan-Quinn	-48.54833
rho	0.699414	Durbin-Watson	0.382901

Autokoreliacijos tikrinimas

Paklaida	-0.787239	0.0584308	-0.1347	0.13302	Riba: p>0.05
----------	-----------	-----------	---------	---------	--------------

Paklaidų reikšmingumas nurodo, ar modelyje egzistuoja autokoreliacija

Heteroskedastiškumo diagnostika

White's test for heteroskedasticity - Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: LM = 18.9872 with p-value = P(Chi-square(40) > 18.9872) = 0.998052, riba: p>0.05

Normalusis skirstinys

Test for normality of residual - Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 1.78123 with p-value = 0.135549, riba: p>0.05

Visos grupės nepriklausomų kintamųjų reikšmingumo tikrinimas

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_ek_atvirum, ek_atvirum_buma, ek_atvirum_nuos, ek_atvirum_ati

Test statistic: F(4, 74) = 1.65281, p-value 0.17011, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 2 of 3 model selection statistics.

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRELT programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

20 priedas

Ekonometrinio modelio parametrai: produktyvias valstybės išlaidas sąlygojantys veiksniai

Model 3: Pooled OLS, using 110 observations

Included 11 cross-sectional units

Time-series length = 10

Dependent variable: **y_ln_d_p_valsty_is_g**

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	<i>Reikšmingumas</i>
const	6.14647	3.43914	1.7872	0.07747	*
X_valsty_paj_g	0.810208	0.481995	1.6809	0.09644	*
valstybpaja_buma	0.045676	1.04718	0.0436	0.96531	
valstybpaja_nuos	-0.582652	0.81904	-0.7114	0.47879	
valstybpaja_ati	0.178571	0.576632	0.3097	0.75756	
X_HIPC	-0.0511829	0.0283563	-1.8050	0.07462	*
HIPC_buma	0.0154041	0.0376476	0.4092	0.68345	
HIPC_nuos	0.0298492	0.0269527	1.1075	0.27122	
HIPC_ati	0.0153207	0.0205535	0.7454	0.45808	
X_ek_atvirum	0.758448	1.1459	0.6619	0.50984	
ek_atvirum_buma	-0.759338	2.58815	-0.2934	0.76994	
ek_atvirum_nuos	-1.22402	2.68678	-0.4556	0.64986	
ek_atvirum_ati	-1.14148	1.72906	-0.6602	0.51093	
X_valskola_g	-0.0360558	0.271915	-0.1326	0.89482	
valskola_g_buma	-0.224346	0.766457	-0.2927	0.77046	
valskola_g_nuos	0.276032	0.535026	0.5159	0.60725	
valskola_g_ati	-0.257097	0.393332	-0.6536	0.51511	
dt_3	0.328474	0.448301	0.7327	0.46575	
dt_4	0.55293	0.533079	1.0372	0.30257	
dt_5	1.18833	1.24516	0.9544	0.34261	
dt_6	0.650443	1.07288	0.6063	0.54596	
dt_7	0.924662	0.79263	1.1666	0.24664	
dt_8	1.19404	0.869617	1.3731	0.17335	
dt_9	1.46949	0.916823	1.6028	0.11269	
dt_10	3.49839	0.95134	3.6773	0.00041	***

Mean dependent var	7.840318	S.D. dependent var	1.299293
Sum squared resid	106.0161	S.E. of regression	1.116803
R-squared	0.423856	Adjusted R-squared	0.261180
F(24, 85)	2.605526	P-value(F)	0.000669
Log-likelihood	-154.0543	Akaike criterion	358.1086
Schwarz criterion	425.6206	Hannan-Quinn	385.4919
rho	-0.521605	Durbin-Watson	1.093615

Autokoreliacijos tikrinimas

Paklaida	-0.567116	0.622883	-0.9105	0.3655	Riba: p>0.05
----------	-----------	----------	---------	--------	--------------

Paklaidų reikšmingumas nurodo, ar modelyje egzistuoja autokoreliacija

Heteroskedastiškumo diagnostika

White's test for heteroskedasticity - Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: LM = 57.6287 with p-value = P(Chi-square(40) > 57.6287) = 0.050779, riba: p>0.05

Normalusis skirstinys

Test for normality of residual - Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 1,00995 with p-value = 0.117271, riba: p>0.05

Visos grupės nepriklausomų kintamųjų reikšmingumo tikrinimas

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_ek_atvirum, ek_atvirum_buma, ek_atvirum_nuos, ek_atvirum_ati

Test statistic: F(4, 74) = 0.118127, p-value 0.975671, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_valskola_g, valskola_g_buma, valskola_g_nuos, valskola_g_ati

Test statistic: F(4, 78) = 0.0971428, p-value 0.983083, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRELT programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas

Ekonometrinio modelio parametrai: neproduktyvias valstybės išlaidas sąlygojantys veiksniai

Model 4: Pooled OLS, using 110 observations

Included 11 cross-sectional units

Time-series length = 10

Dependent variable: y_ln_d_n_valsty_paj_g

	<i>Coefficient</i>	<i>Std. Error</i>	<i>t-ratio</i>	<i>p-value</i>	Reikšmingumas
const	4.27556	3.42166	1.2496	0.21489	
X_valsty_paj_g	0.784068	0.479546	1.6350	0.10574	
valstybpaja_buma	-0.00789781	1.04186	-0.0076	0.99397	
valstybpaja_nuos	-0.447743	0.814878	-0.5495	0.58413	
valstybpaja_ati	0.233857	0.573702	0.4076	0.68457	
X_HIPC	-0.0416819	0.0282122	-1.4774	0.14325	
HIPC_buma	0.0153242	0.0374563	0.4091	0.68348	
HIPC_nuos	0.0263491	0.0268157	0.9826	0.32859	
HIPC_ati	0.0122137	0.020449	0.5973	0.55191	
X_ek_atvirum	0.821003	1.14008	0.7201	0.47342	
ek_atvirum_buma	-0.933411	2.575	-0.3625	0.71789	
ek_atvirum_nuos	-0.996623	2.67313	-0.3728	0.71020	
ek_atvirum_ati	-1.11776	1.72027	-0.6498	0.51760	
X_valskola_g	0.0986582	0.270533	0.3647	0.71626	
valskola_g_buma	-0.152623	0.762563	-0.2001	0.84185	

valskola_g_nuos	0.146574	0.532307	0.2754	0.78371	
valskola_g_atsti	-0.287971	0.391334	-0.7359	0.46384	
dt_3	0.211901	0.446023	0.4751	0.63594	
dt_4	0.396752	0.53037	0.7481	0.45648	
dt_5	0.91018	1.23884	0.7347	0.46454	
dt_6	0.768148	1.06743	0.7196	0.47373	
dt_7	0.883472	0.788603	1.1203	0.26574	
dt_8	1.08882	0.865199	1.2585	0.21167	
dt_9	1.28382	0.912164	1.4074	0.16294	
dt_10	3.24812	0.946506	3.4317	0.00093	***

Mean dependent var	7.792195	S.D. dependent var	1.332571
Sum squared resid	104.9414	S.E. of regression	1.111128
R-squared	0.457824	Adjusted R-squared	0.304739
F(24, 85)	2.990657	P-value(F)	0.000112
Log-likelihood	-153.4939	Akaike criterion	356.9879
Schwarz criterion	424.4999	Hannan-Quinn	384.3711
rho	-0.292162	Durbin-Watson	1.061997

Autokoreliacijos tikrinimas

Paklaida	-0.304996	0.728495	-0.4187	0.6767	Riba: p>0.05
----------	-----------	----------	---------	--------	--------------

Paklaidų reikšmingumas nurodo, ar modelyje egzistuoja autokoreliacija

Heteroskedastiškumo diagnostika

White's test for heteroskedasticity - Null hypothesis: heteroskedasticity not present

Test statistic: LM = 57.263 with p-value = P(Chi-square(40) > 57.263) = 0.0376433, riba: p>0.05

Normalusis skirstinys

Test for normality of residual - Null hypothesis: error is normally distributed

Test statistic: Chi-square(2) = 103.435 with p-value = 3.46157e-023, riba: p>0.05

Visos grupės nepriklausomų kintamų reikšmingumo tikrinimas

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_valsty_paj_g, valstybpaja_buma, valstybpaja_nuos, valstybpaja_atsti

Test statistic: F(4, 74) = 0.95386, p-value 0.438018, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_HIPC, HIPC_buma, HIPC_nuos, HIPC_atsti

Test statistic: F(4, 74) = 0.402826, p-value 0.806027, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_ek_atvirum, ek_atvirum_buma, ek_atvirum_nuos, ek_atvirum_atsti

Test statistic: F(4, 85) = 0.141472, p-value 0.966273, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Null hypothesis: the regression parameters are zero for the variables X_valskola_g, valskola_g_buma, valskola_g_nuos, valskola_g_atsti

Test statistic: F(4, 85) = 0.147915, p-value 0.963452, riba: p>0.05 (nereikšmingi)

Omitting variables improved 3 of 3 model selection statistics.

Šaltinis: apskaičiuota darbo autorės GRELT programos pagalba

Pastaba: *** - 99 proc. reikšmingumas, ** - 95 proc. reikšmingumas, * - 90 proc. reikšmingumas